

वर्ष : १२

जन्युआरी, २०१० अंक : १

किंमत: ३१. १५/-

वि-विधानगर

CHARUTAR VIDYAMANDAL
VALLABH VIDYANAGAR

ચારુતર વિદ્યામંડળ આયોજિત ૩૭મું સ્વ.ભાઈકાકા સ્મૃતિ વ્યાખ્યાન આપવા માટે પધારેલા ભારત સરકારના આયોજન પંચના સભ્ય અને જાણીતા લેખક ડૉ.નરેન્દ્ર જાધવનું ચાલિમંડળના અધ્યક્ષ ડૉ.સી.એલ.પટેલે શાલ ઓઢાડીને સન્માન કર્યું હતું. તેમની સાથે માનદ મંત્રી પ્રિ.આર.પી.પટેલ છે.

ચારુતર વિદ્યામંડળ સંચાલિત સેમકોમ કોલેજના એકીડિટેશન માટે નેક ટીમે મુલાકાત લીધી હતી. તસવીરમાં નેક ટીમનાં ચેરપર્સન ડૉ.કાન્તા આહુજા સેમકોમના ડાયરેક્ટર ડૉ.નિખીલ ઝવેરીને નેક એક્ઝિટ રિપોર્ટ આપતાં જણાય છે. તેમની સાથે નેક ટીમનાં સભ્યો ડૉ.યોગીન્દર વર્મા અને ડૉ.વી.સુજાતા તથા નેક કો-ઓર્ડિનેટર પ્રા.વહીદા થોમસ જણાય છે.

વિ - વિદ્યાનગર ચારુતર વિદ્યામંડળ પ્રકાશન

જાન્યુઆરી, ૨૦૧૦
વર્ષ : ૧૨ અંક : ૧
(સળંગ અંક ૪૬૦)

ચારુતર વિદ્યામંડળ
વલ્લભ વિદ્યાનગર ૩૮૮ ૧૨૦

સ્થાપના વર્ષ
૧૯૪૫

અધ્યક્ષ

ડૉ. સી.એલ. પટેલ

માનદ મંત્રી

પ્રિ. આર.પી.પટેલ

માનદ સહમંત્રીઓ

પ્રિ. એસ.એમ. પટેલ

શ્રી વી.એમ. પટેલ • શ્રી બી.પી. પટેલ • ડૉ. એસ.જી. પટેલ

રાજેન્દ્રસિંહ જાડેજા • તંત્રી
હરિ દેસાઈ
રમેશ એમ. ત્રિવેદી • પરામર્શન
જયન્ત ઓઝા
ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ • સંપાદન
સુધીર મુખરજી
શૈલેષ ઉપાધ્યાય • સંપાદન-સહાય
ગિરીશ ચૌધરી
પ્રકાશક
પ્રિ. આર.પી.પટેલ
માનાર્હ મંત્રી, ચારુતર વિદ્યામંડળ
વલ્લભ વિદ્યાનગર - ૩૮૮ ૧૨૦
આવરણ
અજિત પટેલ
મુદ્રક
આણંદ પ્રેસ, ગામડી

વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિએ વિદ્યાનગરની વિભાવનાને મૂર્ત કરતું વિશાળ જ્ઞાનસંકુલ

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક કક્ષાએ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી માધ્યમમાં શિક્ષણ સુવિધાઓ • ઉચ્ચતર માધ્યમિક શિક્ષણ સંકુલના વિજ્ઞાન, સામાન્ય, ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવાહ • ઉચ્ચ શિક્ષણ ક્ષેત્રે વિનયન, વાણિજ્ય, વિજ્ઞાન, ગૃહવિજ્ઞાન, યંત્રવિજ્ઞાન, ઈજનેરી વિજ્ઞાન, ઔષધ વિજ્ઞાન, લલિત કલાઓ - ચિત્ર, સંગીત, નૃત્ય, શારીરિક શિક્ષણ, આયુર્વિજ્ઞાન, બાયોટેકનોલોજી, હોટેલ મેનેજમેન્ટ ટુરીઝમ ટ્રાવેલના અભ્યાસક્રમોને આવરી લેતી કોલેજ ઓફ બિઝનેસ એન્ડ એડમિનિસ્ટ્રેશન, અંગ્રેજી ભાષાશિક્ષણ તથા પ્રશિક્ષણ વ્યવસ્થાની કોલેજ • અનુસ્નાતક કક્ષાએ વાણિજ્ય અને વ્યવસ્થાપન, વિજ્ઞાન, ઔષધવિજ્ઞાન, ગૃહવિજ્ઞાન, ઈજનેરી, દર્શનશાસ્ત્ર, અંગ્રેજી પ્રશિક્ષણના અભ્યાસક્રમો • વિવિધ વિદ્યાશાખાઓમાં વ્યાપક સંશોધનની સુવિધાઓ • કલા, વિજ્ઞાન અને માનવવિદ્યાઓના વિમર્શની ભૂમિકા રચી આપતાં પુસ્તકો-સામયિક પ્રકાશનો • વિદ્યાકીય વાતાવરણને ધબકતું રાખતી વિવિધ વ્યાખ્યાનમાળાઓ • સર્જકો, સારસ્વતો, કર્મચારીઓના સન્માનની ઉજવણી પરંપરા • રમતગમત ક્ષેત્રે રાષ્ટ્રીય સ્પર્ધાઓનું યુવકોન્મુખ આયોજન • પ્રાથમિકથી લઈ અનુસ્નાતક કક્ષાનાં વિદ્યાર્થી ભાઈબહેનો માટે છાત્રાલયો, અધ્યાપક નિવાસો તેમજ આચાર્ય નિવાસોની સુવિધાઓ • સતત વિકાસની પરંપરામાં વલ્લભ વિદ્યાનગર ઉપરાંત ન્યૂ વલ્લભ વિદ્યાનગર ટાઉનશીપમાં વિવિધ અભ્યાસક્રમોવાળી શિક્ષણસંસ્થાઓની સ્થાપના થતી રહી છે.

અંકની છૂટક કિંમત રૂ. ૧૫/- • રવાનગી ખર્ચ રૂ. ૧૦/

વલ્લભ વિદ્યાનગરના આઘસ્થાપકો પૈકી એક ભાઈકાકાએ ઈ. સ. ૧૯૬૪માં આ વિદ્યાકેન્દ્ર ઉપરથી એક સામયિક પ્રકાશિત થાય જેમાં સાહિત્ય અને શિક્ષણવિષયક સંસ્કારલક્ષી સામગ્રી રજૂ થાય અને ઉચ્ચ અભ્યાસ અર્થે આવતી કિશોર-યુવાપેઢી એથી લાભાન્વિત થાય; વિદ્યાર્થીઓ અને અધ્યાપકો પણ એમાં સક્રિય રસ લેતા થાય એવી મનીષા પ્રગટ કરી હતી. ફલસ્વરૂપ ૧૯ નવેમ્બર ૧૯૬૪ના રોજ 'વલ્લભ વિદ્યાનગર' પાક્ષિકનો આરંભ થયો. પછીથી એ માસિક સ્વરૂપે 'વિદ્યાનગર' નામે પ્રગટ થતું રહ્યું. વિ. નામે એનો ત્રીજો અવતાર થયો ત્યારથી વર્તમાન અધ્યક્ષ ડૉ.સી.એલ.પટેલની નિસ્ખત અને ઉદારતાના ફળસ્વરૂપે તે નવપલ્લવિત થયું, અને ઈ.સ. ૧૯૯૯ થી નિયમિતપણે 'વિ-વિદ્યાનગર' એ નામથી પ્રકાશિત થતું રહ્યું છે.

વિ-વિદ્યાનગર ચારુતર વિદ્યામંડળ પ્રકાશન

જાન્યુઆરી, ૨૦૧૦
વર્ષ : ૧૨ અંક : ૧
(સળંગ અંક ૪૬૦)

સુખસ્ય દુઃખસ્ય ન કોઽપિ ઘાતા
પરો દદાતિ કુબુદ્ધિરેષા ।

અહં કરોમીતિ વૃથાભિમાનં

સ્વકર્મ સૂત્રે ગ્રથિતો હિ લોક : ॥

કોઈનાથી ક્યારેય કોઈનેય સુખ કે દુઃખ આપી શકાતું નથી. દરેક પોતાના કર્મને આધીન જ સુખ યા દુઃખ મળે છે. 'હું કરું છું' એવો વિચાર મિથ્યા અભિમાન છે. ખરેખર તો સંપૂર્ણ જગત કર્મસૂત્રથી બંધાયેલું છે.

(સંકલિત)

વિ-વિદ્યાનગર
હવે વેબસાઈટ પર
આ અંકથી 'વિ-વિદ્યાનગર' ચારુતર વિદ્યામંડળની વેબસાઈટ
www.ecvm.net
પર મુકવામાં આવે છે. દેશ-વિદેશના વાચકોને પ્રતિભાવ જણાવવા વિનંતી.

આ માસની કાવ્યકણિકા

તે ત્રીસમી આજે હતી, અગ્યાર વાગ્યાનો સમય ક્યારે ગયો વીતી, ન યાદે, બે મિનિટનું મૌન!
તે પછી તો કાળમોજાં કેટલાં ઉપરા'પરી
બે મિનિટ ગુજર્યાં ઉપર લો, બે મિનિટનું મૌન!

• ઉશનસ્

- ॥ અધ્યક્ષની કલમે ॥ ★ ડૉ.સી.એલ.પટેલ
॥ પ્રાથમ્ય ॥ રંગનાથ મિશ્ર અહેવાલ ★ હરિ દેસાઈ / 1
॥ આપણો વારસો અને વૈભવ ॥
॥ પદ્ય વિભાગ ॥ નાની પાલખીવાળા, હસિત ભૂય,
રાજેન્દ્ર શાહ, રાવજી પટેલ / 2
॥ ગદ્ય વિભાગ ॥ ગાંધીકથા : બે પ્રસંગો ★ જુગતરામ દવે/3
॥ નવાં કાવ્યો ॥ શિવપ્રસાદ શુક્લ, જિગર જોશી 'પ્રેમ', ફિલિપ ક્લાક,
ગૌરીશ પોરીઆ, કિશોર મોદી, રામચન્દ્ર પટેલ, યોસેફ મેકવાન / 4
॥ અનુવાદિત વાર્તા ॥ દેડકાઓના દેશમાં ★ અનુ : રમેશ
એમ.ત્રિવેદી / 5
॥ લલિત નિબંધ ॥ 'હોલો, બુલબુલ અને આપણે'
★ પંકજ ત્રિવેદી / 7
॥ નવલિકા ॥ 'પણ...' ★ જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટ / 9
॥ લઘુકથા ॥ વ્યથા ★ પ્રીતમ લખલાણી / 13
॥ અવલોકન ॥ 'આથમતાં અજવાળાંનો અજવાસ' ★ પ્રફુલ્લ
રાવલ / 14
॥ પ્રાસંગિક ॥ નિબંધકાર મહાત્મા ગાંધી ઉપર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનો
પ્રભાવ ★ અશ્વિન પ્રજાપતિ / 16
॥ કાવ્ય-આસ્વાદ ॥ કવિ, તને કેમ ગમે? ★ રાજેન્દ્ર ઉપાધ્યાય / 18
॥ ચિંતન ॥ ગરીબકી જોરુ ★ કેશુભાઈ દેસાઈ / 21
॥ સાહિત્યવિશેષ ॥ મૂલ્યશિક્ષણ અને સંસ્કૃત ભાષાનું પ્રદાન
★ શૈલેષ પરમાર / 26
॥ વ્યક્તિવિશેષ ॥ સરદાર પટેલની જૂનાગઢ અને સોમનાથમાં
ભૂમિકા ★ પ્રદ્યુમ્ન ખાયર / 27
॥ પ્રસંગપરાગ ॥ ★ સુધીર મુખરજી / 31
॥ રમત-જગત ॥ અદ્ભુત ઓલિમ્પિક ખેલાડી : વોલ્ટર ડેવિસ ★
પી.ડી.શર્મા / 32
॥ વિદ્યાવૃત્ત ॥ / 34

॥ अध्यक्षस्थानेथी ॥

त्रिपुटीना विचारोनी समन्वय

कोषपल व्यक्ति पोते शिक्षणक्षेत्रनी जालकार होय के न पल होय, परंतु आ जवाजदारी निभाववानी होय त्याचे चोक्कसपणे सभानता केणववी जेधये के ते अकेडेमिक जवाजदारी संभाणवा माटे तैयार थाय. तेथी ज जे ते जग्या पर जेडाय त्याचे ते जग्या माटेनी लायकात केणववानी पूरेपूरी कोशिश अने सभानता तेणे केणववी जेधये.

चारुतर विधामंडणमां हुं जेडायो त्यार पहेलां पूज्यश्री भाघकाका, पूज्यश्री भीजाभाघ साहेब अने डॉ.अेय.अेम. पटेलनी त्रिपुटीअे वल्लभ विधानगरमां शिक्षणना आ महायज्ञने अेटलो प्रजवलित कर्यो हतो के आ यज्ञनी ज्योत समग्र देशमां प्रजवलित थयेली देजाय. समयांतरे पूर्वसूचिओअे आ भव्य वारसो मूकीने चिरविदाय लीधी त्याचे अेक मोटो अवकाश सर्जयो. अे अवकाश पूरवानी घडी आवी अने अनायासे प्रमुजस्वामी महाराजनी आज्ञाथी आ जवाजदारी संभाणवानुं माचे शिरे आव्युं.

आ पहेलां माचे चारुतर विधामंडण साथेनो नातो हतो अेने आघारे हुं अेटलुं तो समजयो हतो के अहीं सरदार साहेबनी प्रेरणाथी पूज्यश्री भाघकाका अने पूज्यश्री भीजाभाघ साहेब जंगलमां मंगलनी साथे ज तक्षशिला अने नालंढाना विचारो लघने आव्या हता; डॉ.अेय.अेम.पटेल ओक्सफर्ड अने केम्ब्रिजना विचारो लघने आव्या हता. माचे आ त्रिपुटीना विचारोना समन्वय साथे कांघक विशेष थघ शके तेवा प्रयत्नो करवाना हता.

गुरुना आशीर्वाद होय अने कांघक करी छूटवानी जेवना होय त्याचे तो अशक्य वस्तु पल शक्य अने अेवुं मारा मन साथे नक्की करीने पूज्यश्री भाघकाका, पूज्यश्री भीजाभाघ साहेब अने डॉ.अेय.अेम.पटेल साहेबे प्रजवलित राभेला शिक्षणना आ महायज्ञमां समयनी मांग प्रमाणे कांघक करी छूटवा समर्पित थवुं अेवा संकल्प साथे ८ अप्रिल १९९४थी आ जवाजदारी संभाणवानी शरु करी.

१९ डिसेम्बर २००८

सी.अेय.पटेल

// પ્રાથમ્ય //

રંગનાથ મિશ્ર અહેવાલ

ફરી દેશ ત્રિભેટે આવીને ઊભો છે. ૧૯૮૦માં મંડળ પંચના અહેવાલે ઉત્પાત સર્જ્યો હતો, અત્યારે રંગનાથ મિશ્ર પંચના અહેવાલે. સર્વોચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ રહેલા જસ્ટિસ રંગનાથ મિશ્ર અને રાષ્ટ્રીય લઘુમતી પંચના ભૂતપૂર્વ અધ્યક્ષ ડૉ.તાહીર મહેમૂદના બનેલા પંચે લઘુમતીઓ માટે ૧૫ ટકા અનામત સહિતની ભલામણોવાળો અહેવાલ ૨૦૦૭માં તૈયાર કર્યો હતો. દિલ્હીની વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ રહેલા જસ્ટિસ સચ્ચરનો અહેવાલ ગાજવીજમાં હતો ત્યાં જસ્ટિસ રંગનાથ મિશ્રના વડપણવાળા પંચના અહેવાલે વિવાદવંતોળ સર્જ્યો છે. પંચના સમર્થન અને વિરોધમાં જનભાવના વિભાજિત છે.

હિંદુ અને મુસ્લિમના નામે ક્યારેક રાષ્ટ્રના ભાગલા થયા હતા. મુસ્લિમોને અલગ રાષ્ટ્ર લેખાવતાં મોહમ્મદઅલી ઝીણાએ ૧૪ ઓગસ્ટ ૧૯૪૭ના રોજ પૂર્વ અને પશ્ચિમ પાકિસ્તાનનો બનેલો અલાયદો દેશ મેળવ્યો હતો. ૧૯૭૧ના અંતમાં અને ૧૯૭૨ની શરૂઆતમાં પૂર્વ પાકિસ્તાન બાંગલાદેશ તરીકે આકાર લે છે. આ ઈતિહાસ હજુ તાજો જ છે. આવી અજંપાભરી સ્થિતિમાં સર્વધર્મસમભાવની ભાવનાવાળા આપણા દેશમાં ફરીને ધાર્મિક ઉન્માદનો માહોલ જાગે છે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે વિભાજનનો પગરવ સંભળાય છે. એની આશંકા રહે છે. એ શક્યતા સામે ઉહાપોહ જાગે છે.

વોટબેંકની રાજનીતિમાં દેશ ફરીને અટવાય એ ઈચ્છનીય નથી. એવું નથી કે સર્વોદયની ભૂમિકાવાળી ભારતીય વિચારસરણીના અમલમાં કોઈપણ વર્ગ, લઘુમતી કે બહુમતીને વિકાસનાં ફળથી વંચિત રાખવામાં આવે. પ્રત્યેક ભારતીય નાગરિકનો વિકાસ થાય, એને શિક્ષણની તક મળે, એ દિશામાં તમામ શાસકો પક્ષાપક્ષીથી પર રહીને પ્રયત્નશીલ રહે એ અપેક્ષિત છે. સચ્ચર

કમિટીએ મુસ્લિમોની આર્થિકસ્થિતિ વિશે પ્રકાશ પાડ્યો છે. બે વર્ષ પેહલાંના રંગનાથ મિશ્ર પંચના અહેવાલમાં પણ મુસ્લિમો તથા અન્ય લઘુમતીઓની સ્થિતિનું કરુણદર્શન કરાવાયું છે.

રાષ્ટ્રની સઘળી પ્રજાના ઉત્થાન માટે રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધી અને નહેરુ-સરદાર પ્રયત્નશીલ રહ્યા. સર્વોદયની કલ્પના સાકાર કરવાનો આદર્શ એમણે આપણી સમક્ષ મૂક્યો છે. જોકે આંધ્ર પ્રદેશ અને તમિળનાડુમાં રાજ્ય સરકારોએ મુસ્લિમો અને ખ્રિસ્તીઓને અનામત પ્રથાનો લાભ આપવાનું રાજકીય શસ્ત્ર અજમાવવાનો પ્રયાસ કર્યો અને છેક સુપ્રીમ કોર્ટ સુધી લડત ચાલતી રહી. બંધારણમાં અનામતની ટકાવારી ૫૦ ટકાથી વધે નહીં એની જોગવાઈ ઉપરાંત સુપ્રીમ કોર્ટના ચુકાદાઓમાં પણ ૫૦ ટકાની મર્યાદા બાંધવામાં આવ્યા છતાં દક્ષિણ ભારતનાં રાજ્યોમાં ૬૯ ટકા કે તેથી વધુ અનામત માટેની વિશેષ બંધારણીય જોગવાઈ અમલમાં હોય ત્યારે સ્વાભાવિક છે કે એની અસર ઉત્તરના રાજસ્થાન રાજ્યમાં ગૂર્જર આંદોલન સુધી લંબાય.

રાષ્ટ્રની આદર્શ સ્થિતિ વિશેનું વિચારમંથન કરીએ ત્યારે સમાજના તમામ વર્ગોને આઝાદી અને વિકાસનાં ફળના લાભ મળે એ માટે પક્ષાપક્ષીથી પર રહીને પછાત વર્ગોને કથિત વિકસિત વર્ગો સમક્ષ લાવવાના પ્રયાસો થવા ઘટે. સર્વોદયની આ જ કલ્પના છે. સચ્ચર કમિટી કે રંગનાથ મિશ્ર પંચની ભલામણોનો ભડકો ફરી દેશને દ્વંડો નહીં એની સવેળા તકેદારી રાખવાની અપેક્ષા રાષ્ટ્રના હિતચિંતકો અને રાજપુરુષો કનેથી રાખવી અસ્થાને નહીં ગણાય.

ફરજિયાત મતદાન

ગુજરાત સરકારે વિધાનસભામાં ફરજિયાત મતદાન માટેની જોગવાઈ કરતું વિધેયક મંજૂર કરાવ્યું. ભાજપના વડપણવાળી મોદી સરકારે સ્થાનિક સ્વરાજની સંસ્થાઓની ચૂંટણી માટે રાજ્યના ચૂંટણી પંચને ફરજિયાત મતદાનની જોગવાઈ સાથે આગળ વધવાની મોકળાશ બક્ષવા ચાહી છે. જોકે વિધાનસભામાં વિપક્ષમાં બેસતી કોંગ્રેસના નેતાઓ તથા કેટલાક બંધારણનિષ્ઠાતોએ વિદેશનાં ઉદાહરણ આપીને ફરજિયાત મતદાનની જોગવાઈના વિરોધમાં સૂર વ્યક્ત કર્યો છે. બીજી બાજુ ગુજરાત સરકારના આ પગલાંને હિમાચલ સરકારે પણ અનુસરવાની ઘોષણા કરી છે.

ગુજરાત સ્થાનિક સ્વરાજની સંસ્થાઓ (સુધારણા) વિધેયક ૨૦૦૮માં તમામ ૭ મહાનગરપાલિકાઓ, ૧૫૯ પાલિકાઓ, ૨૬ જિલ્લા પંચાયતો, ૨૨૩ તાલુકા પંચાયતો અને ૧૩,૭૧૩ ગ્રામપંચાયતોની ચૂંટણીમાં મતદાનના અધિકારની ફરજ પાડવામાં આવી છે. જોકે મતદારને ઉમેદવારોમાંથી કોઈ નહીંનો વિકલ્પ પસંદ કરવાની તક પણ અપાઈ છે. રાજ્ય સરકારે લોકશાહી પરંપરાને પુખ્ત બનાવવા માટે અને મતદારોની જાગૃતિ માટે આવી જોગવાઈ વિધેયકમાં કરી છે. ફરજિયાત મતદાન આવકાર્ય પગલું હોવા છતાં એનો કાયદાકીય અમલ કરવા માટે રાજ્યપાલ અને રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ (અસેન્ટ)ની જરૂર પડતી હોવાથી ગુજરાતની પહેલની સફળતા અંગે શંકાકુશંકા વ્યક્ત થાય તે સ્વાભાવિક છે.

• હરિ દેસાઈ

॥ आपणो वारसो अने वैभव ॥

(पद्य विभाग)

प्रार्थना

-नाली पालणीवाणा

ભગવાન પાસે મેં બળ માગ્યું જેથી
માયું ઊંચું રાખી જીવી શકું,
તો એણે મને કોમળતા આપી જેથી
હું નમ્ર અને આજ્ઞાકિત રહું.
ભગવાન પાસે મેં બુદ્ધિ માગી જેથી
હું મહાન કાર્યો કરી શકું,
એણે મને હૃદય આપ્યું, જેથી
હું સારાં કાર્યો કરી શકું.
ભગવાન પાસે મેં ધન માગ્યું, જેથી
હું સુખી થઈ શકું, તો
એણે મને જ્ઞાન આપ્યું જેથી
હું શાણો થઈ શકું.
ભગવાન પાસે મેં સત્તા માગી જેથી
અનેક લોકો મને નમે, તો
એણે મને ભક્તિ આપી, જેથી
હું ભગવાનને નમતો રહું.
ભગવાન પાસે મેં અનેક વસ્તુઓ માગી,
જેથી હું જીવન માણી શકું
તો એણે મને જીવન આપ્યું, જેથી
હું અનેક વસ્તુઓને માણી શકું.
મેં માગ્યું તે મળ્યું નહિ, પરંતુ
જે આપ્યું તે મૂલ્યવાન હતું;
મેં નહિ કરેલી પ્રાર્થના ભગવાને સાંભળી.

તારું મધમીઠું મુખ

-રાવજી પટેલ

તારું મધમીઠું મુખ
જાણે સાતપાંચ તારાનું ઝૂમખું
હો આમતેમ ઝૂલે
હો ઝૂલે.
કે ઘર મારું વ્હેલી પરોઢના પ્હેલા
ઉઘાડ જેવું ખૂલે !
મારું સામટુંય દુઃખ
જાણે વાયુનું પગલું શું આછું
હો આમતેમ ઊડે
હો ઊડે.
કે ગંધના ઘેલા પતંગિયા જેવું
આ મંત મને ભૂલે !

ગાંધી

-હસિત બૂચ

સતને મારગ જનારાંને
યાદ આવશે ગાંધી ;
પ્રેમપરબ-જળ પાનારાંને
સાથ આપશે ગાંધી.
ભર અંધારે તરનારાંને
હાથ આપશે ગાંધી;
ધખધખ વગડે ઝરનારાંને
યાદ આવશે ગાંધી.
હૃદય-હૃદયનાં ગૂંથનારાંને
યાદ આવશે ગાંધી;
ખડક ખીણ રણ પુંદનારાંને
હામ આવશે ગાંધી.
સહજ ઈશારે ઊઠનારાંને
કામ આપશે ગાંધી;
અજાણ ફોરમ સૂંઘનારાંને
યાદ આવશે ગાંધી.
ઘરઘર મંગલ ભરનારાંને
યાદ આવશે ગાંધી;
મહેનત મનભર કરનારાંને
છાંચ આપશે ગાંધી.
એકલ ઊંચે ઊડનારાંને
બાંધ આપશે ગાંધી;
કોટિકોટિ સહુ ઝૂમનારાંને
યાદ આવશે ગાંધી.
ફના થઈને ગાનારાંને
યાદ આવશે ગાંધી;
મશાલ જાતે થાનારાંને
સાથ આપશે ગાંધી.

શેરીએ આવે સાદ

-રાજેન્દ્ર શાહ

કુંજમાં કોયલ બોલતી, એનો શેરીએ આવે સાદ,
હાલ્યને આંબાવાડિયે, હજી પોરની તાજી યાદ!
પાંદડુંયે નહિ પેખીએ એવો
ઝૂલતો એનો મોર,
કોઈને મોટા મરવા અને
કોઈને છે અંકોર.
ડોલતી ડાળે ધૂમીએ આપણ ગજવી ઘેરો નાદ,
કુંજમાં કોયલ બોલતી એનો શેરીએ આવે સાદ.
ઘરનું નાનું આંગણું,
ગમે મોકળું મોઢું વંન;
કોઈનોયે રંજાડ નહિ ને
ખેલવા મળે દંન.
હાલીએ ભેરુ, કાયર જે કોઈ હોય તે રહે બાદ,
કુંજમાં કોયલ બોલતી એનો શેરીએ આવે સાદ.

॥ આપણો વારસો અને વૈભવ ॥

(ગદ્ય વિભાગ)

ગાંધીકથા : બે પ્રસંગો
બાવડું ઝાલીનો ઉતાર્યા

જુગતરામ દવે

ગાંધીજી ડરબનથી રેલવે ટ્રેનમાં બેસી પ્રિટોરિયા જવા નીકળ્યા હતા. પહેલા વર્ગની ટિકિટ લીધી હતી.

ઘેરથી નીકળતાં સૌએ ચેતવ્યા : “ગાંધીભાઈ, આ હિંદુસ્તાન ન હોય હો! અહીં આપણા લોકને પહેલા વર્ગમાં નહીં બેસવા દે.” પણ ગાંધીજીએ નહોતું માન્યું. તે વખતે તેઓ માનતા હતા કે તેમણે બેરિસ્ટરનો મોભો સાચવવા પહેલા વર્ગમાં બેસવું જોઈએ. થોડી મુસાફરી તો નિર્વિઘ્ને થઈ. રાત્રે નવ વાગ્યાને સુમારે મેરિત્સબર્ગ નામના સ્ટેશને ટ્રેન પહોંચી. ત્યાં એક ગોરો ઉતારુ એમના ડબ્બામાં બેસવા આવ્યો હતો.

પણ અરે, આ કોણ ? આ તો પહેલા વર્ગના ડબ્બામાં ‘કુલી’ ચઢી બેઠો છે! આવનારો ગોરો મોઢેથી તો કંઈ ન બોલ્યો, પણ તરત બહાર જઈ સ્ટેશનના એક બે અમલદારોને તેડી લાવ્યો. અમલદારો જોયા કરે, પણ કોઈની કંઈ બોલવાની હિંમત ન ચાલે, છેવટે એક અમલદારે ગાંધીજી પાસે જઈને કહ્યું : “સામી! જરા આમ આવો તો, તમારે છેલ્લા ડબ્બામાં જવાનું છે.”

ગાંધીજીએ કહ્યું : “મારી પાસે પહેલા વર્ગની ટિકિટ છે.”

“તેની ફિકર નહીં. હું તમને કહું છું કે તમારે છેલ્લા ડબ્બામાં જવાનું છે.”

“હું કહું છું કે મને આ ડબ્બામાં ડરબનથી બેસાડવામાં આવ્યો છે, અને હું તેમાં જ જવા ધારું છું.”

જવાબ સાંભળી અમલદાર તો ચોંકી જ ગયો. ‘અરે, એક ગોરા અમલદાર સામે આ કુલી શું બોલે છે ?’ તે રોફમાં જ બોલ્યો: “એમ નહીં બને. તમારે ઊતરવું જ પડશે ; ને નહીં ઊતરો તો સિપાઈ ઉતારશે.”

ગાંધીજીએ પણ દઢતાથી કહ્યું : “ત્યારે ભલે સિપાઈ ઉતારે. હું મારી મેળે તો નહીં ઊતરું.”

તે રાતોપીળો થતો સિપાઈને બોલાવી લાવ્યો. સિપાઈએ ડબ્બામાં ચડીને ગાંધીજીનો હાથ પકડ્યો ને ધક્કો મારી તેમને નીચે ઉતાર્યા. એમનો સામાન ઊંચકીને નીચે નાખ્યો.

ગાંધીજી ન બીજા ડબ્બામાં ગયા, ન તેમણે સામાનને હાથ લગાડ્યો, અપમાનથી લોહી ઊકળી ઊઠ્યું હતું. પોતે પ્લેટફોર્મ પર ઊભા જ રહ્યા અને ગાડી તો રવાના થઈ ગઈ.

પછી પ્લેટફોર્મ ઉપર જ આખી રાત પડી રહ્યા. ટાઢ સખત હતી, સામાનમાં ઓવરકોટ હતો, પણ ફેંકી દીધેલા સામાન સામું જોવાનું પણ તેમને મન નહોતું. કદાચ લેવા જાય ને ફરીથી અપમાન થાય તો ? એ કરતાં ટાઢે ઠૂંઠવાવું તેમણે પસંદ કર્યું. ટાઢે ઠૂંઠવાતા મનમાં કંઈ કંઈ તરંગ આવી ગયા.

“રેલમાં બેસીને આગળ જાઉં અને ફરી અપમાન નોતરું તે કરતાં પાછો જાઉં ? ના, ના, એમ કાંઈ લીધેલું કામ અરથેથી છોડાય? આવા દેશમાં કમાવા ખાતર રહેવું તેના કરતાં હિંદુસ્તાન પાછો ચાલ્યો જાઉં ? ના, ના, એ તો બીકણનું કામ. ત્યારે આ ગોરા સિપાઈ અને અમલદાર ઉપર ફરિયાદ માંડી તેમને સીધા કરાવું ? એમાં શું વળે ? એથી કંઈ બધા હિંદીઓના માથા ઉપરથી ‘કુલીપણા’નો ટોપલો થોડો જ ઊતરશે ?”

આમ વિચારો કરી ગાંધીજીએ મન માર્યું અને જાત ઉપર પડેલું અપમાન પી ગયા.

• • •

સિગરામનું વીતક

પ્રિટોરિયા જતાં હજુ બીજું વીતક વીતવાનું બાકી હતું. ચાર્લ્સટાઉનથી જેહાનિસબર્ગ સુધી એ વખતે ટ્રેન ન હતી, પણ ઘોડાની સિગરામ ચાલતી. રીતસરની ટિકિટ કઢાવી હતી. તે લઈ સિગરામમાં બેસવા જતા હતા ત્યાં ગોરા સિગરામવાળાએ રોક્યા: “તમને નહીં બેસાડીએ. તમારી ટિકિટ તો ગઈકાલની હતી.”

એ તો ગાંધીજીને અજાણ્યા જાણીને બહાનું કાઢ્યું હતું, બાકી તેની દાનત તો એમ કે આ કાળા ‘કુલી’ને મારા સિગરામમાં ગોરા ઉતારુઓ સાથે ન બેસાડવો પડે તો સારું ! આવો સૂકો દમ કેમ ચાલી શકે ? છેવટે ગોરાઓ સાથે સિગરામમાં તો નહીં, પણ બહાર હાંકનાર પાસે તેણે ગાંધીજીને જગ્યા કરી આપી.

ગાંધીજી મનમાં ખૂબ કોચવાયા. 'આવી જગ્યાએ મારે બેસવું ? અંદર કેમ ન બેસાડે ?'

પરંતુ આટલું અપમાન ગળી ગયા એન બહાર હાંકનાર પાસે જગ્યા આપી ત્યાં બેઠા. થોડે છેટે ગયા પછી સિગરામના ગોરા મુખીને બહાર ગાંધીજી બેઠા હતા તે જગ્યાએ બેસવાની ઈચ્છા થઈ. તેને ત્યાં બેસી બીડી પીવી હતી. જરા હવા પણ ખાવી હશે. એટલે એણે એક મેલુંસરખું ગૂણિયું પડ્યું હતું તે પેલા હાંકનારની પાસેથી લઈ પગ રાખવાના પાટિયા ઉપર પાથર્યું ને ગાંધીજીને કહ્યું, "અલ્યા સામી, તું અહીંયાં બેસ; મારે હાંકનાર પાસે બેસવું છે."

આ અપમાનથી ગાંધીજીને ઝાળ ઊઠી પેલો પહાડ જેવો મજબૂત હતો અને પોતે નબળા અને વળી એકલા. છતાં ડરીને અપમાન કેમ ખમી લેવાય ?

"તમે મને અહીં બેસાડ્યો એ અપમાન મેં સહન કરી લીધું. હવે તમને બહાર બેસવાની ઈચ્છા થઈ છે અને બીડી પીવી છે તેથી તમે મને તમારા પગ આગળ બેસાડવા ઈચ્છો છો. હું અંદર સિગરામમાં જવા તૈયાર છું, પણ હું તમારા પગની પાસે બેસવા તૈયાર નથી."

એટલું કહેવામાં તો પેલા ગોરાએ એમના પર તમાચાનો વરસાદ વરસાવ્યો અને બાવડું ઝાલીને તે તેમને નીચે ઘસડવા લાગ્યો. ગાંધીજી એ બેઠક પાસેના પિત્તળના સળિયા જોરથી પકડી રાખ્યા અને મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે કાંડુ ખડે પણ સળિયા છોડવા નથી.

પેલો ગાળો કાઢી રહ્યો હતો, ખેંચી રહ્યો હતો. ગાંધીજી જોસથી સળિયાને પકડી રહ્યા; ન સામા થયા, ન જગ્યા છોડી. છેવટે બીજા ગોરા ઉતારુઓએ વચ્ચે પડી સિગરામવાળાને ઠપકો આપ્યો અને ગાંધીજીને છોડાવ્યા.

(‘ગાંધી-ગંગા’ભાગ. ૧-સંપાદન:મહેન્દ્ર મેઘાણી-માંથી સાભાર) •

// નવાં કાવ્યો //

હિન્દ કે સરદાર

શિવપ્રસાદ શુક્લ

સમ્પ્રભુતા સમ્પન્ન ગણરાજ્ય
નિર્માતા હિન્દ કે સરદાર
કાંગ્રેસ એવં ભાજપા કા અનુસરણ
ટી.આર.એસ. પ્રમુખ કે.ચંદ્રશેખર રાવ
તેલંગાના સામ્રાજ્ય કો આકાર
પંચ મહાજનપદ સે મહાભારત કાલ મેં
સોલહ જનપદોં કા નિર્માણ
સામ્રાજ્ય, બાજાર એવં સત્તા કી હવસ
સાઢે પાંચ સૌ સે જ્યાદા રજવાડોં કો
સરદાર પટેલ ને અઢ્ઢારહ મેં સમેટા
લોકતાંત્રિક પાર્ટિયાં રજવાડોં કી તરહ
રાજ્યોં કે ગઠન મેં વ્યસ્ત
ગાંધી કા અનશન
આરક્ષણ, પ્રદેશ ગઠન
અપની માંગ મનવાને કા
હૈ અચ્છા હથિયાર
સત્તા કે વિકેન્દ્રીકરણ કે ચક્કર
નિર્મિત હો રહે હૈ જિલે ઓર રાજધાનિયાં
કિસી સંન્યાસાશ્રમી કો રાષ્ટ્રપતિ, રાજ્યપાલ
કિસી લમ્પટ કો મુખ્યમંત્રી
યહી સ્વપ્ન પાલા થા
હિન્દ કે સરદાર ને
યા સત્તા એવં બાજાર કી નાભિ
ધર્મ, યુદ્ધ એવં સામ્રાજ્યોં કે ઉદય
પંચશીલ, સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંઘ
ઘુટને ટેક રહે
માનવાધિકાર જન કી રક્ષા
લોકતંત્ર તંત્ર કી રક્ષા
કહાં હો ! હિન્દ કે સરદાર ॥

ગઝલ

જિગર જોશી ‘પ્રેમ’

હતાં એ જ છઈએ, હતાં એ જ રહીશું,
અને નહિ ગમે એ તો મોઢે જ કહીશું.
તને આંગળી ચીંધશે ક્યાંક સંજોગ,
તો સંજોગની આંગળી કાપી લઈશું.
ધરા-આત્મ બંનેના અવશેષ લઈને,
તને મળવા કાજે ક્ષિતિજેય જઈશું.
તને હક છે ‘ના’ પાડવાનો પ્રિયે, પણ,
અમે તારી ‘ના’નેય ‘હા’માં જ લઈશું.
કોઈ આંખના ‘પ્રેમ’! સન્માન અર્થે,
જો ! આઘા થયા એમ સામાય થઈશું.

મૌનનાં જાળાં

ફિલિપ ક્લાર્ક

આપણા જ હિતની વાત
આપણે એકબીજાને કહી શકતાં નથી
આપણી વચ્ચે નથી દીવાલ
નથી પડદા, નથી અન્ય આડ
આપણી વચ્ચે છે માત્ર હવા
હવાને ભેદી
સડસડાટ કરતી ચાલી જાય ટ્રેન
અરે, પંખી જેવાં પંખી
હવાનો પડદો ચીરી
નીકળી જાય આરપાર
એક આપણે જ
ભેદી શકતાં નથી હવાનું આવરણ
આપણી વચ્ચે વધતાં જાય છે
મૌનનાં જાળાં
તરફડ્યા કરે છે કહેવાની વાતના શબ્દો
મૌનનાં જાળામાં...

મૃગજળ

ગૌરીશ પોરીઆ

મૃગજળ વેંચવાને હાલી
માધુરી મૃગજળ વેંચવાને હાલી.
કળકળતો પાલવનો ઓગળતો હાથ છે,
ફરફરતા પાલવનો મનગમતો સાથ છે.
કંઠ-મન ઠારવાને હાલી,
માધુરી, મૃગજળ વેંચવાને હાલી.
કેવી લાગી કતાર આ રણની વાટમાં
રસઝરતા સ્વાદનું કારણ છે વાટમાં
મટુકી કરવી છે આજ ખાલી
માધુરી, મૃગજળ વેંચવાને હાલી.
સળસળતા કંઠની પ્યાસ બધી જાણતી,
તડફડતા મનખાની વાત ઘણી જાણતી.
તારવા ડૂબતાને હાલી
માધુરી, મૃગજળ વેંચવાને હાલી.

થોડું ગુડલક રાખજે

કિશોર મોદી

આટલો હિસાબ ઉપલક રાખજે,
મારે નામે થોડું ગુડલક રાખજે.
હું સરળતાથી સતત જીવી શકું,
ઓકળીઓ દિલની ચકચક રાખજે.
યાદ કરવાનું જરા બહાનું મળે,
પ્રેમમાં બસ મીઠી રકઝક રાખજે.
એકલા રોમાંચથી જીવી જઈશ,
મુજ રગોને માત્ર ધકધક રાખજે.
પાંસળીની તેજસ્વિતા પામવા,
એક ચિંતનની તું ચકમક રાખજે.

હું જો...

રામચન્દ્ર પટેલ

હું જો ના આવું તો જરૂર, ઘરદારે મૂક બની
ઠરી, આજુબાજુ બસ નજર નાખી, પકડતી
હશે તીતીઘોડો ફૂલપરણ સાંઘે લપકતો-
વળી પારેવાંની છત પર થતી કેલિ નીરખી
પછી છાતી મધ્યે બુલબુલનું ઊડાન રચીને
ફરી લેતી ઉદ્યાન સ્મરણ ધરી કોકનું રહે.
અને જો આવું તો સુધબુધ વિનાની ન ચમકે
દગો : 'આવો'કંઠે નહિ, સરકતી વાક, ઠમકો
નહીં કાયાનો, મુખઉપર ના હાસ્ય નિખરે...
નમે ના માથું : ના ઘડી ધબકતા શ્વાસ, જળનો
ન આપે પ્યાલો, પુરશી ધરી બેસો, પણ વદે
નહીં, શાની બોલે જમણ લઈ ઢાળો, પછી જજો.
ન આવું જો આવું ઘર પર..થતું હું ખુદ નહું,
વળું પાછો, ત્યારે તું ગણતી ભલે જીવતું મહું ?

અસ્ત થતી જતી માનવજાતનું ગાન

યોસેફ મેકવાન

ગ્લેમરની આ દુનિયા ઝાકઝગાળ !
પાછળ નહિ ધરાળ, એને આગળ નહિ ઉલાળ !
ગ્લેમરની આ દુનિયા ઝાકઝમાળ !
એસએમએસ ને ઈ-મેઈલમાં
હસ્તાક્ષર ટૂંપાયા,
લાગણીઓથી ભર્યા હૃદય સૌ
ક્યાં જઈ છુપાયાં ?
અસ્તિત્વમાં પડી તિરાડો
સવેદન રૂંધાયાં !
પુસ્તકોની ખીણમાં ખૂંપ્યો, સહીઓનો ભૂતકાળ ! ગ્લેમર.
સઘળે ઢોળ ચડ્યો સોનાનો
નકલીનો નહીં તોટો,
અસલી જનનો આંહીં ક્યાંયે
મળતો નથી રે ફોટો !
જનગણ સઘળાનો પ્રાણવાયુ
ચલણે ફરતી નોટો !
'માણસ થા'એમ કોઈ કહે તો, સમજે એને કોઈ નવેલી ગાળ!ગ્લેમર.
ભારેલા અગ્નિના જેવી
ચારે દિશાઓ જાણું,
નથી ઉકલતું નાત-જાતનું
સદીઓથી ઉખાણું !
ફ્યુઝ ઊડેલા બલ્બ સરીખું
જીવતર થયું જુઠાણું !
અજબ-ગજબ ગૂંથાઈ ગઈ છે, જડબેસલાક સૌ વેવારોની જાળ!ગ્લેમર.

॥ अनुवादित वार्ता ॥

દેડકાઓના દેશમાં

લે. અરિબં ચિત્રેશ્વર શર્મા
અનુ. રમેશ એમ. ત્રિવેદી

દેડકાઓના દેશમાં ઈડા(મણિપુરી વર્ષના ત્રીજા) મહિનામાં યોજવામાં આવેલા એક વાર્ષિક વર્ષા-ગીત સમારંભમાં વયોવૃદ્ધ મેડક લૈકકે (એવો દેડકો કે જેની પીઠ પરનો ભાગ ખૂબ ખડબચડો હોય છે.) અધ્યક્ષપદ સંભાળ્યું હતું. આ દેશના દેડકાઓના આમંત્રણથી આવેલા એક મોરે-મેડક (મોરે નામની જગ્યાને રસ્તે-માયનમારથી આવનાર, હમેશાં મોટાં જળાશયોમાં જ નિવાસ કરનારા દેડકાઓ છે.) ઈપાકતાબાને મુખ્ય અતિથિ બનાવવામાં આવ્યા હતા. આ સમારંભમાં દેડકાઓના દેશના મોટાભાગના મહત્વ ધરાવતા તથા પ્રતિષ્ઠિત સ્થાનિક દેડકાઓ ઉપસ્થિત થયા હતા. એકઠા થયેલા દેડકાઓ દ્વારા સમગ્ર વર્ષના શ્રેષ્ઠ ગાયક મેડકની પસંદગી કરવાની હતી.

દક્ષિણ દિશાના દિક્પાલ મેડક લોશીતાબા (લૌશી નામના સરોવરમાં રહેનાર દેડકો), નેર્ઝત્ય ખૂણાના મેડકશ્રેષ્ઠ લોકતાકકાકપા (લોકતાક નામના પ્રસિદ્ધ સરોવરમાં રહેનાર દેડકો), પશ્ચિમ સીમાના અધિપતિ બોરાકકમ્બા (બરાક નામની નદીનો દેડકો), વાયવ્ય ખૂણાના દિક્પાલ લાઈમતોન-ફૌરુડ્બા(લાઈમતોન નામના પર્વતના શિખર પર રહેતો દેડકો), ઉત્તર દિશાના દેવ સેકમાઈકમ્બા(સેકમાઈ નામના સ્થળે વસતો દેડકો), પૂર્વદિશાના રક્ષક શિરોઈતાબા (શિરોઈ નામના પર્વત પર વસતો દેડકો) વગેરે મેડકનેતાઓ તરફથી પોતપોતાની પ્રતિનિધિ-મેડકોને આજે અહીં મોકલી આપવામાં આવ્યા છે. તેમાં કાબરચીતરા, લીલા, ગાઢા ધૂળિયા તથા લાલ વગેરે જુદા જુદા રંગના દેડકાઓ હતા.

મેડકસભાના અધ્યક્ષશ્રીના આદેશ પછી બધા દેડકાઓ પોતપોતાની શક્તિ અનુસાર તારસ્વરે ગાવા લાગ્યા. એમનો અવાજ સમગ્ર સભામંડળમાં વ્યાપી વળ્યો હતો. અત્યારે બહારની હવા સુદ્ધાં અહીં સભામંડળમાં પ્રવેશ કરી શકે એમ નથી. બહારની દુનિયા સાથે આ અંદરની દુનિયાનો સંપર્ક સાવ તૂટી ગયો છે. દેડકાઓની આ સ્વરસંગીત-સ્પર્ધામાં કોઈનોયે અવાજ સુસ્પષ્ટ રીતે સંભળાતો નહોતો. છેવટે પક્ષીય ખેંચાખેંચને કારણે સભામધ્યે કોલાહલ શરૂ થઈ ગયો. અધ્યક્ષ મેડક મહાશયની નિયંત્રણશક્તિ નકામી સાબીત થઈ ગઈ. અંદરોઅંદર મારામારી સર્જાઈ. ખૂન-ખરાબો પણ થઈ ગયો ! સભામંડળમાં આવી અરાજકતાભરી પરિસ્થિતિને નિહાળતાં મુખ્ય અતિથિ મોરે-મેડક ઈપાકતાબાએ મોટા અવાજે સંબોધન કર્યું: “મેડક દેશના મારા સર્વ મેડકભાઈઓ! તમે લોકો તમારી પોતાની પ્રતિષ્ઠાની રક્ષા કરી શક્યા નથી. તેથી હવે તમારાં ગીત-ગાન સાંભળવામાં નહિ આવે. સમગ્ર સંચાલનનો અંકુશ મેં મારા હાથમાં લઈ લીધો છે.”

સમગ્ર મેડકસમુદાય થોડીવાર થોભી ‘હો...હા’ બંધ કરીને મોરે-મેડકની વાત એકચિત્તે સાંભળવા લાગ્યા. મોરે-મેડકે પછી કહ્યું, “હું તમારા લોકોનું, કૂવાની અંદર રહીને ગળું ફુલાવી ફુલાવીને ડ્રાઈ-ડ્રાઈ કરવાનું સાંભળવું પસંદ કરતો નથી. આ પ્રદેશમાં હવે હું મારી જાતિવાળા અન્ય મેડકોને મોકલી આપીશ. તમારામાં નેતૃત્વની કમી છે; સાહસ અને બુદ્ધિનો અભાવ છે. મહેનત કરવામાં પાછા પડવું અને કષ્ટ સહન કર્યા વગર સુખ મેળવવાની ઈચ્છા-તમારા આવા સ્વભાવને ઓળખી ગયો છું. હવે તમારે લોકોએ જરા પણ મોં ખોલવાનું નથી. હું જ દરેકનાં મોં બંધ કરી દઈશ.”

મોરે-મેડકની વાત સાંભળીને સભાધ્યક્ષ મેડક-મહાશય બે હાથ જોડીને બોલ્યા : “હે સર્વોત્તમ! હે મહાશ્રેષ્ઠ ! આ બેકાબૂ દેડકાઓને અવશ્ય શિક્ષા કરો, પરંતુ મને ક્ષમા કરો. મને શિક્ષા ન

કરશો.”

“ચૂપ રહો. હું કશું સાંભળવા માગતો નથી. પોતાની મરજી મુજબ ફાવે તેમ કૂદા કરનારો, પોતાના વિચારોમાં સ્થિર ન રહેનારો ને પોતાના નિજી સ્વાર્થ માટે પોતાના નાના ભાઈઓને ત્યજી દઈને તું પણ મારે શરણે આવ્યો હતો, એ સાચું કે નહીં? હવે હું કોઈનું કશું જ સાંભળવા માગતો નથી.” મોરે-મેડકે ઘુરકવાનું શરૂ કર્યું.

પોતાની વિનંતી ન સાંભળવાથી કોપિત થઈને સભાધ્યક્ષ મેડક મહોદયે પોતાનો પરચો બતાવ્યો : “અમે આ સ્વીકારી શકતા નથી. બંધારણ દરેક નાગરિકને સ્વતંત્ર રહેવાનો અધિકાર બક્ષે છે. અમારા પ્રદેશ પર અમે જ શાસન કરીશું. આ વિસ્તારનાં તળાવ, નદી, સરોવર અને નાળા સુદ્ધાં-કોઈના પર પણ બીજી વ્યક્તિનો હસ્તક્ષેપ ચલાવી લેવામાં નહીં આવે. મેડક-દેશને અમારા પૂર્વજોએ વસાવ્યો છે. અમારા પૂર્વજોએ જ આ દેશનું નિર્માણ કર્યું છે અને તેથી અમે બીજા કોઈનેય આધીન રહીશું નહીં.”

અધ્યક્ષ મહોદયનું સમર્થન કરતા મેડક-દેશના તમામ, આબાલવૃદ્ધ મેડકોએ સમૂહમાં સૂત્રોચ્ચાર શરૂ કર્યા : “મેડક-દેશની જય! મેડક-દેશની જય !...” આવા સૂત્રોચ્ચાર કરી રહ્યા પછી બધા દેડકાઓ મોરે-મેડકની તરફ આગળ વધ્યા, અને ઊછળ-કૂદ કરતાં કરતાં બૂમો પાડવા લાગ્યા : “અમારે મોરે-મેડક ન જોઈએ...મોરે-મેડક! તમે તમારા દેશમાં પાછા જાઓ!..અમારે મોરે-મેડક ન જોઈએ!”

મોરે-મેડકે પોતાના નાક પાસેથી એક-બે ભીંગડાં નખ વડે ખેંચી કાઢીને થોડુંક લોહી વહાવ્યું. પછી મોટેથી બરાડો પાડીને કહ્યું : “મારા અનુગામીઓ ! હવે જ ખરો સમય આવી પહોંચ્યો છે. આક્રમણ કરો...”

પોતાના દેશનેતા મોરે-મેડકની આજ્ઞા સાંભળતાંવેંત અગાઉથી જ અળવીના જંગલી છોડ તથા પાંદડાં વચ્ચે છુપાયેલા અનેક મોરે-મેડકો બહાર ધસી આવ્યા અને મેડક દેશના આજના સમારંભમાં એકઠા થયેલા બધા દેડકાઓ પર તૂટી પડ્યા. એમાં ઘવાયેલા અને લોહીલુહાણ થઈ ગયેલા દેડકાઓ પોતાનો જીવ બચાવવા આમતેમ નાસવા લાગ્યા. અનેક કમનસીબ દેડકાઓનાં અચેતન શરીરો લોહીથી લથબથ થયેલાં ત્યાં જ પડી રહ્યાં.

થોડીક શાંતિ સ્થપાતાં મેડક-દેશના મહોલ્લાઓ અને ગામોમાં દ્રષ્ટપુષ્ટ અને કદાવર મોરે-મેડકોનાં દળકટક હાથમાં શસ્ત્રો ધારણ કરીને વિદ્રોહ કરનારા મેડકોની શોધમાં નીકળી પડ્યા. દિવસ હોય કે રાત, જ્યારે પણ તક મળે ત્યારે મેડકોના મહોલ્લાઓમાં, ખૂણેખૂણે મોરે-મેડકોએ ઈંડાં મૂકવાનું શરૂ કરી દીધું. આમ જોતજોતામાં મેડક-દેશનાં પર્વત, મેદાન, તળાવ, નદી, નાળાં, ખાબોચિયાં- સર્વત્ર મોરે-મેડકોની સંતતિ વિસ્તરતી ગઈ. હવે દેડકાઓના અવાજો ક્યાંય સંભળતા નહોતા. મેડક-દેશના મોટાભાગના દેડકાઓ મોતના ડરથી જમીની ઊંડી ઊંડી તિરાડોમાં પેસી જઈને છુપાઈ ગયા !

એ વખતે મોરે-મેડકે પોતાનું ગળું વારંવાર ફુલાવીને મોટા અવાજે કહ્યું : “મેડક-દેશની સમગ્ર જનતા! તમારા જીવનની લગામ અમારી મુઠ્ઠીમાં છે. જો તમે લોકો અમને પરાજિત કરવા માગતા હો તો, મહેનત કરવાનું શીખો. ઉન્નતિ ઉદ્યમથી જ થાય છે. હાથપગ ચલાવ્યા વગર ફક્ત બોલ્યા કરવાથી વિકાસ શક્ય નથી. ક્યારેય, સપનામાં પણ વિશ્વાસ ન કરતા કે તમારી ઊછળકૂદથી દેશની પ્રતિષ્ઠા પાછી આવશે.”

મોરે-મેડકનો સંદેશો સાંભળતાંવેંત મેડક-દેશમાં પહેલાંના વખતથી રહેતા આવેલા શેમ્પાક-મેડકે(ચપટા, ચીકણા, ચમકતા શરીરવાળા દેડકાઓ. આવા દેડકાઓ ખૂબ લાંબી છલાંગ લગાવતા હોય છે અને ભીંત પર પણ ચોંટી જઈ શકતા હોય છે.) બદલાની ભાવનાથી વ્યાકુળ થઈ ઝાડ અને છોડની વચ્ચેથી જોરજોરથી પોકારો પાડીને કહ્યું : “સાવધાન! સાવધાન! એક દિવસ અમે અમારી એકતા અને સાહસ દ્વારા તમારા જેવા દગાબાજ મોરે-મેડકોનાં માથાં ફોડી નાખીશું. અમારી જન્મભૂમિને તમારા જુલ્મી અંકુશમાંથી અવશ્ય મુક્ત કરાવીશું.”

શેમ્પાક-મેડકની વાત સાંભળી મેડક-દેશના સઘળા દેડકાઓ ખાડાઓ અને તિરાડોમાંથી બોલવા લાગ્યા : “અમે પણ છીએ. અમે જીવતા છીએ.” ●

॥ લલિત નિબંધ ॥

‘હોલો, બુલબુલ અને આપણે’

પંકજ ત્રિવેદી

હું માનું છું કે તું પ્રત્યેક એ ક્ષણને ઓળખી શકે છે અને ચાહે પણ છે. તેમ છતાંયે તારું મૌન અકળાવે છે મને ! હું જાણું છું કે તારા હોઠ ધ્રૂજતા હશે અને તું કદાચ બોલી શકતી નહીં હોય. તારા શબ્દો બોલાયા પહેલાં જ હોઠની ધ્રૂજારીમાં દબાઈ જતાં હશે. શક્ય છે કે તું બોલવા જ ઈચ્છતી ન હોય !

મને જ્યારે પણ તારી યાદ આવે છે ત્યારે હું આંગણામાં રહેલા પારિજાતના વૃક્ષની નીચે બેસી જાઉં છું અને કલાકો સુધી એને જોયા કરું છું. એની દરેક શાખા-પ્રશાખાઓથી પાંદડાંની ટોચ સુધી પહોંચું છું. મારી આ યાત્રા કોઈ ધર્મ અથવા શ્રદ્ધાયાત્રાથી જરાયે ઊતરતી નથી હોતી. કારણ કે મારું નિજત્વ એને જોતી વખતે સમર્પિત જ હોય છે. દરેક માણસની પોતાની દુનિયા હોય છે, જે એ પોતે જ જીવતો હોય છે. જોકે એ હક્ક એને હોવો જ જોઈએ. ઘણીવાર આપણને એ કારણે માણસની બાહ્ય એન આંતરિક જીવનયાત્રા જુદી જ અનુભવાય છે.

મારા આંગણામાં પારિજાતનું વૃક્ષ છે. હું જ્યારે એકલો હોઉં છું, કાંઈ લખવા-વાંચવાનું મન નથી થતું ત્યારે પારિજાતના એ વૃક્ષની સામે બેસી જાઉં છું. જ્યારે જ્યારે હું પારિજાતના એ વૃક્ષને જોઉં ત્યારે એ અલગ જ લાગે છે. ક્યારેક એનામાં રહેલી અડગતા સ્પર્શ છે તો ક્યારેક એ સીના તાન કે ઊભેલું જણાય છે. દરેક માણસે, દરેક વૃક્ષ પાસેથી કેટલુંબધું શીખવાનું હોય છે ! એની દરેક ડાળને રંગ અને તડકા-છાંયાથી હું પોતે પણ

નવપલ્લવિત થઈ જાઉં છું. એની પાસેથી મેં એક જ જગ્યાએ ઊભા રહીને ખુશ રહેવાનું શીખી લીધું છે. પારિજાતના એ વૃક્ષ પર એક હોલાએ માળો બાંધ્યો છે. થોડાં તણખલાંમાંથી માળો બનાવેલો. માળો જોઈને લાગે કે સુગરી જેવી કલાત્મકતા ભલે એની પાસે નથી, પરંતુ હોલા જેટલી સાદગી પણ સુગરી પાસે ક્યાં છે ? એ તો હંમેશાં કોઈ યોગીની જેમ એકાકી જીવન જીવે છે. એને મળવા નથી કોઈ આવતું કે નથી એ કોઈની પાસે જતો.

થોડાં દિવસોથી એક બુલબુલ આવે છે. દરરોજ એજ વૃક્ષની અલગ-અલગ ડાલ પર બેસીને બુલબુલ ટહુકવા લાગે છે. એને આમ ટહુકતું સાંભળીને પણ હોલો નથી એની સામે જોતો કે નથી ઊડી જતો. એ તો યોગીની મુદ્રામાં આંખો બંધ કરીને સાધના કરતો હોય એવું લાગે છે ! બની શકે એ પોતાના પરિવારથી દૂર વૃદ્ધત્વના અલગ માળામાં આવી ગયો હોય. એને પણ માણસની જેમ લોહીઝાણ પીડાંઓ વળગી હોય અને જીવનભર પોતાની જાતને સાબિત કરવા, સિદ્ધાંતોને આશરે રહીને અસત્યો સામે લડી-લડીને થાક્યો હોય ! છેવટે એણે વિચાર્યું હોય કે મારે હવે પીડાથી પરમ સુધી પહોંચવું છે.

એને જોઈને મારા સફેદ થયેલા વાળ પ્રત્યેની મારી સભાનતા દિવસે-દિવસે વધતી જાય છે. માણસનું જીવન શરૂ થાય છે ત્યારથી અંત પણ નિશ્ચિત હોય છે. તેથી બાળપણમાં કે યુવાનીને માણવાની તક ઈશ્વરે છીનવી લીધી નથી. એ ઉંમરે આપણને એની ચિંતા સતાવતી નથી. બીજી રીતે જોઈએ તો માણસ જન્મે ત્યારથી જ જાણે-અજાણ્યે પણ સતત શીખતો રહે છે. જેમ સમજદારીની પરિપક્વતા વધે એમ એની વૈચારિક ક્ષમતા અનુભવના આધારે વિકસે છે. છેવટે એ વિચાર પ્રક્રિયા ચૈતસિક બનીને આપણને આપણાં જ જીવન વિશે વિચારવા મજબૂર કરે છે. મારે માટે બુલબુલ યુવાની છે અને હોલો વૃદ્ધત્વ !

હું તને વધુ શું સમજાવું ? તું બધું જાણે છે અને દૂર રહીને મને નિરખ્યા કરે છે મનભરીને ! અથવા તો મારી અનુભૂતિને સ્વીકારીને પણ તું અલગ રહી શકે છે. એ તારી સહનશીલતા છે કે મજબૂરી એ હું નથી જાણતો. લોકોની દૃષ્ટિએ કદાચ એ તારી કુશળતા હશે, પરંતુ મારે મન એ પણ એક આરાધન છે. આમેય આપણને ગમતું કોઈપણ પ્રિયપાત્ર આપણી ચૈતસિક અનુભૂતિના પરિઘમાંથી સહજ રીતે પણ દૂર ન જઈ શકે, તો માનવું કે એમાં પણ પરમનો કોઈ અંશ હશે. જે આપણને અન્ય તરફ સતત સભાન રાખે છે. આપણી આ સભાનતા એટલે સહજ સમર્પણ. હું જાણું છું કે આપણી અનુભૂતિ પરસ્પર સમાન છે. કદાચ તેથી જ શબ્દોની લાચારીથી આપણે જોજનો દૂર રહ્યાં છીએ. આપણી આ મોટી સફળતા છે.

ગઈકાલે હું અજાણતા જ ચિંતામાં હતો. કોઈ કારણ જડતું

નહોતું. સમજી લે ને કે કોઈ કામમાં મન પરોવાતું નહોતું. હું પારિજાતના વૃક્ષ નીચે જઈને ઊભો રહ્યો. વિચારશૂન્ય. અચાનક જ બુલબુલ ટહુક્યું. હીંચકા પર બેસીને મેં એની સામે જોયું. એને તો મજા પડી. એના ટહુકાઓ પડઘાતા રહ્યા મારી બહાર-ભીતર. અચાનક હોલાના માળા તરફ મેં જોયું. થોડાં તણખલાઓ આમતેમ ગોઠવાયેલા હતા. હોલો નહોતો. ક્યાં ગયો હશે ? શક્ય છે કે એને આજે વૃદ્ધત્વના અલગ માળામાંથી કોઈ પ્રેમપૂર્વક સમજાવીને લેવા આવ્યું હોય. મેં વિચાર્યું, ના માણસ તો એવું નથી કરતો. અરે ! આ તો પક્ષી છે. એને માણસ સાથે શી લેવાદેવા ? મારું મન સ્વીકારવા તૈયાર નહોતું. પક્ષીની જાત ભલે હોય પરંતુ એ પણ માણસે આપેલા દાણાની ચણ ચણે છે. અન્ન એવો ઓડકાર. માણસ જેમ હોલાને પણ કુટુંબ હોય. બચ્ચાં હોય. એની પણ ઉંમર થાય. એ પણ વિધુર થાય. અલગ થઈને એ પણ વૃદ્ધાશ્રમના બગીચામાં આવેલા છેલ્લા બાંકાડ પર બેસે, જેમ હોલો અહીં બેસતો પારિજાતના વૃક્ષ પર અટૂલો. જ્યાંથી એના એકાંતને લોકો આધ્યાત્મિકતા કે સાધના ગણાવીને જવાબદારીમાંથી છટકી જાય. હોલો કેવી રીતે છટકી શકે આ બધી પળોજણમાંથી ? હું હજીયે તને ક્યાં ભૂલી શકું છું અને તું સ્વીકાર્યા વગર ભૂલી શકી હોય તો એ કહેવા પણ એકવાર તો આવ!

તને યાદ છે, એકવાર મેં તને કહેલું કે હું તને સરપ્રાઈઝ ગિફ્ટ આપીશ. સાચું કહું તો હું ગિફ્ટનો માણસ જ નહીં. મને આવા વ્યવહારો ક્યાં કદી ફાવ્યા છે ? તારી પાસે એ બધું સમજવા જેટલો સમય ક્યાં છે ? એટલું તો હવે હું સમજી શક્યો છું. કદાચ એટલે જ હવે મારે કદીપણ તને મોંઘી ગિફ્ટ આપવાનો પ્રયત્ન પણ નથી કરવો. પહેલાં જે અણમોલ લાગતી હતી એ ગિફ્ટનું હવે કોઈ મૂલ્ય નથી રહ્યું. હમણાંથી પારિજાતની ડાળીઓ પર બુલબુલ ટહુકવા આવતું નથી. હોલો બંધ આંખોએ એને યાદ કર્યા કરે છે અને ક્યારેક હું હીંચકા પર બેઠો-બેઠો વાંચતો હોઉં ત્યારે હોલાની આંખમાંથી સરી પડેલું

અશ્રુબિંદુ પુસ્તકના પાના પર ટપકી પડે છે. બુલબુલને તો એના પરિવારની જંજાળમાંથી નવરાશ નથી મળતી. પહેલાં તો યુવાન હતું એટલે એ કોઈને પટાવવા મથ્યા કરતું. હવે તો એનો સંસાર સોળે કળાએ ખીલ્યો છે. તો અહીં પારિજાતના વૃક્ષ પર બેઠેલો હોલો એકાંતના દિવસોને ઓગાળવા ચાંચને ઘસ્યા કરે છે. હવે એને ક્યાંય જવું નથી. એનું મૌન મને અકળાવે છે. એ સતત માળામાં બેસી રહે છે. હું પણ હવે ક્યાં ક્યાંય જઈ શકું છું. હોલો આખો દિવસ આંખો બંધ રાખીને બેસે છે. મને પણ ધ્યાન ધરવાનું મન થાય ત્યારે વૃક્ષની નીચે એ જ મુદ્રામાં બેસી રહું છું, કલાકો સુધી.

દિવસો વીતી રહ્યાં છે. રોજ આવીને ટહુકતું બુલબુલ હવે થોડાં દિવસોથી પારિજાતના વૃક્ષ પર માળો બાંધવા એક ડાળથી બીજી ડાળ પર ઉડ્યા કરે છે. શક્ય છે કે એનાં બચ્ચાં મોટાં થઈ ગયાં હશે ને એ પોતે કદાચ વિધુર...! આજે મને પહેલીવાર હોલાની ઉંમર જાણવાનો વિચાર આવ્યો ને મેં અરીસામાં જોયું તો મોટાભાગના વાળ સફેદ થઈ ગયા છે, કપાળ મોટું લાગે છે ને એક લટ વાંકી થઈને ડાળી જેમ ઝૂલ્યા કરતી, એ પણ ગાયબ ! વધેલી સફેદ દાઢી અને અસ્તવ્યસ્ત વાળમાં હું મને જોઉં છું કે પેલા હોલાને? સાચું કહું તો હું હજી પણ તને ભૂલી શક્યો નથી.

આજે પરોઢિયે જાગીને જોઉં છું તો જાણે કોઈએ પારિજાતના ફૂલોને પાથર્યા ન હોય ? કલાકો સુધી બેસી રહ્યા પછી પણ હોલાએ આંખ નથી ખોલી. મને થયું કે હું પણ ધ્યાન ધરું. મારા પ્રયત્નો મોટેભાગે નિષ્ફળ રહે છે. સાંજ પડે છે. હું હોલાને જોવા દોડી જાઉં છું. મારા પગ થીજી જાય છે! સવારથી પથરાયેલા પારિજાતના એ કરમાયેલા ફૂલોની સફેદ ચાદર પર હોલાનો નિશ્ચેત દેહ પડ્યો છે. તણખલાનો માળો હવે ખાલી છે.

દરરોજની ટેવ મુજબ આજે વહેલી સવારે ફળિયામાં જવા પગ અધિરા છે. હું બહાર આવીને જોઉં છું તો હોલાનો ખાલી માળો નિ:સાસા નાખે છે. માળા સામે જોવાની મારી હિંમત હવે નથી રહી. હું હીંચકા પર બેસી જાઉં છું. હાથમાં રહેલું પુસ્તક નીચે પડીને ખુલી જાય છે. એક તણખલું ઉપરથી પડે છે મેં ઊંચે જોયું. પોતાના પરિવારમાં ગૂંથાયેલું બુલબુલ ઘણાં દિવસો પછી આજે ટહુક્યા વગર જ પાછું આવ્યું છે. મેં એની સામે જોયું. એનામાં પહેલાં જેવી સ્ફૂર્તિ જોવા ન મળી. પારિજાતના વૃક્ષ પર પોતાનો અલગ માળો બાંધવાને બદલે હોલાના એ જૂના માળામાં જ પોતાની જાતને ગોઠવવા એ પ્રયત્નો કરતું હતું. એ કદી હોલાની જેમ સાદગીથી રહેલું નહોતું એટલે ગોઠવાઈ જવામાં કષ્ટથી વધુ મજબૂરી હતી.

તું નહીં માને, સાચું કહું? હું તને આજે પણ ભૂલી શક્યો નથી. તને નહીં ભૂલવાની મારી વાત તું કદાચ નહીં માને પણ એક વાત કહું ? મારી આ વાતને ચોક્કસ માનજે. આજે મારામાં રહેલો હોલો બહુ મૂંઝાય છે...! ●

// નવલિકા //

‘પણ...’

જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટ

કહે, જાણે કોઈ ત્રિરાશિ મૂકતા હોય એમ-‘તારું ને પીન્કીનું ‘બી’તો બરોબર ને અનન્યનું ‘ઓ’-પણ...’ પછી અટક્યા. આકાશમાં ડોળા ચડાવી જોઈ રહ્યા જાણે, ત્યાંથી જવાબ મળવાનો હોય. પછી પોતાની હથેળી તરફ તાકતા બેઠા. હોઠનો લપકો, હમણાં હેઠો પડશે એમ, નીચે ઊતરી આવ્યો. ‘...છોડને, ‘ઓ’ જ હોય ને...’ મારી આંખમાં તાકતા બોલ્યા અને ભોંય પર હાથ પછાડતા ‘હા...શ’ કરી ઊભા થઈ, વિચાર કરતા હોય એમ જરા ઝૂકીને, ધીમે-ધીમે ચાલતા જવા લાગ્યા. ‘એક-એક-એક મિનિટ...શું? કહેવા શું માંગો છો?’ કરતો હું ખુરશીમાંથી ઊભો થઈ, છાપું બાજુમાં ફેંકતો એમની પાછળ દોડ્યો. બાવડું ઝાલી ઊભા રાખ્યા. ડાચું પકડી મારી સામે જોવાડાવ્યું-‘બોલો તો ફરી...આખી વાત કરો-શું કહેવા માંગો છો તમે?’ ‘કંઈ નહિ, હું તો અમસ્તો-છોડ મને. મારે હવે જવું પડશે... તે સવારનું ધ્યાન પણ નથી કર્યું. જા, બેસી જા ધાબે જઈને.’ કહેતાં હાથ છોડાવી ચાલવા માંડેલા. જરા દૂર જઈ, હાથ વડે મારો ફોટો પાડતા હોય એવો ચાળો કરતા ‘બચ્યાક’ એવો અવાજ કરી જતા રહેલા.

હવે તમે જ કહો, શું ધ્યાનમાં બેસું? તે દહાડે રવિવાર તે હું સવારથી આગસી ગયેલો. કીધું, શું નાસી જાય છે? ફેક્ટરી તો જવાનું ન હતું. અરધો પોણો કલાક પથારીમાં પડ્યો રહ્યો ને પછી તો બધું મોડું-મોડું. ધ્યાન પણ, કીધું, થાય છે ને છાપું લઈ બાલ્કનીમાં બેઠેલો. ઈઝી શેરમાં. એ બાજુમાં બેઠેલા. નીચે. કોણી મારા પગ પર ને મારી સાથે એય પેપર વાંચતા હતા. વચ્ચે-વચ્ચે વાતોય કરતા’તા. બહુ ટેવ એમને એવી. વાંદરાભાઈને. વચ્ચે વચ્ચે વાતો કરવાની. હું કંઈ પણ કરતો હોઉં-વિચારતો હોઉં ત્યારે રિલેટેડ વાતો કરીને સ્ટેપ-બાય-સ્ટેપ ક્યાંનો ક્યાંય લઈ જાય. ઘણી વાર તો ભૂલી જાઉં હું

કે હું શું વિચારતો હતો-શું કરતો હતો !

હા, એટલે શું વાત હતી? પેપરની-હા, રવિવારની પૂર્તિ વાંચતો હતો હું. એ બાજુમાં-નીચે બેઠેલા. કોઈ વાર્તા લખનારા ડૉક્ટરનું લખાણ વાંચતો હતો હું. સાચ્યો પ્રસંગ કહો કે વાર્તા કે એવું કંઈક.. પેલી સીરિયલો જેવું. લહરાઓવાળું. આમ તો નફરત છે મને એવા બધાની પણ, વાંચી લઉં ખરો. બાકી આપણને આપણા ધંધાથી મતલબ. પહેલેથી. નાનપણમાંય ‘નવો વેપાર’ રમવાનું જ ગમતું. બાપા બીઝનેસમેન ખરા ને ! હું સમજણો થયો એ પહેલાનું એમણે ગોખાવેલું કે મોટા થઈને ધંધો કરવાનો; ધંધાને હું ઢંઢો કહેતો ત્યારનું. રમાડતા હોય ત્યારે પૂછે, ‘દીકરા ઢંઢો કરશો કે નોકડી?’ હું ગોખેલો જવાબ આપું, ‘ઢંઢો’ ને બાપુજી ખુશખુશ. તે કહ્યું છું ઢંઢો. સોરી, ધંધો. ફેક્ટરી છે. સાથે શેરબજારનું ધમધોકાર. હમણાં તો યુ નો, માર્કેટ અપ એન્ડ અપ, એટલે આપણે...

જો પાછો ! જોયું ને તમે ? આવું જ થાય છે. ક્યાંના ક્યાં જતા રહેવાય. શું વાત હતી ! વાર્તા પેલી. હા, એવું જ કંઈ લખાણ હતું એમાં. શાંત જળમાં પથરો પડ્યાની વાત. શાંત જળ તે પતિ-પત્નીનું સુખી દામ્પત્ય ને પથરો તે લફરું. જૂનું લફરું પાછું હવામાં લટકેલો પથરો ઓચિંતો પડે જળમાં ને વમળો ઉદ્ભવે, એવું. બ્લડગ્રૂપના આટા-પાટાની ગૂંચવાયેલી વાત. આપણે માટે તો, ભઈ, માહિતી જ નવી હતી. બ્લડગ્રૂપો જાતજાતના હોય છે એવી ખબર ખરી પણ, સંતાનનું બ્લડગ્રૂપ મા અથવા બાપના જેવું જ હોય એવી આપણને ખબર નહિ. સાલુ આનો તો મતલબ એમ થાય કે મા કે બાપનું બ્લડગ્રૂપ બાળકમાં ન હોય તો મા-બાપે સમજવું કે એ એમનું છોકરું નથી ને પોતે એના મા-બાપ નથી. ના સાવ એવોય મતલબ ન થાય. મા તો નક્કી જ હોય ને! બાપે સમજવું કે એ એનો બાપ નથી...ઓહ, હોરિબલ!

બરોબરનો ગૂંચવાડે ચડેલો હું. ને વાંદરાભાઈએ મેં હમણાં કહ્યું એવો બબડાટ કરેલો. આપણે શું કે, ઈન જનરલ વિચારતા હોઈએ ને એ સીધી આપણી તરફ આંગળી કરે. પૂરું બોલે નહિ પાછા. જુઓ, તમે શબ્દો જુઓ એમના, “તારું ને પીન્કીનું ‘બી’ તો બરોબર ને અનન્યનું ‘ઓ’ પણ...” એટલે શું? એમના એ ‘પણ...’ પછી મારે શું સમજવું? બધા કંઈ વાઈફોના બ્લડગ્રૂપ યાદ રાખીને થોડા બેસતા હોય ? મને નથી ખબર એનું ગ્રૂપ કેમ ? અને છાપાના લેખો વાંચીને કંઈ એને પૂછવાય જવાય છે ? અને હા, વાંદરાભાઈએ ‘પણ...’ કરીને છોડી દીધું એનો મતલબ એમ ન સમજતા કે એમને મારી વાઈફના બ્લડગ્રૂપની ખબર હોય. બસ, એમને તો હવામાં ગોળીબાર કરવા જોઈએ. લૂમ હોય ને, લૂમ! ફટાકડાની. સળગાવીને હાથમાં આપી દે. ના-પૂઠે બાંધી દે, તે દોડવા કરીએ. કૂદા કરીએ. દાઝ્યા સળગ્યા કરીએ...

તમારી જ વાત કરોને. હું તો કોઈક છું-અજાણ્યો વ્યક્તિ તમારે માટે. વાત મારી કરું છું. છતાં, આ બધું સાંભળીને તમનેય જરા જરા ઘરના બધાના બ્લડગ્રૂપ યાદ આવી ગયા કે નહિ? અને મારી જેમ તમનેય બધાના બ્લડગ્રૂપ યાદ ન હોય તો, કોઈક રીતે ‘બધુ હેમખેમ તો છે ને ?’ એ જાણવાની ઈચ્છા ના થઈ જાય? સાચું કહેજો. તમારે માટે તો હું એટલે અજાણ્યો વ્યક્તિ જ્યારે મને તો ખુદ-મારા વાંદરાભાઈએ આવો ઈશારો કરેલો. બોલો, શું થાય પછી !

પ્રેમ અને વિશ્વાસમાં હુંય માનું છું. જરૂરી છે બધું; ખાસું ઉપયોગી અને ઈફેક્ટિવ અને હું તો બીઝનેસમેન. ખાસો કેલ્ક્યુલેટિવ! સવારે-બપોરે ને રાત્રે ત્રણ ટાઈમ વાઈફને ‘આઈ લવ યુ’ કહી જ દેવાનું. બપોરે ફોન પર ને બાકી રૂબરૂમાં. જરૂરી હોય છે બધું. સમજું છું. એની ઉપર વિશ્વાસ છે. ગળા સુધી, એવું ગળા પર હાથ મૂકીને ઘણીવાર કબૂલતો જ હોઉં છું. પણ આ બ્લડગ્રૂપવાળી લૂમ વાંદરાભાઈ સળગાવી ગયા ત્યારની જબરી ચટપટી ઉપડેલી.

એવુંય નથી કે એમને ઓળખતો નથી. સારી રીતે જાણું છું કે, કંઈ કારણ વિના, કોઈના પણ વિશે, કોઈપણ હદની-હલકામાં હલકી કક્ષાની વાત એ કરી શકે. એટલે આંખો મીંચીને એમનું કહ્યું માની લઉં એ વાતમાં માલ નહિ. પણ, સામે એય કબૂલવું પડે કે ઘણીવાર આપણી કલ્પના બહારની વાત એમણે કરી હોય ને એ સાચીય પડી હોય.

કહું તમને. માંડીને કહું. એકડે એકથી. આપણે બ્લડગ્રૂપવાળી વાત પર હતા-તમે યાદ રાખજો. પહેલા તમને આ બધું ક્યાંથી શરૂ થયું, એ કહું. આમ આંગળી મૂકીને તારીખ-વાર તો ના ચીંધી શકાય પણ મારા માટે છોકરી જોવાની વાત થઈ ત્યારથી આ બધું શરૂ થયું. એ પહેલા તો શું, કે, આપણે કોઈ વાતે એવા ગંભીર જ નહિ. બધું બાપુજી સંભાળે. આપણે તો જઈને બેસવાનું ને બધું શીખવાનું. સાથે કોલેજ કરી પણ હરામ જો કદી, પરીક્ષા આપવા અને ફોર્મ ભરવા સિવાય, કોલેજમાં ગયો હોઉં તો! આપણે તો ભઈ; પહેલેથી, મારા બાના શબ્દોમાં કહું તો, વેપારી લેણના માણસ. અને કોલેજમાં છોકરા-છોકરી કેમ જતા હોય છે, નહીં ખબર હોય એમને? તમેય જાણતા જ હશેને? પણ આપણું એ ફિલ્ડ જ નહિ, પહેલેથી. એટલે આ છોકરી જોવાવાળી વાત આવી ત્યારે બંદા બરાબરના મૂંઝાયા.

વાંદરાભાઈ સાથે ત્યારે એ વિશે ખૂબ ચર્ચાઓ થયેલી. પહેલીવાર એય ખાસા ગંભીર થઈ સલાહો-આપવા માંડ્યા હતા. હું તો એ છોકરીનો ફોટો જોઈને જ મોહી પડેલો. એ છોકરી એટલે મારી વાઈફ. વર્ષે પોણો કિલોના હિસાબે વધીને ૬૫ કિલોએ પહોંચેલી શેઠાણી જેવી જાજરમાન શાલિની ત્યારે ૫૦ કિલોની નાજુક નમણી છોકરી હતી.

કામણગારી ને મારકણી આંખોવાળી. હાથમાં એનો ફોટો રાખીને-એ કેવી હશે-શું કરતી હશે-મારા વિશે શું વિચારતી હશે-એવી બધી કલ્પનાઓ કરવાની ને એ વિશે વાંદરાભાઈ સાથે ચર્ચાઓ કરવાની મને મજા પડી ગયેલી. એમણેય ફોટો જોતાં જ ‘પાસ’નું સર્ટિફિકેટ આપી દીધેલું. બલ્કે, એય મળવા જોવા આતુર થઈ ગયેલા. અને એ વખતે, કેવળ ફોટા પરથી શાલિની વિશે કંઈ કેટલીય પ્રિડિક્શન કરી દીધેલી એમણે. જેમકે, ઓછું બોલતી હશે, સારા કપડાનો, મ્યુઝિકનો, ડાન્સનો, ટ્રાવેલિંગનો શોખ હશે...ને એવું બધું.

યાદ છે મને હજી એ રાતો-શાલિનીનો ફોટો જોયા પછીની. રૂબરૂ તો હજી જોઈ પણ ન હતી, ને મારી ઊંઘ હરામ! અરધી અરધી રાત સુધી એની વાતો કરતાં, એને વિશે કલ્પનાઓ કરતાં અમે બેસી રહેતા ને પછી તારા મઢ્યા આકાશને હું તાક્યા કરતો. વાંદરાભાઈ આકાશના તારાઓ પર આંગળી સરકાવી એક તારાનું ટપકું બીજા તારા સુધી લંબાવતા ને એમ તારાઓની સફેદીને તાણી તાણીને આકાશમાં શાલિનીનો આભાસ ઉપસાવતા. ફૂંક મારી એમાં ચમકતા રંગ પૂરતા. અને હું એ વિરાટ ચિત્ર સવારના અજવાળામાં ઓસરી જાય ત્યાં લગી આકાશમાં તાક્યા કરતો.

પછી તો, અમે મળ્યા. શાલિનીએ ટૂંકી અને મુદ્દાસર વાતો કરી હતી. એના ગમા-અણગમા જણાવેલા અને મારા પૂછેલા. મારી નવાઈનો પાર નહિ; એક એક પ્રિડિક્શન વાંદરાભાઈની પરફેક્ટ. હુંય મારા ધાર્યા કરતાં ખાસો સ્વસ્થ રહીને વાતો કરી શકેલો. બલ્કે કર્યા જ કરું વાતો એમ થતું. ત્યાં ઊભી થઈ એ કહે, ‘આઈ થીંક આટલું મારા માટે પૂરતું છે-તમે કંઈ પૂછવા-કહેવા માંગો છો?’

એના ગયા પછી હું વાંદરાભાઈને ભેટી જ પડેલો, ‘સેલ્યુટ, બોસ, સેલ્યુટ. તમારી બધી વાત સાચી પડી. પણ...’ શાલિની મને એટલી ગમી ગઈ હતી કે, ‘એ ના પાડશે તો?’ એવી ચિંતા થવા માંડેલી મને. વાંદરાભાઈએ મારા ખભે હાથ મૂકી કહ્યું, ‘ફિકર ન કર-એની હા છે’ અને સાચે જ એણે હા પાડી હતી. ‘ઓ ગોડ, એનો મતલબ કે એ પણ મને પસંદ કરે છે!’ હજી મને યાદ છે એ ફિલિંગ. ચહેરા પરથી સ્માઈલ તો જાણે છલકાતું જાય, બોલવું કંઈ સૂઝે નહિ ને છાતીમાં કંઈક ઉભરાતું જ જાય... વાંદરાભાઈ મને હરખાતો જોઈ રહેલા સંતોષપૂર્વક. એ ય ખાસા હરખાયેલા. મોડી રાત સુધી શાલિની વિશે મેં એમને વાતો કર્યા કરી હતી. પછી નમતી રાતે વાંદરાભાઈ કંઈ કીધા વિના મને ડ્રેસિંગ ટેબલ પાસે દોરી ગયા હતા. લાઈટ કરી મીરર સામે મને બેસાડ્યો ને મારી પાછળ ઊભા રહી મારા ખભે હાથ મૂકી, મારા પ્રતિબિંબની આંખોમાં આંખ પરોવી ગંભીર અવાજે બોલ્યા, ‘પ...ણ, એણે હા કેમ પાડી?... કંઈ લોચો તો...’ એમણે ‘પ...ણ’ ખાસું લંબાવેલું, ‘એણે’ પર ખાસો ભાર મૂકેલો, ‘હા કેમ પાડી?’ વખતે ભ્રમરો ઉલાળી હતી ને આડું જોતાં ‘કંઈ લોચો તો...’ એટલું બબડેલા. હા, મને સંભળાય એમ જ વળી. ને હું આઈનામાં મારા પ્રતિબિંબને તાકતો ક્યાંય સુધી બેસી રહેલો.

એમણે ચીંધેલા એ ‘લોચા’ને શોધવા હું ખૂબ દોડેલો. એની કોલેજના ફેન્ડસને મળી આવ્યો, એમના બે-ત્રણ પડોશીઓને મળીને ય વાત કઢાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો-ઈવન એ જે સ્કૂલમાં ભણી હતી ત્યાંના એક ટીચરની ઓળખાણ કાઢી એની ઈમ્પ્રેશન કેવી? એ

જાણી આવેલો, એ જે જીમમાં જતી હતી ત્યાંય તપાસ કરી હતી, અગિયારમામાં એણે સાત-આઠ મહિના મ્યુઝિક-ક્લાસ જોઈન કરેલા, હું એના મ્યુઝિક ટીચરને મળી આવેલો. વેસ્ટર્ન ડાન્સનો એને શોખ એની એક ફ્રેન્ડ વેસ્ટર્ન ડાન્સ શીખવતી. શાલિની એની પાસે અઠવાડિયામાં ત્રણ દિવસ ડાન્સ શીખવા જતી. મેં એ જ જગ્યાએ ડાન્સ શીખવા જતા એક સ્ટુડન્ટ મારફતે એના વિશે માહિતી મેળવી હતી... પણ, સાચે જ, ‘એવું’ કંઈ જાણવા નહિ મળેલું. કોઈ લોચો હાથ નહિ લાગેલો. છેવટે આડકતરી રીતે-ફ્રેન્ડલી-કંઈ ‘એવું’ હોય તો કહી દેવા એને પોતાનેય કહેલું. પણ એનો જવાબ હંમેશની જેમ ટૂંકો ટય હતો. ‘ના-ના.. ખબર નથી. કેમ, પણ એવું કંઈ જીવનમાં બન્યું જ નહિ...’ ઉપરથી અફસોસ વ્યક્ત કરતી હોય એમ એ બોલી હતી.

નાહક વાંદરાભાઈની વાત માનીને શક કરવા બદલ હું ખાસો પસ્તાયો હતો. અને એ રાત્રે બરાબરનો ઉધડો લીધો હતો એમનો. એ કેઈ બોલ્યા વિના મને તાકી રહેલા પછી નરી ઠંડકથી કહે, ‘તેં કરી લીધી તપાસ ? હવે કાલે હું સાથે આવીશ...’ અને બીજા દિવસે સવારના પહોરમાં મને જગાડી કહે, ‘ચાલ’ નીકળી પડ્યા અમે શાલિનીના ઘર તરફ. જરા દૂર ગાડી ઊભી રાખી અંદર બેસી રહ્યા. થોડી જ વારમાં એક નવી નકોર કાર એના દરવાજે આવી ઊભી રહી. મારા આશ્ચર્ય વચ્ચે આટલી વહેલી સવારે શાલિની ક્યાંક જઈને પાછી આવી હતી. ટાઈટ ટી-શર્ટ, ની પેન્ટ અને સ્પોર્ટ શૂઝ પહેરેલા હતા. ઊંચી પોનીમાં એવી સરસ લાગતી હતી કે... બીજી તરફનો દરવાજો ખોલી કારમાંથી એક છોકરો ઉતરેલો. મેં ઓળખ્યો. એના ગ્રૂપમાં ‘ખાસ ફ્રેન્ડ તરીકે એણે ઓળખાવ્યો હતો એ જ-મોહિત. ‘બાય’ કહી બન્ને છૂટા પડેલા અને શાલિની હસતી કૂદતી ઘરમાં જતી રહેલી. વાંદરાભાઈ ઠાવકાઈથી મારી સામે જોઈ રહેલા, એક અક્ષરેય બોલ્યા વિના.

શાલિની મળી ત્યારે મેં પૂછી જોયેલું બધું ઉલટાવી ઉલટાવીને. ખબર પડી કે અમારું નક્કી થયું એટલે એના પપ્પાએ એને કાર ગીફ્ટ કરી છે. મોહિત એની સોસાયટીમાં જ રહે છે. બન્ને રોજ સવારે ‘યોગા’માં જાય છે. દોઢ-બે વર્ષથી સાથે જ જાય છે... મારા માટે આ બધી વાતો નવી હતી.

વાંદરાભાઈના શબ્દોમાં કહું તો, જાણીને છૂપાવવામાં આવેલી વાતો હતી. પણ શાલિની પાસે તો બધી વાતનો ટૂંકો-ટય ને કોમન જવાબ હતો, ‘એમાં શું કહેવાનું ?’ જોકે, એ જરા વ્યથિત લાગેલી મને. જાણે જરા હર્ટ થઈ હતી. મને સાચીય લાગેલી એની વાત કે ‘એમાં શું કહેવાનું ?’ મેં સ્વીકારી લીધેલું કે એના માટે આ બધી વાતનું કંઈ મહત્ત્વ નહતું એટલે નહિ કહ્યું હોય. પણ વાંદરાભાઈએ એમાંથીય નવો ફણગો કાઢેલો, ‘છોકરી તને હા પાડી એમાં બાપે કાર ગીફ્ટ કેમ કરવી પડે? એવો મોટો બીઝનેસ પણ ક્યાં છે કે આવડી મોટી ગીફ્ટ આપે ? નક્કી બે નંબરિયો છે અને છોકરીને પરાણે હા પડાવી છે...’

મેં એનીય તપાસ કરી એના પપ્પાને કેમિકલ્સનો બીઝનેસ ખરો પણ મૂળ આવક બધી બે નંબરની. હાઈવે પરના ગોડાઉનમાં ચોરીઓના જ ધંધા ચાલે. ડ્રાઈવરો સાધેલા હોય ને ટેકરોમાંથી કેમિકલની ચોરીઓ કરવાની.. મને ફાળ એટલે પડી કે વાંદરાભાઈની અરધી વાત સાચી પડી હવે બીજી અરધી પણ સાચી હોય તો ? શાલિનીનો હાથ હાથમાં લઈ ધડકતે હૃદયે મેં પૂછેલુંય ખરું કે તારી ઉપર કંઈ દબાણ તો નથી ને? ખૂબ મૂંઝાયેલો હતો હું. ફેરવી ફેરવીને પૂછતો રહેલો પણ ત્યારેય એનો જવાબ ટૂંકો ને સ્પષ્ટ હતો- ‘ના ના, એવું કંઈ હોતું હશે!’

એવું કંઈ ન જ હોય એમ સ્વીકારી લઈને હું એને પરણી ગયેલો. વાંદરાભાઈને શાલિની ખરાબ હોય એમાં કોણ જાણે શો રસ હતો કે છેક સુધી જાતજાતની શંકાઓ કરી મને ભટકાવતા રહેલા. ઈવન લગ્નની આગલી રાત સુધી એમણે મને જાતજાતની વાતો કરેલી-જાહેરમાં તો કહેવાય પણ નહિ એવી. આપણે શું કે એ વખતે જરા ટેન્શનમાં હોઈએ ને નર્વસ પણ હોઈએ એટલે એમને ઠીક ફાવેલું. ખાસ ધ્યાન રાખવાની ને ખાસ જોઈ લેવાની કેટલીય ટીપ્સ ભાર દઈને એ વારંવાર આપતા રહેલા. લગ્નની ચોરીમાંય એનું ગૃપ મળવા આવ્યું ત્યારે પાછળથી આવી મારા કાનમાં ‘મોહિત નથી’ એમ બબડી ગયેલા.

એ જ દિવસે અમે હનિમૂન પર જવા નીકળી ગયેલા. એને ટ્રાવેલિંગનો શોખ ખરો ને ! એના પપ્પાએ જ આખું પેકેજ ગીફ્ટ કરેલું. છેક એરપોર્ટ પર આવી વાંદરાભાઈ મને કહી ગયેલા, ‘કેમ એણે આજે ને આજે નીકળવાનું પ્લાનિંગ કર્યું ?’ આવા બધા વજનદાર પ્રશ્નો લઈને હું હનિમૂન પર ગયેલો. વાંદરાભાઈની બધી વાતો ભૂલીને મેં મજા કરવાનું નક્કી કરેલું. જોકે, એમની પેલી ટીપ્સ સાવ ભૂલી તો નહિ ગયેલો પણ કંઈ ખાસ ખબર પડી ન હતી મને. એમણે સૂચવેલી ખાતરીઓ નહિ કરી શકેલો હું.

પણ એ દિવસો અમે મન ભરીને માણેલા. આપણે તો શું કે ઘરથી ફેક્ટરી ને ફેક્ટરીથી ઘર જ કરેલું તે આવું બધું કદી જોયેલું જ નહિ તે નેચરની બ્યુટી વચ્ચે મારી બ્યુટીકવીન પાછળ રીતસરનો ઘેલો થઈને ઘૂમેલો હું. ત્યાં ને ત્યાં નક્કી કરેલું કે હવે વાંદરાભાઈને બહુ મચક આપવી નથી.

બસ, પછી તો પાછા આવીને એમને અવોઈડ કરવાનું ચાલુ કરી દીધું તું મેં. ચીડાય-દ્વાંતિયા કરે ને ‘મારે શું, પડ ખાડામાં’ કહી વલ્ગર ઈશારા કરતા જતા રહે. વળી કંઈક બને ને દીવાસળી ચાંપવા હાજર થઈ જાય. આ સવારે ધ્યાનમાં બેસવાનુંય હું એમાં જ શીખ્યો. સવારે શું કે આપણે બહુ એલર્ટ ન હોઈએ એટલે લોહું

ગરમ છે એમ જાણી એ હથોડો મારી દે... પછી દોડતો થઈ જાઉં એટલે મને હેરાન થતો એ જોયા કરે... એટલે મેં ધ્યાન ચાલુ કર્યું સવારે. એ કંઈ પણ કરતા હોય-જોવાનું નહીં, કંઈ પણ બોલતા હોય-સાંભળવાનું નહિ...

દિવસ આખો તો હું ફેક્ટરીમાં એવો બીઝી હોઉં કે એમની સાથે વાત કરવાનો સવાલ જ ન આવે... સાંજે થાકીને આવ્યો હોઉં એટલે ખાઈ-પીને પથારીમાં પડવા સિવાય કંઈ સૂજે નહિ. અને હા, શાલિની મારી આસપાસ હોય ત્યારે એ આવી સળીઓ કરવાની હિમત નથી કરતા. છતાં, ચાન્સ મળે એટલે કંઈ ને કંઈ ગતકડાં કરે ખરો. હજી આજેય શાલિની કોઈ જેન્ટસ સાથે વાત કરતી હોય, ક્યાંક અચાનક કોઈ મળી ગયું હોય તો વાંદરાભાઈ કંઈ બોલે નહિ તોય માથું હલાવી ઈશારા તો કરે જ ! શરૂશરૂમાં શાલિની એની ડાન્સ અને મ્યુઝિકની પ્રવૃત્તિઓ શરૂ કરવાનું કહેતી પણ વાંદરાભાઈના ઈશારે હું કંઈ ને કંઈ બહાના બનાવી એને રોકતો. ફોન પર એ ધીમેથી વાત કરતી હોય તોય વાંદરાભાઈ મને દોડાવે. અને એને મમ્મીના ઘરે રહેવા ગઈ હોય ત્યારે તો... જોકે, મોહિત અમારા લગ્ન પછી ક્યાંય પિક્ચરમાં જ ન હતો. કોઈ બીજા શહેરમાં જતો રહ્યો છે એમ શાલિનીએ કહેલું.

આવું બધું બનતું રહ્યું ને સમય વિતતો રહ્યો. આજે તો પીન્કી ગ્રેજ્યુએટ થઈ ગઈ છે અને અનન્ય પણ કોલેજમાં આવ્યો. પણ સાચું કહું, વાંદરાભાઈના એ વાંદરવેડા હજી ગયા નથી. જરાક તક મળી નથી કે દીવાસળી ચાપવા હાજર... આ હું તમને કહેતો હતો એય થોડા દિવસ પહેલાની જ તો વાત છે. પેલી, રવિવારની પૂર્તિવાળા-બ્લડગ્રૂપવાળી વાત..

મને નથી યાદ શાલિનીનું બ્લડગ્રૂપ. આમ તો, કોઈનુંય બ્લડગ્રૂપ શાનું યાદ હોય પણ છ આઠ મહિના પહેલા પીન્કીને એક્સિડન્ટ થયો હતો ને બ્લડની જરૂર હતી ત્યારે અમારા બ્લડ ટેસ્ટ કરાવેલા. મારું ને પીન્કીનું 'બી' અને અનન્યનું 'ઓ' પણ શાલિનીનું ? એનો ટેસ્ટ નહિ કરાવેલો ત્યારે. 'તો ક્યારે કરાવેલો ?' હું યાદ કરવા માંડ્યો. પીન્કી વખતે એને સીઝેરીયન હતું અને બ્લડ ચડાવવું પડેલું... મને યાદ આવ્યું. પણ એ વખતની ફાઈલ ક્યાં હોય ?

ઘરના બધા કબાટ ઉથલાવી મારેલા મેં. આખો રવિવાર એમાં ગયો. શાલિની પાછી જીવ ખાય, 'શું થયું? શું ખોવાયું?' કરીને. કીધું, 'ઓફિસના પેપર્સ' તો કહે 'આમાં ક્યાંથી હોય?' અને ખરેખર મને એનાથી મારે જોઈતા હતા એ પેપર્સ નહિ મળેલા. વીમાની ફાઈલોમાંય મને બરોબર યાદ કે, 'કોણ મગજમારી કરે?' એમ વિચારીને અડસટ્ટે જ બ્લડગ્રૂપ લખાવેલું. છતાં, એ ફાઈલો ઉથલાવી પણ એમાંથીય કંઈ ન મળ્યું. પછી જૂના કાગળિયા શોધવા હું માળિયે ચડેલો. ધૂળ ચડેલી ફાઈલો ઉથલાવતો રહેલો. તમને થશે કે, આટલું શું પાછળ પડી જવાનું! પણ તમને હજી એક વાત નથી કરી મેં. વાંદરાભાઈ તે રવિવારે, 'છોડને, 'ઓ'જ હોયને !' કહીને ગયા ત્યારે ફોટો પાડવાની એક્ટિંગ કરી 'બચ્ચાક' એવો અવાજ કરતા ગયેલા એમ મેં કહ્યું હતું- યાદ છે તમને ? એ 'બચ્ચાક'ને કારણે આટલો રઘવાયો થયો હતો હું.

પીન્કી ત્રણ વર્ષની હતી ત્યારની વાત છે, અનન્યના જન્મના એકાદ વર્ષ પહેલાની. શાલિની એની માસીના ઘેર પીન્કીને લઈને મુંબઈ ગઈ હતી. ત્રણ-ચાર દિવસ રોકાઈ હતી. એના ભાઈના લગ્ન હતા, માસીના દીકરાના. હું ધંધાને કારણે જઈ શક્યો ન હતો. પાછા આવ્યા ત્યારે સ્ટેશને લેવા ગયો હતો. શાલિનીના હાથમાં રોલ કરેલા કાગળનું ભૂંગળું જોઈ, 'આ શું છે?' એમ પૂછેલું મેં. અને શાલિની એના સ્વભાવથી સાવ વિપરીત અતિઉત્સાહમાં લાંબી-લાંબી વાત કરવા માંડેલી... 'યુ વોન્ટ બિલીવ. મોહિત મળી ગયો. ત્યાં-મેરેજમાં એ જ ફોટોગ્રાફર હતો. ત્યાં સ્ટુડિયો કર્યો છે. પરણ્યો નથી. પૂરો આર્ટિસ્ટ લાગે. લોંગ હેર ને જરા વધેલી દાઢી... મેં તો પહેલા ઓળખ્યો જ નહિ...' મોહિતે એમના ગૃપની મેમરી રૂપે એક ગૃપફોટો એનલાઈ કરીને આપ્યો હતો. હજી એ અમારા બેડરૂમમાં લટકે છે. શાલિની કહે 'બીજા દિવસે હું એના સ્ટુડિયો પર ગઈ હતી. બધું યાદ કરી કરીને બહુ મોડા સુધી મજા કરી...'

ધૂળ ખંખેરી ખંખેરી બધાં ચોપડાં અને ફાઈલો જોતાં મારા હાથમાં એ ફાઈલ આવી ગઈ, પીન્કી વખતે એને દાખલ કરી હતી એ મેટરનીટી હોમની... જોયું... સ્પષ્ટ લખેલું હતું- Blood Group-O⁺ પરસેવે રેબજેબ થયેલો હું ઊંડા શ્વાસ લેતો આંખો મીચી ઘડીક માળિયામાં બેસી પડ્યો. નીચેથી લુચ્ચું હસતા વાંદરાભાઈ 'શું થયું?...?' પૂછવા લાગ્યા. અને માળિયામાંથી બહાર ડોકાઈ ભયંકર ચીડ સાથે એ જ ફાઈલનો મેં છૂટ્ટો ઘા કરેલો. નીચે ઊતરી ગાળ દેતો વાંદરાભાઈને કંઈક કહેવા જાઉં ત્યાં અંદરથી શાલિની, 'શું શોધો છો સવારના...?' કહેતી આવી ઊભી રહેલી. મારા દેદાર જોઈ જરા મલકાયેલી. દુપટ્ટા વડે મારા કપાળ પરથી પરસેવો લૂછતી કહે, 'નહાવા જતા રહો, માથામાં કેટલા જાળા ચોંટાડ્યા છે!'

પેલી ફાઈલ માળિયામાં છૂટ્ટી નાખી હું સીધો બાથરૂમમાં ! શાવર ચાલુ કરી, નીચે માથું ધરી, આંખો મીચી ઊંડા શ્વાસ લેતો થોડીવાર ઊભો રહ્યો, ત્યાં બારીમાંથી 'છી...છ' કરી વાંદરાભાઈએ બોલાવ્યો મને. જાણે સાંભળતો જ નથી એમ હું ઊભો રહેલો. અને બહારથી જ, મને સંભળાય એમ મોટેથી એ બોલ્યા, 'એનું ને અનન્યનું બ્લડગ્રૂપ સરખું છે, મતલબ અનન્ય એનો છોકરો ખરો.' 'પણ...' નીચે પડેલું સ્ટીલનું ટબલર ઊપાડી ઝનૂનપૂર્વક હું એમને મારવા ગયો ત્યાં સુધીમાં તો વાંદરાભાઈ નાસી ગયેલા. પણ... •

// લઘુકથા //

આંખોમાંથી ટપકેલાં બે આંસું સરી પડ્યાં. મિહિર આશ્ચર્યમાં ડૂબી ગયો. આત્મમાં ક્યાંય એકે વાદળ ફરકતું નહોતું, સૂર્ય ચોમેર ઝળહળી રહ્યો હતો, તો પછી આ વરસાદનાં બે ટીપાં ક્યાંથી તેની પીઠ પર ટપકી પડ્યાં? એ જાણવા એણે માથું સહેજ ઊંચું કરીને આત્મ સામે જોયું અને તેની નજર પ્રભુના ચહેરા પર પડી. પ્રભુના મુખને જોતાં જ તેનો ચહેરો વિષાદમાં ડૂબી ગયો.

“અરે પ્રભુ તમારી નેહ નીતરતી આંખોમાં આજે આંસુ? મને તો મનમાં એમ જ હતું કે તમે તો આજે બહુ ખુશમાં હશો તેને બદલે તમારી આંખોમાં વ્યથાનો દરિયો?”

વ્યથા

બે હાથ જોડી મિહિર કરગરતો પ્રભુના ચરણમાં ઝૂકી પડ્યો અને ધીમા સ્વરે બોલ્યો, “હે પ્રભુ, તમે મને માફ કરી દો. હું તો તમારું બાળક કહેવાઉં. તમારી પ્રતિમા ઘડવા મેં તમારા અંગ પર કેટલાક ટાંકણાના અને હથોડાના પ્રહાર કર્યા છે. તમને ઘણી પીડા થઈ હશે! પ્રભુ, તમે નહિ માનો મને તો આરસના ટૂકડામાં તમારું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ દેખાતું હતું પરંતુ આ જગત મારી અંતર પીડાને કેવી રીતે સમજી શકે? ન છૂટકે મારે તમારું તે પારસના ટૂકડામાંથી શિલ્પ ઘડવા મારી લાગણી પર પથ્થર મૂકી તમારી મૂર્તિ ઘડવી પડી છે!”

પ્રીતમ લખલાણી

“હે વત્સ તું આમ કારણ વગર દુઃખી ન થા. મને ટાંકણા અને હથોડાના પ્રહારનું રતિ ભારનું દુઃખ નથી.” આટલું બોલી પ્રભુના હોઠ મૌનમાં ડૂબી ગયા.

“પ્રભુ તમે આમ એકાએક વાત અધૂરી મૂકી મૌનમાં ડૂબી જાઓ એ કેમ ચાલે? તમારે આ ગાંડા ઘેલા નાદાન ભક્ત પાસે આ જનમમાં કોઈ સંકોચ રાખ્યા વિના હૃદયની પછેડી ખોલવી જ પડશે!”

મિહિર છેલ્લા છ મહિનાથી આરસના ટૂકડામાંથી ઈશ્વરની પ્રતિમા બનાવવા રાત દિવસની દરકાર કર્યા વગર હાથમાં ટાંકણું ને હથોડી લઈને ઘરના આંગણાના લીમડાના છાંયડે બેસી ગયો હતો. આજે ઈશ્વરની પ્રતિમાની મંદિરમાં વાજતે ગાજતે પ્રાણપ્રતિષ્ઠા થઈ જતાં તે લગભગ છ મહિના બાદ નિરાંતે નિંદ્રાદેવીના ખોળે બધી ચિંતા મૂકીને સૂઈ ગયો હતો.

“હે વત્સ સાંભળ, તારા પિતાને જયપુરના મહારાજા તરફથી ભેટ રૂપે મળેલ આ આરસનો ટૂકડો તારી નજરમાં પડ્યો તે પહેલાં તે તારા બંગલાની સામેની ટેકરીના એક વિશાળ લીમડા તળે છેલ્લા કેટલાક વર્ષોથી પડ્યો હતો. રોજ ઢળતી સાંજે તારા બંગલાની સામેની ટેકરીમાં સૂર્ય ડૂબતો હોય ત્યારે રોજ સાંજે શહેરથી પાછો ફરતો એક કાગડો પોતાને માળે પરિવાર પાસે જતાં પહેલાં તે આરસના ટૂકડા પર આવી નિરાંતનો વિશ્રામ લેતો. કહેવાતા આ પથ્થર પાસે તે હૃદય મનની પછેડી કાંઉ...કાંઉ...કરતો ખોલતો અને પછી જ્યારે બધી વાત કરીને હળવો ફૂલ જેવો થઈ જતો ત્યારે પરિવાર પાસે જવા હરખાતો ઉડી જતો.”

ઘડિયાળમાં બરાબર પરોઢના પાંચના ટકોરા થયા હશે. સપનાંઓના ઢોલિયે ઘસઘસાટ ઉઘતા મિહિરને સ્વપ્નમાં ઈશ્વર આવ્યા. સ્વપ્નમાં પ્રભુ દર્શનમાં ખુશખુશાલ મિહિર પ્રભુના ચરણમાં નમી પડ્યો. મિહિરને ચરણમાંથી ઊભો કરવા પ્રભુ સહેજ નમ્યા ત્યારે મિહિરની પીઠ પર પ્રભુની

પ્રભુએ એક પળ થોભી ઉમેર્યું, “આજે સવારે તારે હાથે મારી પ્રતિમાની મંદિરમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા થતાં પેલો કાગડો એટલો બધો વ્યથિત હતો કે આખો દિવસ શહેરમાં જવાને બદલે વહેલી સવારથી મારા મંદિરના શિખર પરના સોનાના કળશ પર બેસી કા...કા...નો આકોશ વ્યક્ત કરતો રહ્યો. શરણાઈ અને ઢોલ

નગારાની ધમાલમાં તેનો કાંઉ કાંઉ કોઈના કાને ક્યાંથી પડે? કદાચ માન કે કોઈએ તેને કકળતો સાંભળ્યો હશે તો પણ તેમણે તેને એક કાગડો સમજી આંખ આડા કાન કરી દીધા હશે! વત્સ, તેના કાંઉ...કાંઉ...થી મારું મન ભરાઈ ગયું. મને પ્રતીતિ થઈ કે હું મંદિરમાં એક પ્રતિમા તરીકે ખોડાઈ ગયો તેના કરતાં જો હું એક ટેકરી પર એક પથ્થર રૂપે હજી પડ્યો રહ્યો હોત તો? તેના મનની વ્યથાને હું રોજ ઢળતી સાંજે એક મિત્ર રૂપે હું સાંભળતો હોત! તું માન કે ન માન, તેની વ્યથાની સચ્ચાઈ, તેનું કાંઉ...કાંઉ...મારે માટે એક ભક્તની પ્રાર્થના આરતીથી વિશેષ હતી. દિવસભરનો વિષાદ મારી પાસે વ્યક્ત કરી તે રોજ સાંજે માળા તરફ ઉડાન કરતો ત્યારે તેની પાંખોમાં અને ચહેરા પર કેટલો આનંદ છલકાતો! કદાચ હું તેના સુખનો ફોટોગ્રાફ લઈ શક્યો હોત તો? બસ તેનું આ દુઃખ આજ મારી આંખોમાંથી બે આંસુ થઈને ટપકી પડ્યું છે.”

“પ્રભુ, તમે મને માફ કરી દો. મને શું ખબર કે તમે આ પથ્થરના પાષાણમાં સમાયા હતા! હું પેલા કાગડાનો ઘોર અપરાધી છું. મારા પિતાનું એક સ્વપ્ન સિદ્ધ કરવા મેં નિર્દોષ પંખી પર કેવો મોટો જુલ્મ કરી નાંખ્યો છે!” મિહિરે પ્રભુના ચરણમાં પડી, બે હાથ જોડી પ્રભુની ક્ષમા માગી ત્યાં જ તેની પત્ની સંગીતાએ શયનખંડમાં આવી તેની સામેથી ચાદર ખેંચતાં મિહિરને સ્વપ્નમાંથી જગાડતાં કહ્યું, “અરે હજી ક્યાં લગી આમ ઢોલિયે પડ્યા રહેશો? નગરના મકાનોનાં છાપરાં સોનાનાં થઈ ગયાં છે. જરા ઉઠી બારી બહાર નજર કરો તો ખબર પડે!”

બેડમાંથી આળસ મરડતાં ઊભા થતા મિહિરે નજર કરી તો ગઈ કાલે જે મંદિરમાં તેના હાથે પ્રભુની પ્રતિમાની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા થઈ હતી તે મંદિરના કળશ પર આંખો બંધ કરીને મૌનમાં ડૂબેલો એક કાગડો કળશ પર ચાંચ ઘસતો આભમાં ઉડવા પાંખો ફફડાવતો બેઠો હતો. •

// અવલોકન //

‘આથમતાં અજવાળાં’નો અજવાસ

પ્રફુલ્લ રાવલ

મારે વાત કરવાની છે નિબંધકાર ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટની અને તે ‘આથમતાં અજવાળાં’ના સંદર્ભે. આ જ શીર્ષક હેઠળ ‘કુમાર’માં એમના નિબંધની લેખમાળા પ્રસિદ્ધ થઈ રહી છે. આ લેખમાળાને અનુલક્ષીને ૨૦૦૮નો કુમાર સુવર્ણચંદ્રક એમને અર્પણ થઈ રહ્યો છે. ‘આથમતાં અજવાળાં’ પૂર્વે ‘શબ્દનાં સગપણ’, ‘અક્ષરનાં અજવાળાં’ અને ‘પ્રકૃતિપર્વ’ એ નિબંધસંગ્રહો એમણે પ્રકાશિત કર્યા છે. અને નિબંધકાર તરીકેની એમની એક સર્જક છબી ઉભરી પણ છે. આ છબી એમને ગુજરાતી નિબંધકારોની પંગતમાં બેસાડે છે. એમની પાસે પૂર્વકાલીન નિબંધકારોનો મહામૂલો વારસો છે અને સમકાલીન નિબંધકારોનો પરિચય છે. આ ઉભયના સંગે-સંપર્કે એમની નિબંધકાર પ્રતિભા પાંગરી છે. એમણે પોતાનો સ્મૃતિલોક બરાબર ઢંઢોળીને ‘આથમતાં અજવાળાં’ના લલિતનિબંધો લખ્યા છે. એમાં સચ્ચાઈનો રણકાર છે અને કશુંક છૂટી ગયાની વેદના સંભળાય છે. જે નથી રહ્યું કે જતું રહ્યું છે તેનો તલસાટ એમને જંપવા દેતો નથી આથી વારંવાર એ અતીતના પાદરે જઈને ઊભા રહે છે અને લઈ આવે છે આથમતું અજવાળું. અજવાળાંને આથમતાં કહીને એમણે લલિત નિબંધની ભોંય પર ખૂંટો ખોડ્યો છે. ગુજરાતી લલિત નિબંધની સીમ એમાં પ્રવેશતાં અવનવા વિષયોથી વિસ્તરતી રહી છે. એથી એની અર્થત્રિજયા લંબાતી રહી છે.

‘આથમતાં અજવાળાં’માં તેપન નિબંધો છે અને અતીતરાગ એના કેન્દ્રસ્થાને છે. આ અતીતરાગ નિબંધકારની મૂડી છે. આ નિબંધોમાં ‘હું’ની ઉપસ્થિતિ છે જ. લલિત નિબંધની એક શરત તે ‘હું’ની અભિવ્યક્તિ. પણ આ ‘હું’એ ‘અહમ્નો દ્યોતક નથી. ન હોવો જોઈએ. વળી એ ‘હું’ ભગીરથનો તો છે જ, છતાંય તેનું સાર્વત્રિકમાં રૂપાન્તર થયું છે. એટલે વાચક-ભાવક એમાં પોતાને જુએ છે. ‘માટી, ધૂળ અને ઢેફાં’માં નિબંધકાર લખે છે :

‘મારો માટી સાથેનો નાતો જનમ પૂર્વેનો છે એટલે હું માટી, ધૂળ અને ઢેફાંને મારું પિયર સમજું છું, ડામરની સડક એ મારું સાસરું છે. સમજણની પાંખ ફૂટી તે પહેલાંથી માટી સાથે જોડાયેલો છું. માટીને બચબચ ધાવ્યો છું. દાંત નહોતા ફૂટ્યા ત્યારથી માટી ખાતાં શીખ્યો છું. માટીખાણે માની સાથે માટી લેવા ગયો છું. માના માથે માટીનું તગારું અને માની કેડચમાં હું. વળી, મારા હાથમાં

ગોળના ઢેફાની જેમ માટીનું ઢેફું. એ દશ્યો હું યાદ કરીને રોમાંચિત થાઉં છું. એ માટીને મેં ચાહી છે. એ માટીને મેં ચાખી છે. એ માટીને મેં મધમધ સૂંઘી છે.’(પૃ.૩૫)

આ ગદ્યખંડમાં નિબંધકારે પોતાની અનુભૂતિને રજૂ કરી છે. માટી સાથેનો સંબંધ કેવો છે તે દર્શાવ્યું છે. આ અનુભવ નિબંધકારનો પોતાનો જ છે, પરંતુ ભાવક-વાચક પોતાના અનુભવને આની સાથે જોડે છે એણે પણ આવું જ કંઈક અનુભવ્યું છે. એટલે આ વાત-આ અનુભવ કે આ અનુભૂતિ નિબંધકાર પૂરતી સીમિત રહેતી નથી. અહીં નિબંધકારનો હું તો છે જ. અતીતની સ્મૃતિથી નિબંધકાર ‘રોમાંચિત’ પણ થાય છે. ‘ચાહી’, ‘ચાખી’ ને ‘સૂંઘી’ એ શબ્દોનો અંત્ય ઈકારાન્ત લય જન્માવે છે. એ નિબંધકારના ગદ્યનો પરિચય આપી રહે છે. ‘ખેતર અને ખોરડું’ એ નિબંધમાં ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટે જે રીતે પોતાની વાતને ખુલ્લી કરી છે તેમાં સચ્ચાઈના રણકા સાથે વીતેલા કાળને વર્તમાન સાથે સરખાવે છે. કેવી છે નિબંધકારની માનસિક સ્થિતિ! સાંભળો:

‘મારાં મોટાંબેનને છના ગોળમાં પરણાવવાની બાપાની મમત. મુરતિયો ગોત્યો, દેવું વધ્યું, ઓઈલએન્જિન ફાયું નહીં. બાપાએ આર્થિક ભીંસ નિવારવા એ ખેતર ગીરવે મેલ્યું. તોય હું તો ગીરવે મેલેલા ખેતરમાં જઈને આંસુ પાડી આવતો અને કહેતો-‘મા, હું તારો દીકરો છું, છોડાઈશ...’ નોકરી મળ્યા પછી એ માને મુક્ત કરી પરત લાવ્યાનો જે હરખ મને થયેલો એવો હરખ શહેરમાં બંગલો બંધાયા પછી પણ મને મળ્યો નથી, કારણ ગમે તે હોય ખેતરના કણકણને મારી ઓળખ અને મને ખેતરની. એ ખેતરમાં જ નિશાન તાકતાં શીખ્યો છું ગોફણ વડે. એ ખેતરમાં મથતાં શિખ્યો છું હળ વડે. એ ખેતરમાં ગાતાં શીખ્યો છું ભજન વડે. એ ખેતરમાં જીવતાં શીખ્યો છું ખેતી વડે. એ ખેતરમાં મેં શેઢે બે આંબા રોપેલા. એકને તો હજુય કેરીઓ બેસે છે બે વરસમાં એક વાર. એ આંબાની કેરી ટોપરા જેવી. એ આંબાની

ઉંમર મારા કરતાં સાત વર્ષ ઓછી. બીજો એક આંબો તો વાંઝણો થઈ ગયો છે.’(પૃ.૩૯-૪૦)

અહીં નિબંધકારે જીવનનું દર્દસભર પાસું નિખાલસથી રજૂ કર્યું છે. એમાં ક્યાંય કશું ગોપિત રાખ્યું નથી. છે તો આ પણ અતીતનો અંશ. ‘વધ્યું’, ‘ફાયું’, ‘મેલ્યું’ જેવા ઉકારાન્ત ક્રિયાપદો ગદ્યમાં લયાત્મક લાવે છે. જે ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટની ગદ્યતરાહને નિર્દેશે છે. આ ગદ્યખંડના ચાર વાક્યોના અંતે ‘વડે’નો વિનિયોગ પણ નિબંધકારની ગદ્યતરાહનો નમૂનો છે. ખેતરને ગિરે મૂકવાની અને છોડાવવાની ઘટનામાં ભાવક જાતને મૂકવા લલચાય છે. આમ વ્યક્તિગત ઘટના, અનુભૂતિ કે અનુભવ ઓગાળીને સાર્વત્રિકતા રૂપાન્તરિત થાય છે. આ નિબંધોમાં ઠેર ઠેર અતીતરાગ પથરાયેલો છે. અહીં ‘ક્યાં ગયું મારું ગામ?’, ‘મારું ગામ બદલાઈ રહ્યું છે’, ‘વતનનો વૈભવ’, ‘ગામ ઝુરાયો’, ‘ગામચોરો’ને ‘ગામકૂવો’ એ નિબંધોમાં ગામને કેન્દ્રમાં રાખીને લખાયા છે. ‘ક્યાં ગયું મારું ગામ?’ના પ્રારંભે નિબંધકાર લખે છે :

‘મારું ગામ એટલે ગાંધીનગર જિલ્લાનું નાનકડું ગામ નાદરી. સાવ છેવાડાનું. ચારેક દાયકામાં તો એની સિકલ જ બદલાઈ ગઈ છે. ભોળી કોઈ ભરવાડણ બ્યૂટી પાર્લરમાં જઈ આવે, પછી એ કેવી લાગે ? એવું કૈંક થયું છે મારા ગામનું ! અસલિયત અભડાઈ ગઈ છે.’(પૃ.૧૩)

એકબાજુ નિબંધકારની ગામપ્રીતિ છે તો બીજી બાજુ એની બદલાયેલી સિકલથી અનુભવાતી વેદના છે. ‘અસલિયત અભડાઈ ગઈ છે’માં અફસોસ વ્યક્ત થયો છે. આવો જ ભાવ ‘મારું ગામ બદલાઈ રહ્યું છે’માં વણાયો છે. ચોરાની બદલાયેલી પરિસ્થિતિથી નિબંધકાર વ્યથિત છે. ‘ગામઝુરાપો’ નિબંધ દ્વારા નિબંધકારની વેદના છતી થઈ છે. વ્યતીત વાગોળતા નિબંધકાર લખે છે :

‘મારું ગામ ઘેઘુર વડ થઈને મારામાં વડવાઈઓ નાખી રહ્યું છે. મારા ગામના વડની વડવાઈ પકડીને વડ ઉપર વાંદરો થઈને ચઢ્યો છું. વડ ઉપરના વાંદરાંને સામાં દાંતિયા કરી પજવ્યાં છે, એ વડ ઉપર રમ્યો છું. એ વડની ડાળે ડાળે ફર્યો છું. વડવાઈ ઝાલી ઝૂલ્યો છું. એ વડ નીચે વટેમારગુને થાક ખાતાં, મજૂરોને રોટલો ખાતાં, ઢોરને પોરો ખાતાં નિહાળ્યાં છે. એ વડનાં થડિયે મારા ટેરવાંની છાપ હજીયે હોવી જોઈએ... એ વડનાં પાન તોડી એમાંથી ઝમતા દૂધને ટેરવે ચોપડી એ ચીકાશને અનુભવી છે. એ પાનની પિપૂડી વગાડી છે. એ વડના રાતાચક્રાક ટેટા તોડી એને અસંખ્ય જીવાણુ સમેત આરોગી ગયો છું. ટેટાની અંદર આખી જીવસૃષ્ટિ જોવાનું વિસ્મય હજુય ઉકેલી શક્યો નથી. વડે વડપણ શીખવ્યું છે. એના છાંયે ગિલ્લીદંડા, ભમરડા રમ્યો છું. કેટકેટલા જીવોને એણે આશ્રય આપ્યો છે ? એ વખતે શૈશવમાં ઊછળેલી ગિલ્લીની જેમ, કાળના દંડે નગરમાં ફેંકાયો છું, પટકાયો છું. મારે અંગે અંગે ગામ છૂટવાની વ્યથા છે.’(પૃ.૨૧૭)

ઉપરોક્ત ગદ્યખંડનું પહેલું વાક્ય ઘણું કહી જાય છે. ગામ ‘ઘેઘુર વડ’ થઈને નિબંધકારમાં પ્રવેશે છે અને પછી નિબંધકાર વડની વાત સાથે જાતને જોતરીને જે ચિત્રનિર્માણ કરે છે તેમાં ઝુરાપાનું કાવ્ય સંભળાય છે. ‘કાળના દંડે નગરમાં ફેંકાયો છું, પટકાયો છું’ એ વાક્યમાં પરિસ્થિતિવશ જે બન્યું છે તે સહજતાથી કહેવાયું છે. ‘ફેંકાયો છું, પટકાયો છું’ દ્વારા જે વ્યથા નિરૂપાઈ છે તે ગામ છૂટવાની વ્યથા-વેદનાનું ગાન બની રહે છે.

નિબંધકારનો કૃષિજીવ અનેક નિબંધોમાં શ્વસે છે. તેઓ મહોલ્લો ભૂલ્યા નથી તો ચબૂતરાનું વિસ્મરણ થયું નથી. સાવરણી, સૂપડું અને સૂંડલા સાથે ચૂલો અને ઈંધણ નિબંધકાર યાદ કરે છે. ‘ઓસરી એ ઘરની નાન્દી છે.’ એવા વિધાનમાં આંગણા પછી ઓસરીનું મહત્ત્વ નિર્દેશાયું છે. ‘ઓરડાનો અસબાબ’ નિબંધમાં ઓરડાનો મહિમા ગવાયો છે. જમણવાર, ઉજાણી ને ચોરાશીની વાત ઉમંગથી કરી છે. દિવાળી અને નોરતાના પર્વનું સ્મરણ કરતાં નિબંધકાર ગ્રામજીવનની તાસીર રજૂ કરે છે. સમાજજીવનનો સંદર્ભ માંડવો, ફટાણાં, આણું-ઝિયાણું જેવા નિબંધમાં આલેખાયો છે. વાઢી, વટલોઈ અને તાંબાકૂંડી તો આજે લગભગ અદૃશ્ય થઈ ગયા છે. એનો પરિચય નિબંધકાર કરાવે છે. એના આકાર અન્વયે મનુષ્ય-પ્રકૃતિ સાથે એને જોડે છે. મેળાની વાત હોંશથી કરે છે. એમના મતે ‘મેળો તો લોકોમાં આવતી આનંદ-મોજમસ્તી, ભરતીનું પ્રતીક છે’ એમને મન મેળો ‘અનહદનું ઝરણું’ છે. એક રીતે જોઈએ તો ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટે આવી સ્મૃતિમંજૂષા બદલી નાખી છે. એટલે ભૂવો ભુલાયો નથી કે નથી ભુલાયો ભાંજગડિયો. એ સાથે મૃત્યુ ને મરશિયા પણ એમતો નિબંધનો વિષય બન્યો છે. વાગોળી વાગોળીને ઠલવાય એટલું ઠલવી દીધું છે. આથી ક્યારેક પુનરાવર્તન પણ થયું છે. ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટે બોલચાલની ભાષાનો વિનિયોગ કરીને નિબંધનો પિંડ બાંધે છે. ભાષામાં ક્યાંય કૃત્રિમતા વર્તાતી નથી. •

// પ્રાસંગિક //

નિબંધકાર મહાત્મા ગાંધી ઉપર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનો પ્રભાવ

અધિન પ્રજાપતિ

નિબંધક્ષેત્રે ગાંધીજીએ ખૂબ ગદ્ય સાહિત્ય સર્જ્યું છે. તેમણે માનવીના સમગ્ર જીવનને આવરી લેતા વિષયોની વાત પોતાના નિબંધોમાં કરી છે. ધાર્મિક, સામાજિક, આર્થિક, શૈક્ષણિક જેવા વિષય ક્ષેત્રોમાં ખૂબ ઊંચું ચિંતન જોવા મળે છે. ગાંધીજીના સત્ય અહિંસા, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ, ઉપવાસ કેળવણી વગેરે વિશેના નિબંધોમાં શ્રીમદ્નો પ્રભાવ પણ જોઈ શકાય છે. ગાંધીજી ઉપર શ્રીમદ્નો પ્રભાવ વિશે નીચે મુજબ આપણે જોઈએ.

શ્રીમદ્ની ધર્મ અંગેની વિચારણામાં સર્વધર્મ પ્રત્યે સમભાવની વાત જોવા મળે છે. જેનો પ્રભાવ ગાંધીજી ઉપર પણ તે જ રીતે જોવા મળે છે ગાંધીજી પણ પોતાના નિબંધોમાં બધા ધર્મો પ્રત્યે સમભાવના રાખવાની વાત કરે છે. ગાંધીજી ધર્મ વિશે વાત કરતાં નોંધે છે કે,

“બધા ધર્મો ઈશ્વરદત્ત છે પણ તે મનુષ્યકલ્પિત હોવાથી, મનુષ્ય તેનો પ્રચાર કરતો હોવાથી તે અપૂર્ણ છે. ઈશ્વરદત્ત ધર્મ અગમ્ય છે... આપણે બધા ધર્મ પ્રત્યે સમભાવ રાખીએ. આમાં પોતાનો ધર્મ પ્રત્યે ઉદાસીનતા નથી આવતી. પણ પોતાનો ધર્મ પ્રત્યેનો પ્રેમ આંધળો મટી જ્ઞાનમય થાય છે, તેથી વધારે સાત્ત્વિક, નિર્મળ બને છે. બધા ધર્મ પ્રત્યે સમભાવ આવે તો જ આપણા દિવ્યચક્ષુ ખૂલે. ધર્માધતા ને દિવ્ય દર્શન વચ્ચે ઉત્તરદક્ષિણ જેટલું અંતર છે. ધર્મજ્ઞાન થતાં અતરાયો ઊડી જાય છે અને સમભાવ પેદા થાય છે. આ સમભાવ કેળવતાં આપણે આપણા ધર્મને વધારે ઓળખવાના. ”(‘મંગળપ્રભાત’ પૃ. ૨૮, ૨૯)

ગાંધીજીએ સર્વધર્મસમભાવની વિચારણા કરતાં પહેલા તેમણે ખ્રિસ્તી, ઈસ્લામ, જરસ્થોસ્તી, યહૂદી અને હિંદુ વગેરે ધર્મોનાં પુસ્તકોનો સંતોષ પૂરતો પરિચય કર્યો હતો. એમ કરતાં તેમને બધા ધર્મો પ્રત્યે સમભાવ પ્રગટ્યો હતો. તેથી ગાંધીજી બધા ધર્મોમાં મૂળ સિદ્ધાંતો એક જ હોવાનું કહે છે. તેમની આ સમભાવ કેળવવાયેલી દૃષ્ટિથી અનેક ગૂંચોનો ઉકેલ પણ તેમને મળી જતો હતો. ગાંધીજીની આમ તો સત્ય વિશેની પોતાની આગવી સમજ છે. આમ છતાં તેમના નિબંધોમાં શ્રીમદ્નો પ્રભાવ જોઈ શકાય છે જેમ કે-

“વિચારમાં, વાણીમાં ને આચારમાં સત્ય એ જ સત્ય. સત્ય સંપૂર્ણ પણે સમજનારને જગતમાં બીજું કંઈ જાણવાપણું નથી રહેતું.” (‘મંગળપ્રભાત’, સત્ય પૃ. ૨)

આ સિવાય ગાંધીજીએ સત્ય વિશે વ્યાપક વિચારણા રજૂ કરી છે. જેમાં તેઓએ સત્યને જ પરમેશ્વર પારસમણિરૂપ, કામધેનુ વગેરે કહ્યું છે. ગાંધીજીએ સત્યની શોધ પાછળ તપશ્ચર્યા પોતે દુઃખ સહન કરવાનું અને તેની પાછળ મરવાનું કહ્યું છે. ગાંધીજીની અહિંસાની વિચારણામાં પણ શ્રીમદ્નો ખૂબ પ્રભાવ જોઈ શકાય છે. આ વિશે ગાંધીજી નોંધે છે કે-

“કોઈને ન જ મારવું એ તો છે જ. કુવિચાર માત્ર હિંસા છે. ઉતાવળ હિંસા છે. મિથ્યા ભાષણ હિંસા છે. દ્વેષ હિંસા છે. કોઈનું બૂરું ઈચ્છવું હિંસા છે..જ્યાં ઊભા છીએ ત્યાં સેંકડો સૂક્ષ્મ જીવો પડ્યા છે. તે કોચવાય છે. એ જગ્યા તેમની છે.”(‘મંગળપ્રભાત’ અહિંસા, પૃ. ૬)

સત્ય અને અહિંસાની સૂક્ષ્મ સમજ શ્રીમદ્ પાસેથી મેળવી ગાંધીજીએ પોતાની આગવી સૂઝ દ્વારા તેને વિકસાવી હતી. તેથી તેમની સત્ય અને અહિંસાની વિચારણામાં ભિન્નતા પણ જોવા મળે છે. ગાંધીજીએ અહિંસાની ભાતમાં જ્યાં જરૂર પડી છે ત્યાં બાંધછોડ કરવામાં શ્રેય માન્યું છે. તેને પણ ગાંધીજીએ અહિંસા જ ગણી છે. બ્રહ્મચર્ય વિશેની શ્રીમદ્ની સમજ પણ ખૂબ ઊંચી છે. શ્રીમદ્ મન, વચન કાયા અને ઈન્દ્રિયો વડે બ્રહ્મચર્ય પાળવાની વાત કરે છે. આજ વાત ગાંધીજીના બ્રહ્મચર્ય અંગેના પ્રતમાં જોવા મળે છે. ગાંધીજી આ પ્રત સત્યના પ્રતમાંથી ઉત્પન્ન થયું માને છે. તેઓ અહિંસા પાલન માટે પણ બ્રહ્મચર્ય પ્રતને આવશ્યક ગણે છે. ગાંધીજી બ્રહ્મચર્ય વિશે નોંધે છે કે-

“બ્રહ્મચર્ય મન, વચન અને કાયાથી પાળવાનું હોય...જનનેન્દ્રિયવિકારનો વિરોધ એટલે જ બ્રહ્મચર્યનું પાલન એમ ગણાયું. મને લાગે છે કે આ અધૂરી ને ખોટી વ્યાખ્યા છે. વિષય માત્રનો નિરોધ એ જ બ્રહ્મચર્ય છે. જે બીજી ઈન્દ્રિયોને જ્યાં ત્યાં ભ્રમવા દઈ એક જ ઈન્દ્રિયને રોકવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરે છે...બ્રહ્મચર્ય એટલે બ્રહ્મની સત્યની શોધમાં ચર્ચા એટલે તેને લગતો આચાર.”(‘મંગળપ્રભાત’, બ્રહ્મચર્ય, પૃ. ૯)

શ્રીમદ્ની જેમ ગાંધીજીએ પણ બ્રહ્મચર્યમાં સ્વાદેન્દ્રિય અને તેના સંયમ ઉપર પણ ભાર મૂક્યો છે. શ્રીમદ્ના જીવનમાં પણ અસ્વાદનું પ્રત જોવા મળે છે. તેઓનો ખોરાક પણ અલ્પ અને ખૂબ જ સાદો હતો. આ જ વસ્તુનો પ્રભાવ ગાંધીજીના જીવન પર પડ્યો હતો. તેથી ગાંધીજી પણ ખોરાકને ઔષધિરૂપે લેવાની વાત કરે છે. તેઓ સ્વાદીલી વસ્તુ ત્યાજ્ય અને શરીરરક્ષાને સારું આવશ્યક હોય તેનો જ સ્વીકાર કરવાની વાત કરે છે. પરિગ્રહ વિશેની વિચારણામાં શ્રીમદ્ જણાવે છે કે જે મળ્યું છે તેનાથી વિશેષ મેળવવાની ઈચ્છા તે પરિગ્રહ છે. શ્રીમદ્ની આ જ વિચારણાનો પ્રભાવ ગાંધીજી ઉપર પણ જોવા મળે છે. ગાંધીજી કહે છે કે અનાવશ્યક એકઠું કરવું તે પરિગ્રહ છે. સહુ પોતાને જોઈતો જ સંગ્રહ કરે તો કોઈને તંગી ન આવે ને સંતોષ રહે છે. આ સિવાય પણ ગાંધીજીએ પોતાના અપરિગ્રહ વિશેના સ્વતંત્ર વિચારો પણ મૂક્યા છે.

કેળવણી વિષયક શ્રીમદ્ની વિચારણાનો પ્રભાવ પણ ગાંધીજી ઉપર જોવા મળે છે. તેથી ગાંધીજી કેળવણી અંગે જણાવે છે કે ખરી કેળવણીથી બુદ્ધિ શુદ્ધ, શાંત અને ન્યાયદર્શી બને છે. જેની અંતઃવૃત્તિ

વિશુદ્ધ છે તે નીચ કામને ધિક્કારે છે. બીજાને પોતાના સરખા ગણે તે ખરી કેળવણી છે એમ ગાંધીજી નોંધે છે.

શ્રીમદ્નું જીવન અધ્યાત્મની દૃષ્ટિએ ખૂબ જ ઊંચું હતું પણ તેમનું જીવન ખૂબ જ સરળ અને નમ્રતાથી ભરેલું હતું. ગાંધીજીના જીવનમાં પણ આ વસ્તુનો પ્રભાવ જોવા મળે છે. ગાંધીજીને પણ લોકો ‘મહાત્મા’ તરીકે ગણી ખૂબ ઊંચું સ્થાન આપતા હતા. પણ ગાંધીજીને આ વસ્તુ કઠતી હતી. તેથી તેઓ ખૂબ જ સાદુ, સંયમિત અને નમ્રતાભર્યું જીવન જીવતા હતા. તેમને મન નમ્રતા એટલે હુંપણાનો આત્યંતિક ક્ષય. આમ શ્રીમદ્ની સાદી સરળ અને ઉચ્ચ જીવનશૈલીનો પ્રભાવ પણ ગાંધીજી ઉપર ખૂબ પડે છે. શ્રીમદ્ની ધર્મભાવનાનો પણ ગાંધીજી ઉપર ખૂબ પ્રભાવ પડ્યો હતો. શ્રીમદ્ કહે છે કે “વાડામાં કલ્યાણ નથી, અજ્ઞાનીના વાડા હોય...મહાસાગર કોઈનો નથી તેમ ધર્મ કોઈના બાપનો નથી. જેમાં દયા, સત્ય આદિ હોય તે પાળો. તે કોઈના બાપનાં નથી, અનાદિકાળથી છે, શાશ્વત છે.”(‘ગોપાળદાસ જી. પટેલ’, ‘શ્રી રાજચંદ્ર’ પૃ. ૨૩૩-૨૩૪)

શ્રીમદ્ની આ વિચારણાનો પ્રભાવ ગાંધીજી ઉપર ખૂબ પડ્યો છે. ગાંધીજીની ધર્મ અંગેની વિચારણા પણ આવી જ જોવા મળે છે. ગાંધીજી પણ સત્ય એ કોઈ પણ એક ધર્મગ્રંથની એકાંતિક સંપત્તિ નથી તેમ માને છે. શ્રીમદ્ની અને ગાંધીજીની ધર્મ વિચારણામાં મૂળ તત્ત્વોમાં જે સત્ત્વ રહેલું છે તેના ઉપર વિશેષ ઝોક જોવા મળે છે. બન્ને ધર્મ વિશેના કોઈ જડ નિયમોને વળગી રહ્યા નથી. શ્રીમદે પણ પોતાના જૈનધર્મમાં જે અનુકૂળ લાગ્યું તેને જ ગ્રહણ કર્યું છે. તેમ ગાંધીજીએ પણ પોતાને જે અનુકૂળ લાગ્યું તેનો જ સ્વીકાર કર્યો છે. શ્રીમદ્ના વિચારોનો પ્રભાવ ગાંધીજી ઉપર જોવા મળે છે પણ ગાંધીજીએ અંતરમનને ધ્યાનમાં રાખી પોતાને અનુકૂળ હોય તેનો જ સ્વીકાર કર્યો છે. ●

// કાવ્ય-આસ્વાદ //

કવિ, તને કેમ ગમે ?

રાજેન્દ્ર ઉપાધ્યાય

ધરતીને પટે પગલે પગલે
મૂઠી ધાન વિના નાનાં બાળ મરે,
પ્રભુહીન આકાશથી આગ ઝરે :
અહોરાત કરોડ ગરીબોના પ્રાણ ધનિકોને હાથ રમે
ત્યારે હાય રે હાય, કવિ! તને પૃથ્વી ને પાણી તણાં શેણે ગીત ગમે?!
લથડી લથડી ડગલાં ભરતી
લાખો નાર ગલીગલીએ ફરતી
સારી રાત ભૂખે મજૂરી કરતી :
‘મારાં બાળ પરોઢિયે જાગીને માગશે ‘ભાત’વિચારી એ દેહ દમે
ત્યારે હાય રે હાય, કવિ! તને સંધ્યા ને તારકનાં શેણે ગીત ગમે?!
મન, છોડ નિહાળવા તારલિયા,
કાળાં કેદખાનાં કેરા જો સળિયા-
એનાં કંદન શું નથી સાંભળિયાં?
એની ભીતર મૌન એકાકી રિબાઈ રિબાઈ હજારોના પ્રાણ શમે-
ત્યારે હાય રે હાય, કવિ! તુંને સાગરતીર કેરાં શેણે ગીત ગમે?!
મહારોગ ને મૃત્યુના સાગરમાં
લાખો ચીસ-નિઃશ્વાસભર્યા જગમાં
સિતમે સળગંત ધરા-તલમાં :
રસ-સુંદરતા કેરી શાયરી છે બધી જાળ સુનેરી ભૂખ્યાં જનને
ત્યારે હાય રે હાય, કવિ! તુંને શબ્દોની ચાતુરી ગૂંથવી કેમ ગમે?!
દિનરાત જેઓની નસેનસમાં
પડે ઘોષ ભયંકર યંત્ર તણા
પીએ ઝેરી હવા જે દમેદમમાં
એને શાયર શું ! કવિતા શું ! ફૂલો અને તારલિયામાં એ કેમ રમે!
ત્યારે હાય રે હાય, કવિ! તુંને કૃષ્ણ કનૈયાની બંસરી કેમ ગમે?!
સારા વિશ્વની જે દિ’ ક્ષુધા શમશે
ભૂખ્યાં બાળુડાં પેટ ભરી જમશે
પૂરી રોટી પ્રતિજનને જડશે :
કવિ! તે દિન નીલ આકાશ તારા કેરી સુંદરતા સહુ સાર્થ બને
તારાં કૂજન આજ જલાવી દે, પ્રાણ! રે દંભ ગાવા તને કેમ ગમે?!
(‘યુગવંદના’માંથી)
-ઝવેરચંદ મેઘાણી
જીવનકાળ : ઈ.સ. ૧૮૮૬થી ઈ.સ. ૧૯૪૭

કવિ એટલે પ્રજાનું મુખ. કવિ એટલે જ્યોતિર્ધર, પ્રજાનો પથદર્શક-ભોમિયો. કવિ એટલે પ્રજાને ચેતના પાનાર, પ્રાણરક્ષક ટેકણલાકડી. માનવબાળ માટે કવિ એક દીવાદાંડી ! નિરંકુશા કવયઃ । ભલે કહેવાતું હોય, પણ કવિ આર્ષદ્રષ્ટા છે, કવિ માનવીની આકાંક્ષાઓનો અને આરજૂઓનો ઉદ્ગાતા છે, તેમ તે તેના આર્કંદનો અને આકોશનો ઉદ્ઘોષક પણ છે. કલ્પનાલોકમાં અને સ્વપ્નિલ સૃષ્ટિમાં વિહરતા અને વિચરતા કવિને વાસ્તવની નક્કર ધરતી પર પગ ટેકવવા અનુરોધ કરતું અને હળવો મીઠો ઉપાલંભ આપતું આ કાવ્ય આપણા રાષ્ટ્રીય શાયર, કસુંબલ રંગી કવિની પ્રસિદ્ધ કાવ્યકૃતિ છે.

‘યુગવંદના’ના પીડિતદર્શનમાં સમાવિષ્ટ આ કાવ્યની રચના-સાલ ઈ.સ.૧૯૨૯ છે, જ્યારે ભારતનો મુક્તિસંગ્રામ અને સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિની લડત પૂર જોશમાં હતી : શ્રી હરીન્દ્રનાથ યદ્યોપાધ્યાય રચિત ‘Behind the Mask’ કાવ્ય પરથી પ્રેરિત ઝવેરચંદ મેઘાણીની રચના તે ‘કવિ, તને કેમ ગમે?’

કોઈપણ કવિને આશા અને ઉરનાં અરમાન, ઊર્મિઓ અને હૃદયભાવ, આકાંક્ષાઓ અને અભિલાષાઓ, કલ્પના અને સ્વપ્નોને આલેખવાનું ગમે સ્પંદનો અને સંવેદનાઓને મૂર્ત કરવાનું પણ ગમે. જો કે આજનો મનુષ્ય સંવેદનશૂન્ય કે સંવેદનજડ બનતો જાય છે. સંવેદનાની ધાર બુઝી થતી ગઈ છે. જેમાં કઠોર વાસ્તવિકતા નિહિત છે તે વાસ્તવદર્શન કવિને જાણે નરી આંખે લાધતું નથી. કલ્પનાની આંખે અને કલમની પાંખે કવિ કલ્પિત-કાલ્પનિક કાવ્યસૃષ્ટિ ખડી કરે છે, ગગનગામી કલ્પનાઓમાં રાચે છે, વ્યોમવિહાર કરે છે, આદર્શો અને ભાવનાઓની આભાસી સૃષ્ટિ રચે છે પણ પોતાના પગ નીચેની નક્કર ધરતી પર તેના ચરણ છલતા નથી. વાસ્તવ-વિશ્વ કરતાં કવિ કલ્પના-વિશ્વમાં વધુ વિહરે છે પછી પીડિતોનો

આર્તનાદ, હૈયાવરાળ કે ભુભુક્ષિતોનો-ક્ષુધાપીડિતોનો બાપોકાર તેને ક્યાંથી સંભળાય?

મેઘાણી કહે છે : ‘રસ-સુંદરતા કેરી શાયરી છે બધી જાળ સુનેરી ભૂખ્યાં જનને! ક્ષુધાપીડિતોને બે ટંક ખાવાના સાંસા હોય ત્યારે -

‘એને શાયર શું, કવિતા શું, ફૂલો અને તારલિયામાં એ કેમ રમે?’

કવિ સાચું જ કહે છે : ‘સારા વિશ્વની જે દિ’ક્ષુધા શમશે
ભૂખ્યાં બાળુડાં પેટ ભરી જમશે
પૂરી રોટી પ્રતિજનને જડશે

કવિ! તે દિન નીલ આકાશ તારા કેરી સુંદરતા સહુ સાર્થ બને.’

યુગનાદ ઝીલવો, યુગનો સાદ અને પોકાર સાંભળવો, યુગની વેદનાઓને પિછાણવી અને યુગનો સાદ વહેણ-વમળને વાચા આપવી એ તો કવિધર્મ. કોઈપણ કવિ સાંપ્રત પ્રશ્નો-સમસ્યાઓથી, પ્રવર્તમાન સ્થિતિ-સંજોગથી વિકટ અને વિષમ પરિસ્થિતિથી ઊંફરો કઈ રીતે ચાલી શકે ? તેની ઉપેક્ષા કે તે પ્રત્યે આંખમીચામણાં કઈ રીતે કરી શકે? કવિ વાસ્તવિકતાને અવગણી કેવળ કલ્પનાવિહારમાં રાચે ત્યારે કોઈકે તો પીડિતોની, દલિતોની, શોષિતોની હાય અને આહ સાંભળવી રહી. મેઘાણીએ ‘પીડિતદર્શન’નાં કાવ્યોમાં આ સમાજધર્મ-માનવધર્મ બજાવ્યો છે. કલ્પનાગીતો કે પ્રકૃતિગીતો છેવટે તો શબ્દોની, કલ્પનાની, વૈખરીની ચાતુરી અને કરામત માત્ર છે. ભૂખે પેટ ભજન પણ ન થઈ શકે, ન ગમે, તો કાવ્યકૃજન ક્યાંથી રુચે? પીડિતોનાં અને શોષિતોનાં કંદન, ભૂખ્યાંનો ક્ષુધાપોકાર, મૂઠી ધાન વિના મરતાં-ભૂખે ટળવળતાં બાળ, શોષણ, બે ટંક ધાન માટે હાડતોડ-કમ્મરતોડ મજૂરી, રિબામણી, ચાતના-સિતમ, આહ અને નિ:શ્વાસ વગેરે નક્કર વાસ્તવિકતા છે એમાં ઘેરું વાસ્તવદર્શન છે-સમાજદર્શન છે. તે પ્રત્યે કવિ ઉદાસીન કઈ રીતે રહી શકે ? તેની અવગણના કેમ કરી શકે? કલ્પના વિહાર કરતા કવિના પગ વાસ્તવિકતાની ધરતી પર જ ટેકવાયેલા હોવા જોઈએ. તેથી જ કવિને ઢંઢોળતાં ટપારતાં, સજાગ કરતાં કવિ મેઘાણી કહે છે -

‘મન, છોડ નિહાળવા તારલિયા

કાળાં કેદખાનાં કેરા જો સળિયા

એનાં કંદન શું નથી સાંભળિયાં...’

પૃથ્વી અને પાણી વિશેનાં ગીત, સંધ્યા ઉષા અને તારકનાં ગીત, સાગરગીત-પ્રકૃતિગીત વગેરે રચતા અને તેમાં જ રાચતા કવિજનને-વાસ્તવિકતાની અવજા કરતી કવિતા કેવળ શબ્દચાતુરી

કે શબ્દગૂંથણી છે-ભૂખ્યાં માટે સોનેરી જાળ છે એમ સ્પષ્ટ કહે છે. કાવ્યરસ અને સૌંદર્યભરી શાયરીથી પેટ ભરાતું નથી તેમને શાયર શું અને કવિતા શું, ફૂલોનું સૌંદર્ય શું અને તારકસૃષ્ટિ શું? કૃષ્ણ કનૈયાની બંસરીનું શ્રવણ પણ તેની ભૂખ ક્યાંથી ભાંગે? પીડિત દર્શનની એક ઝાંખી આ શબ્દોમાં આલેખાઈ છે -

‘મહારોગ ને મૃત્યુના સાગરમાં
લાખો ચીસ-નિઃશ્વાસભર્યા જગમાં
સિતમે સળગત ધરા-તલમાં...

• • •

‘દિનરાત જેઓની નસેનસમાં
પડે ઘોષ ભયંકર યંત્ર તણા
પીએ ઝેરી હવા જે દમેદમમાં...’

પીડા અને કંદન, દર્દ અને આર્કંદ, યાતના અને પોકાર, ક્ષુધિતોની હાય અને આહ-અંતરના બાપોકારથી પીડિતોનું વાસ્તવદર્શન આરંભાય છે- કવિ પીડિતોનું અને શોષિતોનું યથાર્થ ચિત્ર આલેખે છે. કલ્પનાસૃષ્ટિમાં રાયતા કવિની તે દશ્યો પર અને તેમની હાલત પરત્વે નજર જ નથી પડી અથવા જોવા છતાં તેમણે ઉપેક્ષા કરી છે તેની મેઘાણીને હૈયે વેદના છે. એ રીતે આ પીડાગાન છે, વેદનાગાન છે. હૈયે વેદના જગાડે તેવાં જુઓ આ થોડાંક શબ્દચિત્રો-

‘ધરતીને પટે પગલે પગલે
મૂઠી ધાન વિના નાનાં બાળ મરે..’

• • •

‘લથડી લથડી ડગલાં ભરતી
લાખો નાર ગલી ગલીએ ફરતી
સારી રાત ભૂખે મજૂરી કરતી
‘મારા બાળ પરોઢિયે જાગીને માગશે ભાત’
વિચારી એ દેહ દમે

જે દિવસે પીડિતો, શોષિતો, ભૂખ્યાં તરસ્યાંની ક્ષુધા અને પ્યાસ શમશે, ભૂખ્યાં બાળુડાં અને પીડિતો સહુ પેટ ભરી જમશે અને દરેકને પેટ ભરી રોટી મળશે ત્યારે જ કવિનાં ગીતો સાર્થક બનશે, આકાશ તારા અને પ્રકૃતિનાં કવિરચિત ગીતો સાર્થક થશે. પણ ત્યાં સુધી કવિનું બધું સર્જન મિથ્યા, દંભ, બનાવટ. મેઘાણી તેથી જ આકોશપૂર્વક કવિને કહે છે -

‘તારાં કૂજન આજ જલાવી દે, પ્રાણ ! રે દંભ ગાવા તને કેમ ગમે?’

દીનહીન દલિત પીડિત અને શોષિતોની અવદશા નિહાળી કવિનો કંઠ અને ઉરઝરણ બન્ને સુકાઈ જાય ત્યારે કવિને ગીત ગાવું ગમે જ કેમ? મેઘાણીના આ કાવ્યના સંદર્ભમાં અને ઉપલક્ષ્યમાં કવિને સંબોધીને રચાયેલું ‘બાદરાયણ’નું ‘કવિને’ કાવ્ય પણ કાવ્યરસિકોએ જોવું જોઈએ. એ કાવ્ય ભાવકોના લાભાર્થે અત્રે પ્રસ્તુત છે -

કવિનો

હૈયે તારે ઝગે દીવડો, એનાં તેજ ભલે જગ રાજે

અમારો મારગે ભોમિયો થાજે.

આંખ અમારી ભરેલ અંધારથી, સાચી દિશા નવ ભાળે

તેજનાં અંજન આંજતો જાજે

દીન ને પીડિત રક્તચુસાયેલ માનવી મોતને બાઝે

એને અમર ચેતના પાજે

જોતાં અચેતન જીરણ તેહના હાથ દોડી તું સ્હાજે

એની ટેકણલાકડી થાજે

દુઃખ દારિદ્ર્યનાં ધારણ ભેદવા તું તારી બંસરી વાજે

કાળની આગળ આગળ ધાજે

બોલે પ્રજાના પ્રાણ, અભિનવ બોલ તેના સૌ સ્હાજે

એને ઉર ઘૂંટી ઘૂંટી ગાજે

પૃથ્વીથી ઊડતો તારલાયંદ્રને આંગણે કોક દિ’ જાજે

જગનો થાક્યો વિસામો ખાજે

આકાશ-સાગર અદ્રિના અંકમાં જ્યાં જવું હોય ત્યાં જાજે

ગીત તો માનવબાળનાં ગાજે

લોભ મ રાખતો, થોભ મ રાખતો, નિત નવું નવું ગાજે

તારાં અંતર ઠાલવી જાજે.

(‘બાદરાયણ’ ‘કેડી’ પૃષ્ઠ-૮૪૧)

-ભાનુશંકર વ્યાસ •

॥ ચિંતન ॥

ગુજરાતીમાં અનુવાદની સ્થિતિ :
ગરીબકી જોડુ

કેશુભાઈ દેસાઈ

ગુજરાતી ભાષા એની દરિયાવદિલ પ્રકૃતિને કારણે બહારની અસરો ઝીલવા તત્પર રહે છે. એ બધાને આવકારે છે અને આત્મસાત્ કરે છે. સંસ્કૃત ગોત્રની બીજી ભાષાઓ કરતાં એ વધુ ઉદાર-ચરિત છે. એણે ખુલ્લા મનથી અન્ય ભારતીય ભાષાઓ તથા અંગ્રેજી સહિતની પશ્ચિમની ભાષાઓમાં જે કંઈ ઉત્તમ કે આકર્ષક લાગ્યું તે સ્વીકારી લીધું. એના આંગણે આવેલ કોઈને પણ જાકારો તો મળ્યો જ નથી. ખાનદાન ગૃહિણીની માફક એણે અભ્યાગતને હસતે મોઢે આવકાર્યો છે, જમાડ્યો છે, એની ખાનદાનીને શોભે એ રીતે સાચવ્યો છે. આંગણે એંઠવાડ પડે એ તો નસીબની બલિહારી. આવનાર એનું કિસ્મત લઈને

આવતું હોય છે અને જાય છે ત્યારે કંઈક પુણ્ય મૂકીને જ જાય છે. આ આપણી પ્રજાના અને ભાષાના સંસ્કાર છે.

એનો જ પડઘો આપણને આપણા અનુવાદ-સાહિત્યમાં પડતો વરતાય છે. શરૂથી જ ગુજરાતી ભાષામાં અન્ય ભાષાઓનું જે કંઈ શ્રેષ્ઠ મળી આવ્યું તે ઊતરતું રહ્યું છે. સંસ્કૃત સાહિત્યની ઉત્તમોત્તમ કૃતિઓથી લઈ આ અનુવાદ પ્રવૃત્તિ અંગ્રેજી અને અન્ય યુરોપિયન ભાષાઓ પર્યંત વિસ્તરતી રહી છે. હિંદી તો ગુજરાતીની ભગિની ભાષા, એટલે એમાંથી અનુવાદ કરવાનું કામ સૌથી સહેલું. પરંતુ બંગાળી જેવી સમૃદ્ધ ભાષાનું સાહિત્ય ગુજરાતીમાં એ હંદે ઊતરતું રહ્યું કે શરદચંદ્ર અને રવીન્દ્રનાથ જેવા સર્જકો આપણને પારકા લાગે જ નહીં. મરાઠી આપણી પાડોશણ. એટલે એનોય એવો જ અધિકાર. વિ.સ.ખાંડેકરને કોઈ ગુજરાત બહારના લેખક ગણે જ નહીં. બંગાળી અને મરાઠીની સરખામણીમાં બીજી ભારતીય ભાષાઓ ગુજરાતીમાં ઓછા, બલકે ઘણા ઓછા પ્રમાણમાં ઊતરી છે. પંજાબી તો ગુજરાતીને મળતી આવે એવી ભાષા છે, પણ એના પ્રત્યે વિશેષ ધ્યાન ગયું નથી. એનું એક કારણ એ પણ હોઈ શકે કે સાહિત્યની દૃષ્ટિએ પંજાબી, બંગાળી કે મરાઠી જેવી સમૃદ્ધ ભાષા નથી. દક્ષિણની ભાષાઓ પ્રકૃતિની રીતે જુદી પડે છે અને ભૌગોલિક અંતર પણ વ્યવધાનરૂપ ખરું. વિદેશી ભાષા હોવા છતાં અંગ્રેજી આપણા દેશની રાજભાષા રહી અને દુનિયાની સેતુભાષા સ્વરૂપે સર્વસ્વીકૃત બની ગઈ. હિંદી લોકભાષા તરીકે, ધર્મગ્રંથ(‘રામચરિત માનસ’) અને સાધુસંતોની વાણી લેખે સુલભ હતી. ફારસી પણ શાસનની ભાષા હતી એટલે દરેક ભાષા પર એનો વધતો ઓછો પ્રભાવ પડ્યો. ઉર્દૂ એવા જ સંક્રમણનું ફરજંદ છે, જેને ભારતીય ભાષા હોવા છતાં ખોટી રીતે એક કોમ વિશેષ સાથે સાંકળી અન્યાય કરાતો રહ્યો છે. ગુજરાતીમાં ગઝલ સ્વરૂપે ઉર્દૂએ એનો આડકતરો પ્રભાવ પાથરી એની લાયકાત સિદ્ધ કરી દીધી છે. બંગાળીની આંગણી પકડીને આપણી ભાષામાં ઉત્તરપૂર્વની અસમિયા અને ઉડિયા પણ આવી.

ગુજરાતીમાં અન્ય ભાષાઓની કૃતિઓ ઊતરતી રહી એની સરખામણીએ ગુજરાતી સાહિત્ય એ ભાષાઓમાં ઘણું ઓછા પ્રમાણમાં અનુવાદિત થયું છે. આ આપણી ચિંતાનો વિષય હોવો ઘટે. ફરી એક વાર અહીં ગુજરાતી ગૃહિણીની પરિગ્રહવૃત્તિ યાદ આવી જાય. એની પાસે પોતાની સાડીઓ તો છે જ, પણ એને તો બજારમાં જે કંઈ નજરે ચડ્યું તે ઓળવી લેવાની ચાનક ચડેલી છે એને નવી નવી સાડીઓ ભેગી કરવાનો શોખ છે. શેઠાણીને રાજી રાખવા શેઠ પણ મોકળા મને ખરીદી કરવા દે છે. શેઠાણી સાડીઓનો સ્ટોક જોઈ ખુશ થયા કરે છે. ક્યારેક વરસના વચલા દહાડે પહેરવા કાઢે છે, પણ નવી ખરીદી તો સતત ચાલુ જ રહે છે. એ ગુજરાતી સાડી પહેરવા કરતાં બંગાળી, દક્ષિણી, બનારસી કે અમેરિકન જ્યોર્જટ

પહેરવામાં ગૌરવ સમજે છે.

ગુજરાતણની તુલનામાં બીજી ગૃહિણીઓ વધારે ઘરરખ્ખુ છે. એ વધારે રૂઢિચુસ્ત પણ છે. જરૂરી ન લાગે ત્યાં સુધી બહારની વસ્તુ ઘરમાં લાવતી નથી. એથી એમની પરંપરાગત ઓળખ અને અસ્મિતા જળવાઈ રહી છે અને ગુજરાતણ ‘સૌની ભાભી’ બની ગઈ છે ! એને ખબર નથી કે લોકો એની કેવી ઠેકડી ઉડાડતા ફરે છે.

ક્યારેક આવી ઠેકડી સામે જ પ્રેમાનંદે પાઘડી ફંગોળી દીધી હતી અને પોતાની ભાષાને એનું ઉચિત માન-સન્માન ન મળે ત્યાં સુધી શિખા નહીં બાંધવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. ત્યારે ‘શું-શાં’ની ચાર પૈસા જેટલી કિંમત હતી તો આજેય એમાં ક્યાં ઝાઝો ફરક પડ્યો છે ? બલકે આજે તો ગુજરાતીના ભાવ ગુજરાતી પ્રજામાં જ ગગડી ગયા છે. અલબત્ત, હિંદીને પણ ઘણો ઘસારો પહોંચ્યો છે. ભારતીય ભાષાઓ ધીરે ધીરે હાંસિયે ધકેલાઈ રહી છે અને અંગ્રેજીએ જડબેસલાક કબજો જમાવી દીધો છે, એકલા ગુજરાતીના ઘરમાં જ નહીં, અત્ર તત્ર સર્વત્ર એની જ બોલબાલા છે. અનુવાદોનો મોટો ફાલ પણ હવે અંગ્રેજીમાંથી જ ઊતરતો રહે છે. સાહિત્યિક કૃતિઓ ફક્ત ભાષાભવનોમાં કેદ થઈ ગઈ છે. લોકપ્રિય-વાચકપ્રિય કૃતિઓ ખડકાતી રહે છે. પાઉલો કોએલોની ‘આલ્હેમિસ્ટ’ કે ‘એકલવીર’થી લઈ ચેતન ભગતની ‘શ્રી મિસ્ટેક્સ ઓફ માય લાઈફ’ જેવી બેસ્ટ સેલર નવલકથાઓ ગુજરાતી વાચક હોંશે હોંશે વાંચે છે-બલકે ખરીદીને વાંચે છે. નવા વાચકને એના જૂના ક્લાસિક લેખકો ગમતા નથી તેમ કાજલ ઓઝા જેવી લોકપ્રિય લેખિકાની ચુલબુલી નવલો કે સુધા મૂર્તિની સીધી-સરળ બોધાત્મક વાર્તાઓના સોનલ મોદીના અનુવાદો બહારના કથાસાહિત્યની એને ખાસ માહિતી પણ નથી હોતી. એવી પળોજણમાં પડવા જેટલો સમય પણ જોઈએ ને !

ત્રણેક દાયકા પૂર્વે હું અમૃતા પ્રીતમને એમના નિવાસસ્થાને પહેલીવાર મળવા ગયો ત્યારે એ રોમાંચિત થઈ ઊઠેલાં. ટાગોર પછી આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે સૌથી વધુ ચર્ચામાં આ ભારતીય લેખિકાને મેં ગુજરાતી ભાષાનો નાનકડો લેખક છું એવો જાત-પરિચય આપ્યો ત્યારે એમણે કહ્યું હતું : ‘અત્યાર સુધીમાં મેં ફક્ત એક જ ગુજરાતી લેખકને પ્રત્યક્ષ જોયા છે-ઉમાશંકર જોશી. અને હા, પન્નાલાલને હું મળી નથી પણ અક્ષરદેહે ઓળખું છું. એમની ‘જીવી’માં પંજાબીમાં ઉતારી છે-નેશનલ બુક ટ્રસ્ટના અનુવાદ પ્રોજેક્ટ અન્વયે. મને એ વાર્તા બહુ ગમેલી.’ (આ ‘જીવી’ એટલે ‘મળેલા જીવ’)

અનુવાદ ભાષાઓ વચ્ચેની દૂરી દૂર કરી આપવાનું કામ કરે છે. એ અમૃતા પ્રીતમને એક અદના ગુજરાતી સર્જક સાથે જોડી આપે છે. હું અમૃતાને મળ્યો ત્યાં સુધી એમને સુરેશ દલાલ સુધ્યાં નહોતા મળ્યા. પછીનાં વર્ષોમાં અમૃતાને જ્ઞાનપીઠ પારિતોષિક મળ્યું. એમને સુ.દ.મોટો કાર્યક્રમ યોજી મુંબઈ તેડી ગયા. પાછળથી એ પન્નાલાલ પટેલને પણ રૂ-બ-રૂ મળ્યાં હશે. પણ સર્જકને મળવાનો સાચો રસ્તો તો એને એની કૃતિના માધ્યમથી મળીએ તે જ. આપણે રામાયણ મારફત વાલ્મીકિને અને તુલસીદાસને કેટલી નિકટતાથી મળતા હોઈએ છીએ! મહાભારત વાંચતી વેળાએ આપણને ક્યારેય એવું લાગતું જ નથી કે વેદ વ્યાસ તો હજારો વરસ અગાઉ અવસાન પામ્યા છે શબ્દ અમર છે. ગુજરાતીમાં થયેલા અને થઈ રહેલા અનુવાદો ઊંડો અભ્યાસ માગી લે, એવો વિષય છે. પ્રશિષ્ટ કૃતિઓના એકાધિક અનુવાદો મળતા રહ્યા છે. અનુવાદકની ક્ષમતા અને સજજતા મુજબ એ વખોડાયા પણ છે. રા.વિ.પાઠકે કરેલો ભાસના નાટકનો અનુવાદ એ જ નાટકના અન્ય અનુવાદની તુલનામાં ક્યાંય ચડિયાતો લાગે. ઉમાશંકર જોશીનો શાકુંતલનો અનુવાદ વાંચતા હોઈએ ત્યારે ઘડીક પૂરતો વહેમ જાય-કાલિદાસે ગુજરાતીમાં તો નથી લખ્યું એનું નાટક! સામે પક્ષે કહેંગા, કિલ્લિ, દુર્બોધ અનુવાદોનો પાર નથી. મહાન રશિયન કૃતિઓ આપણે ગુજરાતીમાં જ વાંચી હોય : ‘ધીરે વહે છે દોન’ને તો ત્રણ ત્રણ અનુવાદોએ વહેંચી લીધી હોય; તો વળી જયંતિ દલાલ એકલે હાથે ટોલ્સ્ટોયની એપિક નોવેલ(મહાનવલ) ‘વોર એન્ડ પીસ’થી લઈ ચાર્લ્સ ડિકન્સની ‘ગ્રેટ એક્સપેક્ટેશન’ ગુજરાતી-વાચકના ચરણે રમતી મૂકતા હોય. અનુવાદનું કામ સર્જકના હાથે થાય છે ત્યારે તે અનુવાદ ન રહેતાં ‘અનુવાદ + કંઈક’ બની રહે છે. આ ‘કંઈક’ ક્યારેક તો એવું બળુકું બનીને ઊતરે છે કે એ મૂળ કૃતિને મૂઠી ઊંચેરી સ્થિતિએ સ્થાપી આપે છે.

આ વિધાનનો મર્મ સમજાવવા માટે નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દિવેટિયાનો ‘પ્રેમણ જયોતિ’ શીર્ષક હેઠળનો અનુવાદ કે ઝવેરચંદ મેઘાણીના ‘કોઈનો- લાડકવાયો’, ‘સૂના સમંદરની પાળે’ અને ‘સાંતાલની નારી’ જેવા અનુવાદો આપણને હાથવગા છે. મહાદેવ

દેસાઈએ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની જાણીતી કૃતિનો ‘એકલો જાને’ શીર્ષકથી કરેલ અનુવાદ પણ અનુવાદ કરતાં ‘કંઈક વધુ’ પીરસે છે.

‘પ્રેમણ જ્યોતિ’ એ રુડ્યાર્ડ કિપલિંગ રચિત ખ્રિસ્તી ભજન Lead Kindly Light નો ગાંધીજીની ફરમાઈશ પર થયેલો અનુવાદ છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના એમના આશ્રમમાં સાયં પ્રાર્થના વખતે ગાંધીજીને ગમતાં કેટલાંક અંગ્રેજી ભજન પણ ગવાતાં. આ ભજન એમને એટલું બધું પ્રિય હતું કે ભારત ખાતે કાયમી વસવાટ કર્યો ત્યારે એનો અનુવાદ એમણે નરસિંહરાવ પાસે કરાવેલો. એ વિશે કાકાસાહેબ લખે છે : ‘...ખરેખર ભાવ, ભાષા અને રાગ બધી દૃષ્ટિએ આ ભજન એટલું સુંદર થયું છે કે અનુવાદ જેવું તો લાગતું જ નથી; અને ગાંધીજીએ માગેલો અને પસંદ કરેલો આ એક ફક્ત અનુવાદ જ છે એ જાણ્યા પછી પણ આ ગુજરાતી ભજનની મૌલિકતા આપણા મનમાં જરાયે ઓછી નથી થતી. એમ જ લાગે છે કે કવિ નરસિંહરાવ પોતાના જ હૈયાના ઉત્કટ ભાવો આમાં ઠાલવી રહ્યા છે. કેવળ અનુવાદક ગાઈ જ ન શકત કે ‘મુજ જીવનપંથ ઉજાળ’ અને ‘મારે આજ થકી નવું પર્વ’ સાધકના સંતોષનાં આ વધારાનાં સ્વતંત્ર વચનો કેવળ અનુવાદકની કલમમાંથી ન જ ઊતર્યા હોત.’ શાસ્ત્રીય રીતે અનુવાદમાં ઉમેરો કે ઘટાડો એ દોષ ગણાય, પરંતુ લોકસ્વીકૃતિની રૂએ આવા અનુવાદો ક્યારેક તો મૂળ કૃતિનેય આંબી જતા હોય છે. એ સ્વતંત્ર કૃતિ બનીને ટકી રહે છે.

ગુજરાતી ભાષામાં કથા સાહિત્યના અનુવાદનો તંતુ છેક ઓગણીસમી સદી સુધી લંબાય છે. વસ્તુતઃ આપણી ભાષામાં કથાસાહિત્યની શરૂઆત જ અંગ્રેજી સાહિત્યના પ્રભાવ હેઠળ થઈ હતી. જાસૂસી વાર્તાઓથી લઈ ઐતિહાસિક કથાઓના અનુવાદ આપણને મળતા રહ્યા છે. સાંપ્રત સમયની વાત કરીએ તો મૂળ રશિયનમાંથી અંગ્રેજીમાં ઊતરેલ ટોલ્સ્ટોયની મહાનવલ

‘વોર એન્ડ પીસ’ કે ‘અન્ના કેરેનીના’નો અનુવાદ જયંતિ દલાલ જેવા બહુઆયામી લેખક આપે છે. એમની જ પાસેથી ચાર્લ્સ ડિકન્સની જાણીતી કૃતિ ‘ગ્રેટ એક્સ્પેક્ટેશન્સ’નો ‘અને આશા બહુ લાંબી’ એવા શીર્ષક હેઠળ અનુવાદ મળે છે. ઇટાલિયન નવલકથાકાર ઇગ્નાઝિયો સિલોવીની નવલ ‘લુમન ઓફ રોમ’નો ‘સ્રી’ શીર્ષકથી જયાબહેન ઠાકોરે અનુવાદ કર્યો છે. સવિશેષ એની અશ્લીલતાના મુદ્દે ચર્ચાયેલો આ અનુવાદ અનુવાદ તરીકે એટલો સારો નહોતો. એની સામે કોર્ટ કેસ ચાલ્યો ત્યારે ઉમાશંકર જોશીએ સાહેદી આપતાં કહ્યું હતું કે પુસ્તક પર અશ્લીલતાના મુદ્દે પ્રતિબંધ મૂકવો પડે એવું કશું મને એમાં દેખાયું નથી. અનુવાદ નબળો છે, એ મુદ્દે પ્રતિબંધ મૂકવો હોય તો વિચારી જુઓ !

આવા ‘નબળા’ અનુવાદોની આજકાલ તો પૂરબહાર મોસમ ખીલી છે કોઈ ઉમાશંકર એ વાંચવા નવરા નથી કે કોઈ વાચક પાસે એને કોર્ટમાં ઢસડી જવાનો વખત નથી. અત્યારે તો ચટપટિયા ફાસ્ટ ફૂડ જેવા ‘ચીપ’ અનુવાદોના ખડકલા થતા રહે છે અને વાચકો ટેસથી એમનું મગજ મટીને પેટ બની ગયેલું ભેજું બગાડતા ફરે છે.

ગુજરાતીમાં વરસોવરસ ઢગલાબંધ કથાકૃતિઓ અનુવાદિત થતી રહી છે. એ બધાનું વીગતે વિવેચન કરવા માટે તો પુસ્તક પણ નાનું પડે. આપણી ભાષામાં ઊતરેલા પ્રશિષ્ટ ફ્રેન્ચ નવલકથાકાર વિક્ટર હ્યુગોની ‘લા’મિઝરેબલ’ના બે અનુવાદો ઉપલબ્ધ છે. મૂળશંકર ભટ્ટ અને ગોપાળરાવ વિદ્યાંસે આ અનુવાદો આપ્યા છે. ‘દુખિયારાં’ અનુવાદ હોવા છતાં ખૂબ જ વંચાયેલી કૃતિ બની રહી છે. વિક્ટર હ્યુગોની ‘હંચબેક ઓફ નોત્રદામ’ પરથી મને ‘હોળાષક’ના નાયકની પરિકલ્પના સ્ફુરેલી.

એલેક્ઝાન્ડર ડુમાની નવલકથાઓ ‘ગ્રી મસ્કેટિયર્સ’ વગેરે ગુજરાતીમાં ઊતરી છે. કનૈયાલાલ મુનશીએ એમાંથી લીધેલી ‘પ્રેરણા’ ક્યારેક ખૂબ ચર્ચાસ્પદ બની હતી. વિશ્વનાથ મ.ભટ્ટે મુનશીને જાહેરમાં ‘સાહિત્યચોર’ કહી પડકાર્યા હતા. એવી જ રોમાંચક કબૂલાત બીજી એ કે મુનશીએ સ્વમુખે કહ્યું હતું : ગાંધીજીના સમયગાળામાં જીવવા છતાં ફક્ત બે સર્જકો એમની અસરથી મુક્ત રહી શક્યા. કવિ તરીકે ન્હાનાલાલ અને ગદ્યક્ષેત્રે હું પોતે.

વિદેશી કથાસાહિત્યમાંથી આપણી ભાષામાં અઢળક અનુવાદ ઊતર્યા છે. આલ્બેર કામુની ‘આઉટ સાઈડર’ના બે અનુવાદો મળ્યા છે-ભારતી દલાલ અને રવીન્દ્ર ઠાકોરે કર્યા છે. જર્મન લેખક ફાન્ઝ કાફકાની નવલકથાનો અંગ્રેજી (‘ધ ટ્રાયલ’) પરથી ‘મુકદ્દમો’ અનુવાદ રવીન્દ્ર ઠાકોરે જ કર્યો છે. પરંતુ રવીન્દ્ર ઠાકોરની ક્લિષ્ટ તરજુમિયા શૈલી સામે આપણને જે ઉત્તમ અનુવાદ સાંપડે છે તે છે “કવાયેટ ફ્લોઝ ધ દોન”નો ત્રિપુટીએ કરેલ અનુવાદ. શોલોખોવની આ નોબેલ વિજેતા મહાનવલનો ગુજરાતી અનુવાદ જયંત પાઠક-સુરેશ

જોષી અને રમણ પાઠકે સહિયારા પુરુષાર્થ સ્વરૂપે આપ્યો છે. દોસ્તોયેવસ્કીની જાણીતી નવલકથાઓ ‘ઈડિયટ’ અને ‘બ્રધર્સ કારમાઝોવ’ પણ ગુજરાતીમાં ઊતરી છે. પીપ્લસ બુક હાઉસની અનુવાદ પ્રવૃત્તિને કારણે શ્રેષ્ઠ રશિયન સાહિત્ય આપણને હાથવગું બન્યું હતું એવો પણ એક જમાનો હતો કે જ્યારે સોવિયેત રશિયાનું કથાસાહિત્ય અત્ર-તત્ર-સર્વત્ર છવાઈ ગયું હતું. ચેખોવ, મેક્સિમ ગોર્કી, પુશ્કિન કે દોસ્તોયેવ્સ્કી જાણે ગુજરાતી લેખકો ન હોય, એવો આભાસ સરજાયો હતો.

અમેરિકન નવલકથા ‘સ્કાર્લેટ લેટર’ કે હેમિંગવેની ‘ઓલ મેન એન્ડ ધ સી’ કે ‘ફેરવેલ ટુ ધ આર્મ્સ’(‘શસ્ત્ર વિદાય’) ઉપરાંત ભારતીય મૂળના અંગ્રેજી લેખક ઉપમન્યુ યેટરજની ‘શેડો લાઈન્સ’(‘છાયારેખા’) નો અનુવાદ (શાલિની ટોપીવાળા) મળે છે. ‘સળગતાં સૂરજમુખી’ અને એવા અનેક અનુવાદો આપણી લાયબ્રેરીઓનાં કબાટોમાં ખડકાયેલા છે. ક્યારેક એ ખૂબ વંચાતા હતા. સામાન્ય વાચક પણ હોંશે હોંશે પુસ્તકાલયમાં દોડી જઈ કલાકો સુધી પુસ્તકો ફેંદતો હતો. આજે સ્થિતિ પલટાઈ છે. અંગ્રેજી મારફત દુનિયાભરનાં પુસ્તકોના અનુવાદ આપણી ભાષામાં ઢગલા મોઢે થતા રહે છે. પણ એ બધાં ‘બેસ્ટ સેલર’ પુસ્તકો હોય છે. પાઉલો કોએલો બ્રાઝિલના વતની છે. એમની ઘણી નવલકથાઓ અંગ્રેજીમાં થઈ અન્ય ભાષાઓની જેમ ગુજરાતીમાં આવી છે. ‘આલ્કેમિસ્ટ’ના બબ્બે અનુવાદ હાથવગા છે. આર.આર.શેઠનો ‘એલ્કેમિસ્ટ’ અને ઈમેજનો ‘કીમિયાગર’. આર.આર.શેઠની કંપનીએ ચેતન ભગતની ‘શ્રી મિસ્ટેક્સ ઓફ માય લાઈફ’ નો એ જ શીર્ષક હેઠળ ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરાવ્યો છે.

ભારતીય ભાષાઓમાંથી પણ ગુજરાતીમાં અસંખ્ય સારી-નરસી કૃતિઓ ઊતરતી રહી છે. શરૂઆતમાં ફક્ત કથા અને કવિતાના જ અનુવાદ મળ્યા, હવે

જીવનવિકાસલક્ષી પુસ્તકોએ મેદાન કબજે કર્યું છે. પ્રકાશકોએ સમયાનુકૂળ વલણ અપનાવી સાહિત્ય કરતાં સાહિત્યેતર-લલિતેતર કૃતિઓ તરફ દોટ મૂકી છે. એથી વાચક હવે વ્યંજનાની દુનિયામાંથી અભિધાની સીધીસપાટ ચળકાટવાળી દુનિયામાં આવી ગયો છે. એને એક તરફ ધર્મ-સંપ્રદાયવાળા સાધુ-મહારાજાએ ફસાવ્યો છે અને બીજી તરફ સપનાં સાકાર કરી રાતોરાત અબજોપતિ થઈ જવાના નુસખા બતાવતી હાથપોથીઓ ઉપલબ્ધ કરાવી પ્રિન્ટ મિડિયાએ આંજી નાખ્યો છે. ટીવીએ તો પકડ જમાવેલી છે જ.

ટીવીની લોકપ્રિય કથાશ્રેણીઓએ વાચકનો દર્શકમાં અનુવાદ કરી દીધો છે. આજના વાચકને એની આસપાસ લખાતા સર્જનાત્મક સાહિત્યની બહુ જ ઓછી માહિતી છે. બહુ બહુ તો એ છાપાંની પૂર્તિઓ વાંચી લઈ કંઈક વાંચી લીધાનો ઓડકાર ખાઈ લે છે. છાપાં પણ કેવું છાપે છે તે આપણે જાણીએ છીએ.

ભારતીય ભાષાઓ પૈકી બંગાળી, હિંદી અને મરાઠીમાંથી અનુવાદનો બહુ મોટો ફાલ ગુજરાતીમાં ઊતર્યો છે. નગીનદાસ પારેખ, રમણલાલ સોની અને તાજેતરમાં અવસાન પામેલા શ્રીકાંત ત્રિવેદી ઉપરાંત પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ જેવા અનુવાદકોએ સંનિષ્ઠ અને સંતર્પક અનુવાદો આપ્યા છે. બંકિમચંદ્ર કૃત ‘આનંદ મઠ’ ઉપરાંત દુર્ગેશનંદિની, વિષ્ણુ એ કમલકાંતનું દફતર; શરદબાબુની ‘ચરિત્રહીન’ કે ‘દેવદાસ’ સહિત તમામ કથાઓ; ટાગોરની ‘ગોરા’(ર.સોની), ઘરેબાહિરે (નગીનદાસ) અને ચાર અધ્યાય(ભોળાભાઈ); તારાશંકર બંદોપાધ્યાયની ‘ગણદેવતા’(રમણીક મેઘાણી), કવિ (ર.સોની); વિભૂતિભૂષણની ‘આરણ્યક’(ચંદ્રકાંત મહેતા) ‘આદર્શ હિન્દુ હોટલ’(શિવકુમાર જોશી); શંકરની ‘ચૌરંઘી’(શ્રીકાંત ત્રિવેદી), મનોજ બસુની ‘નિશિકુટુંબ’(શ્રીકાંત ત્રિવેદી); દેવેશ રાય કૃત ‘તીસ્તાકાંઠાનું વૃત્તાંત’(અનિલા દલાલ) યાદી બહુ લાંબી થઈ શકે. અનિલા દલાલે જ તારાશંકરની ‘સપ્તપદી’નો અનુવાદ પણ આપ્યો છે. બંગાળીમાંથી ગુજરાતીમાં સૌથી મહત્વનું અનુવાદકાર્ય સ્વ.નગીનદાસ પારેખનું છે. એમણે જરાસંઘ કૃત ‘લોહ કપાટ’નો અનુવાદ ‘ઊજળા પડછાયા, કાળી ભોંય’ શીર્ષકથી આપ્યો છે; મૈત્રેયી દેવી કૃત ‘ન હન્યતે’નો એ જ શીર્ષકથી અનુવાદ કર્યો છે. બંગાળીના વિદ્યમાન મોટા રાજના કથાકાર સુનીલ ગંગોપાધ્યાયની ઘણી કૃતિઓ ગુજરાતીમાં ઊતરી છે-‘પહેલું પરોઢ’(ઉમા રાંદેરિયા), ‘સ્વર્ગની નીચે મનુષ્ય’(ભોળાભાઈ પટેલ), ‘અરણ્યના દિવસરાત’(અનિલા દલાલ), ‘પ્રતિદંઢી’(અનિલા દલાલ), ‘રાધાકૃષ્ણ’(અનિલા દલાલ).

બંગાળીના પગલે આપણી ભાષામાં ઉડિયા અને અસમિયા ભાષાનું કથાસાહિત્ય પણ ઊતર્યું છે. ઊડિયામાંથી રેણુકા સોનીએ સુરેન્દ્ર મોહન્ટીની ‘સજા’, ‘નીલાયલ’ જોષી કૃતિઓ અને ગોપીનાથ

મોહન્ટીની વાર્તાઓના અનુવાદ આપ્યા છે. અસમિયા ભાષાના નવલકથાકાર વીરેન્દ્રકુમાર ભટ્ટાચાર્યની નવલકથાઓના અનુવાદ ('પ્રતિપદા'-સરોજ પાઠક, 'ઈયારુ ઈગમ'-ભોળાભાઈ) મળે છે. ભોળાભાઈ પટેલે અસમિયા લેખક સૈયદ અબ્દુલ મલિકની કૃતિનો 'સૂરજમુખીનું સ્વપ્ન' શીર્ષક હેઠળ અનુવાદ આપ્યો છે. અસમિયા લેખિકા ઈદિરા ગોસ્વામીની નવલ 'છિન્ન મસ્તા' (કનૈયાલાલ ભટ્ટ) પણ ગુજરાતીમાં ઊતરી છે.

મરાઠી ભાષા ગુજરાતીની ભગિની ભાષા છે. મુંબઈમાં અડધોઅડધ ગુજરાતીઓ વસે છે. મરાઠીની શ્રેષ્ઠ કૃતિઓ ગુજરાતીમાં ઊતરી છે પણ ગુજરાતીની બહુ ઓછી કૃતિઓ મરાઠીમાં ગઈ છે. દિનકર જોષી આ મુદ્દે કાર્યરત છે. ગોપાળરાવ વિદ્યાસે આપણને મરાઠી કથાસાહિત્યનો મોટો ફાલ ઉપલબ્ધ કરાવ્યો છે. હરિનારાયણ આપટે, વિ.સં.ખાંડેકર, ના.સી.ફડકે, ગો.ની.દાંડેકર, ના.સી.પંડેસે, વિભાવરી શિરૂરકર, બા.ભ.બોરકર, ભાલચંદ્ર નેમાડે ઉપરાંત મરાઠીના દલિત કથાકારોની કૃતિઓ આપણી ભાષામાં આવી છે. તદ્દુપરાંત મરાઠીની પ્રશિષ્ટ કૃતિઓના અનુવાદકાર્યમાં હાલ, સંજય ભાવે, કિશોર ગૌડ અને અરુણા જાડેજા જેવા સારા અનુવાદકો સક્રિય છે.

દક્ષિણની ભાષાઓની પ્રકૃતિ અને લિપિ એમના અનુવાદમાં અવરોધક બની રહી છે. છતાં જ્ઞાનપીઠ પુરસ્કૃત કૃતિઓ કે કેન્દ્રીય સાહિત્ય અકાદમી દ્વારા પોંખાયેલી કથાઓ તો નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ, સાહિત્ય અકાદમી અને આદર્શ પ્રકાશન જેવાં પ્રકાશનગૃહો તરફથી આવતી જ રહી છે. મળયાળમ કથા 'ચેમ્બીન'નો અનુવાદ મીરાં ભટ્ટે આપેલો છે. કૃષ્ણકાંત મદ્રાસી-નવનીત મદ્રાસીએ પણ ઘણું મૂલ્યવાન પ્રદાન કર્યું છે. લોકપ્રિય કન્નડ લેખક ભૈરવ્વા હવે ગુજરાતીમાં ઊતરી રહ્યા છે. અનંતમૂર્તિની 'સંસ્કાર'નો અનુવાદ ઉપલબ્ધ છે.

પંજાબી કથાસાહિત્યમાંથી મોહન દાંડીકર અને સાં.જે.પટેલ મહત્વની કૃતિઓ લઈ આવ્યા છે. 'સફેદ લોહી' જેવી નવલકથા કોઈ પણ ભાષાને ગૌરવ અપાવે. અમૃતા પ્રીતમ જેટલાં પંજાબીનાં એટલાં જ અન્ય ભાષાઓનાં લાગે. એમની નાનકડી આત્મકથા 'રેવન્યુ સ્ટેમ્પ' નવલકથા જેવી રસિક લાગે. દલીપકૌર ટિવાણા અને અજિત કૌર જેવી લેખિકાઓ ઉપરાંત ગુરુદયાલ સિંહ ગુજરાતીમાં ઊતર્યા છે.

હિંદી સાહિત્યની કથાકૃતિઓ ગુજરાતી વાચકો સીધેસીધી વાંચી અને માણી શકે છે. પ્રેમચંદ અને જૈનેન્દ્રકુમારથી લઈ આધુનિક સર્જકો-કમલેશ્વર કે યશવંત વ્યાસ સુધીની પેઢીઓને ગુજરાતી વાચક સીધેસીધો હિંદી મારફત તેમ જ એના અનુવાદ મારફત ઓળખે છે. ભગવતીચરણ વર્માની યશસ્વી નવલકથા 'ચિત્રલેખા'નો ગુજરાતી અનુવાદ સ્વ.કિસનસિંહ યાવડાએ કર્યો હતો, ત્યાંથી શરૂ કરી નેશનલ બુક ટ્રસ્ટના જ સૌજન્યથી પ્રેમચંદની સવા શતાબ્દી પ્રસંગે આ લખનારે એમની નવલકથા 'સેવા સદન'નો અનુવાદ આપ્યો ત્યાં સુધીની એક તંદુરસ્ત પરંપરાનો ઇતિહાસ ઘણો રોમાંચક છે. હિંદીનો રાષ્ટ્રભાષા તરીકે સૌથી પહેલો સ્વીકાર ગુજરાતે જ કર્યો હતો. કમનસીબે સંસદમાં એ ઠરાવ પસાર ન થઈ શક્યો. આખરે દેશની તમામ માન્ય ભાષાઓને સરખો દરજ્જો આપવામાં આવતાં હિંદીનો મહિમા ઘટ્યો. છતાં, ગુજરાતીમાં આજે પણ બે રાજભાષાઓ અસ્તિત્વ ધરાવે છે-ગુજરાતી અને હિંદી. ઉર્દૂ અને હિંદી વચ્ચે ગુજરાતીભાષી ઝાઝો તફાવત નથી કરતો. લિપિનો જ ફરક રહે છે. મન્દો, કૃષ્ણચંદ્ર, કુર્ચુતુલ એન હૈદર એ ઇન્તઝાર હુસેન ગુજરાતીમાં ઊતર્યા છે. બહેન શરીફા વીજળીવાળાએ સુંદર અનુવાદો આપ્યા છે. અનુરાધા મલ્લે કાશ્મીરી લેખક કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટની વાર્તાઓ ગુજરાતીમાં મૂકી આપી છે.

અનુવાદની ભાષા તરીકે હિંદી દેશની સેતુભાષા બની રહી છે. એનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ આ લખનારને પણ થયો છે. મારી નવલકથાઓ અને વાર્તાઓ હિંદીમાં ઊતર્યા પછી અંગ્રેજી કે અન્ય ભારતીય ભાષાઓમાં ઊતરી છે. દિનકર જોષી મુંબઈમાં અનુવાદની ધૂણી ધખાવીને બેઠા છે. કામ થતું રહે છે, છતાં એક પ્રકારનો છૂપો અસંતોષ-વસવસો તો રહ્યા જ કરે છે : આપણી ઉત્તમ કૃતિઓ હિંદી-અંગ્રેજી કે બીજી ભારતીય ભાષાઓમાં ખૂબ ઓછા પ્રમાણમાં અનુવાદિત થાય છે. એવું નથી કે આપણી પાસે બીજી ભાષાઓની સરખામણીએ ઊતરતી કક્ષાની કૃતિઓ છે : હકીકત કદાચ એથી વિપરીત છે. ગુજરાતી સમૃદ્ધ ભાષા છે, એની પાસે 'સરસ્વતીચંદ્ર' થી 'સમુદ્રાન્તિકે' સુધીનો સમૃદ્ધ કથા-ખજાનો છે-વારસો છે. પણ એ હજી સુધી પેલી 'ગરીબકી જોરુ' જેવી માનસિક દરિદ્રી ભોગવી રહી છે. એમાંથી એને વેળાસર બહાર આણવાની આપણી સહિયારી ફરજ છે. •

// સાહિત્યવિશેષ //

મૂલ્યશિક્ષણ અને સંસ્કૃત ભાષાનું પ્રદાન

શૈલેષ પરમાર

‘સંસ્કૃત ભાષા પલટી ગઈ, સહુની પ્રાકૃતભાષા થઈ,

હવે અર્થ સંસ્કૃતનો સોય, ભણ્યા વિના જાણે નહીં કોઈ.’

ભારતીય પરંપરામાં જ્ઞાનને પવિત્ર ગણવામાં આવ્યું છે. વિદ્યા અર્જનનો સંદર્ભ વ્યવસાય સાથે નહિ પરંતુ જ્ઞાનવાન, ચારિત્ર્યવાન અને પ્રજ્ઞાવાન બનાવવા માનવમાત્રને માટે અનિવાર્ય એવી સંસ્કૃત ભાષા હતી. સંસ્કૃત સાહિત્ય વિશ્વનું અતિ સમૃદ્ધ અને શ્રેષ્ઠમાં ગણાતું સાહિત્ય છે. અનુક્રમે વૈદિકયુગ અને પ્રશિષ્ટ યુગમાં આ ભાષા પ્રવર્તમાન રહી હતી. સંસ્કૃત એટલે સંસ્કારિત-સારી રીતે સંસ્કારાયેલું આવી સંસ્કૃત ભાષા એ આપણને વ્યાકરણ, છંદ, નીતિનિયમોના ગ્રંથો, વર્તમાન સમાજને અનુરૂપ શ્રુતિ આધારિત શ્રોતસૂત્રો, ધાર્મિક વિધિના ગ્રંથો, ગૃહ્યસૂત્રો, વ્યાવહારિક વિષયો, જ્યોતિષ શાસ્ત્ર, જ્ઞાનકોષ, ઉપદેશ-બોધ કથાઓ વગેરે જેવું અનેક સાહિત્ય આપણને પૂરું પાડ્યું છે.

સાંપ્રત સમયમાં મૂલ્યોના દ્રાસના સંદર્ભમાં શિક્ષકની મૂલ્યનિષ્ઠા ખૂબ મહત્વની ગણાઈ છે. કારણકે સંસ્કૃતિનું એક અત્યંત મહત્વનું ઘટક હોય તો તે શિક્ષણ છે. પ્રાચીન

સમયમાં શિક્ષણનો વિચાર કેવો હતો ? એમાં ક્યાં ક્યાં પરિબળોએ ભાગ ભજવ્યો ? વગેરે જેવી બાબતોને યાદ રાખવી જ રહી. આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિએ સદાય જીવનમૂલ્યોને પોતાના શિક્ષણમાં સ્થાન આપ્યું છે. આજે પાઠ્યપુસ્તકો દ્વારા શિક્ષણ અપાય છે. અને એમાંથી જ વ્યક્તિનું વ્યક્તિત્વ ઘડાતું જોવા મળે છે. પરંતુ એવું નથી કે અનેક વિષયમાં એની પરીક્ષાલક્ષી માહિતી કે જ્ઞાન આપવું, અભ્યાસક્રમ તો માત્ર સાધન છે. આનાથી વિશેષ શિક્ષણ આપવાથી વિદ્યાર્થી-વ્યક્તિનું ઘડતર અને સર્વાંગી વિકાસ સધાવો જોઈએ.

આખરે તો કોઈ વ્યક્તિ કે વસ્તુને કેટલી મહત્વની ગણીને તેને જીવનમાં કેટલી અગ્રતા આપે છે તે વ્યક્તિનું મૂલ્ય છે.

મૂલ્ય એટલે...કિંમત, ઉપયોગી, કંઈક મેળવવા યોગ્ય, મૂલ્ય હકારાત્મક કાર્ય છે, વલણ અભિગમ છે, મૂલ્યમાં એવી માન્યતા છે કે વ્યક્તિને અગ્રતા આપે છે, મૂલ્ય એટલે એવું કંઈક કે જેને આપણે શુભ કે સારું ગણીએ છીએ, મૂલ્યથી વ્યક્તિનું ઘડતર અને જીવનની રીતી નીતિ નક્કી થાય છે, મૂલ્ય એ આચરવા યોગ્ય છે, મૂલ્ય સમય-કાળ પ્રમાણે બદલાતું રહે છે. મૂલ્યવિહિન જીવન પશુ: । ‘મૂલ્ય વિનાનું જીવન પશુ સમાન છે.’ મૂલ્ય એ ધાર્મિક શિક્ષણ એવું નહીં બલ્કે વિવિધ ધર્મોના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર છે.

મૂલ્ય પ્રણાલી એ વ્યક્તિએ-વ્યક્તિએ તેમજ સમાજે-સમાજે અલગ હોવા છતાં માનવીને અનુસરવા માટેનો માર્ગ દર્શાવે છે. બંધારણીય મૂલ્યો ઉપરાંત કેટલાંક જીવન મૂલ્યો પણ છે. જે વ્યક્તિના મન, કર્મ અને વાણીમાં દેખાવાં જોઈએ; જેમાં સંપ-એકતા, ચારિત્ર્ય, નિષ્ઠા, પ્રમાણિકતા, નિયમિતતા, સદાચારી, દેશપ્રેમ, વિશ્વબંધુત્વની ભાવના, સહકાર, સ્નેહ, સત્ય વગેરે જેવા ગુણો એ આપણી ભાષા સંસ્કૃતના ગૌરવમાં વણાયેલા છે. આથી વિદ્યાર્થીના જીવનઘડતરમાં તેમજ રાષ્ટ્રના નવ નિર્માણમાં તથા વિકાસમાં સંસ્કૃત ભાષાના પાઠ્યપુસ્તકો મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. અને આવા પુસ્તકોથી વિદ્યાર્થીના જાગૃત મન પર ગ્રહણશીલતા જન્માવે છે. જેથી કરી જાણ્ય-અજાણ્યે ધીમે ધીમે પોતાના વ્યક્તિત્વના અંતર્ગત ભાગ તરીકે આ મૂલ્યો અપનાવે છે.

સંસ્કૃત ભાષામાં ભારતનો સમગ્ર સાંસ્કૃતિક વારસો સચવાયેલો જોવા મળે છે. મેળા, ઉત્સવો, સંસ્કૃતમાં લખાયેલ રામાયણ, મહાભારત જેવા મહાન ગ્રંથોમાંથી ઊંચા વિચારો પ્રાપ્ત થાય છે. ‘રામ જેવા બનો રાવણ જેવા નહીં’ ચાર પુરુષાર્થ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ તથા નૈતિક મૂલ્યોમાં સમાજના સર્વ લોકોને શ્રદ્ધા હતી. પતિવ્રતાનારી સીતા, એકલવ્ય, અર્જુન, કર્ણ વગેરે જેવાં જલવંત ઉદાહરણ મળે છે. ભગવદ્ગીતા પણ કર્મ, જ્ઞાન અને ભક્તિની મહત્તા બતાવે છે. જીવન જવવાની કળા કર્મણ્યે વાધિકારસ્તે જેવા સૂત્રમાં કર્મનો મહિમા ગાયો છે.

ઉપનિષદોમાં શિષ્યોને અપાતા પ્રસંગોચિત્ત ઉપદેશોમાં સંસ્કૃતિની અપાર નિષ્ઠાનું પ્રતિબિંબ જોવા મળે છે. જેમ કે સત્યં વદ । ધર્મં ચર । માતૃદેવોભવઃ । પિતૃદેવોભવઃ । આચાર્યદેવોભવઃ । અતિથિદેવોભવઃ। સ્વાધ્યાન્મા પ્રમાદ । જેવાં ઉપદેશાત્મક મૂલ્યો પ્રાપ્ત થયાં છે. વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્ । જેવી સૂક્તિઓથી રાષ્ટ્રીય એકતાનું મૂલ્ય જોવા મળે છે. સત્યમેવ જયતે । ‘હંમેશાં સત્યનો જય થાઓ’ અહિંસા પરમો ધર્મ । વગેરેમાં મૂલ્ય પ્રતિબિંબ જોવા મળે છે. સંસ્કૃત સાહિત્ય ધર્મ વિશેનો વિશિષ્ટ દૃષ્ટિકોણ રજૂ કરે છે.

અષ્ટાદશપુરાણેશુ વ્યાસસ્ય વચનદ્વયમ્ ।
પરોપકારાય પુણ્યાય પાપાય પરપીડનમ્ ॥

‘અઢાર પુરાણોમાં વ્યાસજીનાં બે વચન છે. પરોપકાર પુણ્ય માટે પાપ બીજાને દુઃખી કરવા’ શિક્ષણના મૂલ્યો પણ વિસ્તરતાં જાય છે. સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે મૂક્તિ અપાવે એ જ વિદ્યા’

કોઈપણ રાષ્ટ્રના સાંસ્કૃતિક ઘડતરમાં રાષ્ટ્રના સામાજિક, નૈતિક અને આધ્યાત્મિક મૂલ્યો ભાગ ભજવે છે. આ ભાષામાં રચાયેલ વેદો એ આપણા સાંસ્કૃતિક અને આધ્યાત્મિક મૂલ્યોનાં આશ્રયદાતા છે. આપણો રાષ્ટ્રીય અમૂલ્ય વારસો છે. જેથી કરીને મહાત્મા ગાંધીજી, સરદાર પટેલ, મહર્ષિ અરવિંદ, વિવેકાનંદ જેવી ભારતની મહાન વિભૂતિઓના જીવન ઘડતરમાં પણ સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોનું સ્થાન અનન્ય રીતે રહેલું છે. મૂલ્ય વ્યક્તિને આદર્શ બનાવે છે, મૂલ્ય વ્યક્તિને દરજ્જો આપે છે. સંસ્કૃત ભાષા માનવજીવનને ઉત્તમ સંદેશો આપે છે.

યોગઃ કર્મસુ કૌશલમ્ ।- કર્મમાં કુશળતા એ યોગ છે.

યોગક્ષેમ વહામ્યહમ્ - યોગ અને ક્ષેમનું વહન કરું છું ઇશાવાસ્યમિદં...। વગેરે જેવી સૂક્તિઓ દ્વારા જન સમાજને સામાજિક મૂલ્ય, ધરેલુ મૂલ્ય, નૈતિક મૂલ્ય, રાષ્ટ્રીય મૂલ્ય, રાજનૈતિક મૂલ્ય, વૈજ્ઞાનિક મૂલ્ય જોવા મળે છે. કિં બહુના ! વધારે કહેવાથી શું ? આપણી સંસ્કૃતિ સંસ્કૃતને જ આભારી છે. •

॥ વ્યક્તિવિશેષ ॥

સરદાર પટેલની જૂનાગઢ અને સોમનાથમાં ભૂમિકા

પ્રદ્યુમ્ન ખાયર

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ ઈ.સ.૧૯૧૩માં ઈંગ્લેંડમાં બેરીસ્ટર બનીને પાછા ભારત આવ્યા અને મુંબઈ હાઈકોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સર બેસિલ સ્કોટને મળ્યા. તેમણે તેમની સરકારી લો કોલેજમાં પ્રોફેસર તરીકે નિમણૂક કરવાની તૈયારી બતાવી પરંતુ તેમને અંગ્રેજ સરકારની નોકરી કરવી જ નહોતી તેથી તેમણે અસ્વીકાર કર્યો હતો.

વલ્લભભાઈ અને ગાંધીજી સૌપ્રથમ ઈ.સ.૧૯૧૭માં મળ્યા હતા, પછી તો તેમના ભક્ત બનીને કાયમ રહ્યા. ઈ.સ.૧૯૧૭ના ખેડા સત્યાગ્રહથી વલ્લભભાઈની રાજકીય કારકિર્દીની શરૂઆત થઈ. આ પછી એક પછી એક આંદોલનમાં તેમની મહત્વની ભૂમિકા રહેતી ગઈ અને તેઓ સફળતાના શિખરો સર કરવા માંડ્યા અને આખરે ભારત દેશને આઝાદી મળતાં હવે ખરાખરીના સમયે તેમના હાથમાં દેશી રજવાડાના એકીકરણનું કાર્ય આવ્યું અને તેમણે દુનિયાની ચાર આંખો થઈ જાય તે રીતે એ મુશ્કેલ કાર્ય કરી બતાવ્યું.

ભારતને આઝાદી આપવાનું નક્કી થયા પછી હિંદ સ્વાતંત્ર્ય ધારો ઘડી કાઢવામાં આવ્યો અને દેશી રજવાડાઓને ત્રણ જાતના અધિકારો આપવામાં આવ્યા હતા કે, તે ચાહે તો સ્વતંત્ર રહી શકે છે કે ભારત કે પાકિસ્તાન સાથે જોડાઈ શકે છે. આથી ભારતના ત્રણ રાજ્યો કાશ્મીર, હૈદરાબાદ અને જૂનાગઢ તેનો ઉપયોગ કરીને એક નવો જ ઈતિહાસ સર્જ્યો અને તેને યોગ્ય કરવાનું કામ સરદાર પટેલના હાથમાં આવ્યું હતું.

૧૧ જૂન ૧૯૪૭ના રોજ ત્રાવણકોર અને ૧૨ જૂન ૧૯૪૭ના રોજ હૈદરાબાદ પોતાની સ્વતંત્ર રહેવાની જાહેરાત કરી હતી, આથી ખળભળાટ મચી ગયો અને અખિલ ભારતીય કોંગ્રેસ સમિતિએ દેશના આવા વિભાગીકરણ માટે ચિંતા વ્યક્ત કરી અને સર્વાનુમતે નક્કી કરવામાં આવ્યું કે કોઈ પણ દેશી રજવાડાને પોતાને સ્વતંત્ર જાહેર કરવાનો હક્ક નથી. જવાહરલાલ નહેરુએ તો ત્યાં સુધી કહ્યું કે “ભારતમાં આપણે કોઈપણ દેશી રાજ્યનું સ્વાતંત્ર્ય મંજૂર રાખશું નહીં અને જો કોઈ એવા દેશી રાજ્યને પરદેશી સત્તા સ્વીકારશે તો તે અમૈત્રીભર્યું પગલું ગણાશે.”

આવી ગૂંચવણ વખતે ભારતના ગવર્નર જનરલ લોર્ડ

માઉન્ટબેટને દેશી રજવાડાની વ્યવસ્થા માટે રિયાસતી ખાતું ખોલવાનો ડહાપણભર્યો નિર્ણય કર્યો. ૨૫ જૂન ૧૯૪૭ના રોજ રિયાસતી ખાતું ખોલવાનું ભારતના પ્રધાનમંડળે મંજૂર કર્યું હતું અને ૨૭ જૂનના રોજ તે માટેનું જાહેરનામું બહાર પાડી દેવામાં આવ્યું. ત્યારે ગવર્નર જનરલના બંધારણીય સલાહકાર વી.પી.મેનને તેનો મુસદ્દો ઘડી કાઢ્યો, તે અનુસાર એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું કે આ ખાતું એક સંગઠન તરીકે કામ કરશે અને તેમાં બે પ્રધાનો રહેશે એક કોંગ્રેસના અને એક લીગના અને તેના બે સચિવો રહેશે કોંગ્રેસે તેમાં સરદાર પટેલનું નામ સૂચવ્યું અને લીગે અબ્દુલ રબનું નામ આપ્યું હતું. આ રીતે સરદાર પટેલના હાથમાં બહુ મોટી જવાબદારી આવી ગઈ અને તેને નિભાવવા માટે તેમને એક કુશળ મંત્રીની જરૂર હતી ત્યારે તેમણે વી.પી.મેનન ઉપર પોતાની પસંદગી ઉતારી હતી. પરંતુ મેનન તો ત્યારે નિવૃત્તિ લઈ લેવાના મૂડમાં હતા ત્યારે સરદારે તેમને સમજાવ્યા કે જ્યારે દેશને આપની ખાસ જરૂર પડી છે ત્યારે આરામ ઉપર જવાય, આથી મેનન તેમની વાત ન ટાળી શક્યા અને તેમણે સરદાર સાથે રહીને ફરજ બજાવી ને સરદારના અધરાકાર્યને સરળ બનાવી આપ્યું.

૫ જુલાઈ ૧૯૪૭ના રોજ રિયાસતી ખાતું શરૂ થઈ ગયું અને સરદાર પટેલે દેશી રજવાડાઓના મનમાંથી શંકાઓ દૂર કરવા માટે ભારત સરકારની નીતિ જાહેર કરતું એક નિવેદન બહાર પાડ્યું અને રાજાઓને પોતાના પક્ષમાં અને વિશ્વાસમાં લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો, તેમાં સરદારના રાજદ્વારી ડહાપણ અને કુનેહના દર્શન થતા હતા.

સરદારે આ નિવેદનમાં જણાવેલું કે “આપણા અંદર અંદરના ઝઘડા, અદેખાઈ અને વેરઝેરને લીધે જ જે કોઈ પરદેશી આવ્યા તેની આગળ આપણે હારી ગયા છીએ, ફરી એ ભૂલ આપણે ન કરીએ.... જેઓ હજુ નથી જોડાયા તેમને હું અપીલ કરું છું કે તેઓ જલ્દી જોડાય જાય... દેશી રાજ્યોએ ત્રણ વિષયો પૂરતા હિંદી સંઘમાં જોડાઈ જવું જોઈએ... તેમાં દેશનું સામાન્ય હિત રહેલું

છે...આપણે બધા એક લોહીની અને એક ભાવનાની ગાંઠથી બંધાયેલા છીએ, જુદા જુદા ટુકડામાં આપણા કોઈ ભાગલા પાડી શકે તેમ નથી... આપણે એકબીજાથી જુદા હોઈએ એવી રીતે એક બીજા સાથે કોલકરાર કરવાને બદલે એક સભામાં મિત્રોની માફક બેસીને આપણું બંધારણ ઘડીએ તેમાં આપણી શોભા છે. મારા મિત્ર રાજાઓને તથા તેમની પ્રજાને હું તે માટે આમંત્રણ આપું છું.”

આ રીતે સરદારે દેશી રજવાડાઓને વિશ્વાસમાં લીધા કે કોંગ્રેસ દેશી રજવાડાની આંતરિક બાબતોમાં દખલગીરી કરવા માંગતી નથી અને તેમને એક થઈને માતૃભૂમિનું ગૌરવ વધારવા જાગૃત કર્યા અને જરૂર પડી ત્યાં એમ પણ કહ્યું કે જો તેમ નહીં થાય તો નવી આફતો આવશે એવી રાજાઓને ગર્ભિત ધમકી આપી હતી.

સરદારના આ નિવેદનને સારો એવો આવકાર મળ્યો હતો અને લોર્ડ માઉન્ટબેટન પણ ખુશ થયા હતા અને શક્ય એટલી બધી મદદ સરદારને કરવાનો તેમણે સંકલ્પ કર્યો હતો.

આ રીતે સરદાર અને લોર્ડ માઉન્ટબેટને ૫ જુલાઈ ૧૯૪૭થી ૧૫ ઓગસ્ટ ૧૯૪૭ના માત્ર ૪૦ દિવસોમાં એક ચમત્કાર કરી પદર દેશી રજવાડામાંથી ૫૫૯ દેશી રાજ્યોને ભારત સાથે જોડી દીધા, આથી લોર્ડ માઉન્ટબેટને તેમને આટલા ઓછા સમયમાં આવું ભગીરથ કાર્ય કરી આવવા બદલ અભિનંદન આપ્યા હતા. પરંતુ હવે સરદાર અને વી.પી.મેનનની ખરી કસોટી થવાની હતી. કારણ કે સૌરાષ્ટ્રના જૂનાગઢ રાજ્યે ૧૪ ઓગસ્ટ સુધી અકળ રહીને બરાબર ૧૫ ઓગસ્ટના રોજ પોતે પાકિસ્તાનમાં જોડાયાની જાહેરાત પોતાના રાજપત્ર “દસ્તુરલ અમલ સરકાર જૂનાગઢ”માં કરતાં જૂનાગઢ અને સૌરાષ્ટ્રની જનતામાં હાહાકાર મચી ગયો અને જૂનાગઢની જનતા હિજરત કરવા માંડી આથી આ પ્રશ્ન રાષ્ટ્રીય સ્તરનો બની ગયો. આ સમયે જૂનાગઢના નવાબ મહાબતખાનજી ત્રીજા હતા અને તેઓ બહુ જ ભોળા અને દરિયાવ દિલના સહિષ્ણુ એવા માણસ હતા પરંતુ તેમને આ રસ્તે દોરી જનાર ત્રણ વ્યક્તિઓ હતા એમ કહેવાય છે. (૧) નવાબના ભોપાલી બેગમ મુન્નવરજહાં (૨) દીવાન શાહનવાઝ ભૂટો (૩) કટ્ટરવાદી જમિયત મુસ્લેમીન સંસ્થા. બાકી નવાબ તો રાષ્ટ્રપ્રેમી માણસ હતા અને તેમણે ભૂતકાળમાં ગાંધીજીને પણ રૂ.૭૫૦નો ફાળો હરિજન ઉદ્ધાર અને ખાદીકાર્ય માટે ઈ.સ.૧૯૩૮માં મોકલ્યો હતો, અને ગાંધીજીએ તેમનો આભાર માનતો પત્ર પણ લખ્યો હતો. નવાબના બંધારણીય સલાહકાર એવા નબીબક્ષે પણ એવી જ જાહેરાત કરી હતી કે જૂનાગઢ રાજ્ય ભારત સંઘ સાથે જ જોડાવાનું છે, પરંતુ તેમના નસીબજોગે એવું ન બનતા અંતે નિસહાય અને લાચાર એવા નવાબે એ પગલું ભર્યું હતું. એવું કહેવાય છે કે નવાબને જૂનાગઢ અને પોતાની પ્રજા ખૂબ જ વ્હાલી હતી, આથી નવાબ ગમે ત્યારે પોતાનો નિર્ણય ફેરવી ન તોળે એવી ધાસ્તીથી ઉપરોક્ત ત્રિપુટીએ તેમને ધણકુલિયાના સાંઈ આગળ કુરાને શરીફના સોગંદ પણ લેવરાવ્યા હતા.

આથી ભારત સરકારથી માંડીને પ્રજાજનો બધા ચિંતિત થઈ અને મુંબઈમાં જૂનાગઢ રાજ્યના ડાહ્યા લોકોએ તા.૨૫ સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૭ના રોજ આરજી હકૂમતની રચના કરી અને તેનું નેતૃત્વ ગાંધીજીના ભત્રીજા એવા શ્રી શામળદાસ લક્ષ્મીચંદ ગાંધીને સોંપવામાં આવ્યું. મુંબઈમાંથી તેઓ જૂનાગઢ આવવા નીકળ્યા ત્યારે અમૃતલલ શેઠે શામળદાસ ગાંધીને એક તલવાર બંધાવી હતી. શામળદાસે ત્યારે જણાવ્યું કે “આજે હું બળવાખોર બનીને બહાર નીકળ્યો છું હું જીવતો હોઈશ તો બાબી વંશનું નિકંદન કાઢીને મુંબઈ પાછો ફરીશ અને નહીંતર જંગમાં ખપી જઈશ.”

આરજી હકૂમતના આ ગણ્યાગાંઠ્યા સભ્યો રેલવેમાં મુંબઈથી બેઠા. વચ્ચે દાદર, વસઈ, પાલઘર, વલસાડ, નવસારી, સુરત, ભરૂચ, વડોદરા, આણંદ, નડિયાદ, મહેમંદાબાદ, અમદાવાદ, વિરમગામ, વઢવાણ, થાન, વાંકાનેર વગેરે સ્ટેશનોએ તેમના સ્વાગત કરવામાં આવ્યા અને વગર વિજય મેળવ્યે જ શામળદાસે મોટામોટા ભાષણો કર્યા અને જૂનાગઢની જનતાના તારણહારના રૂપમાં બહાર આવવાની કોશિશ કરી હતી.

તા.૩૦ સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૭ના રોજ તેણે રાજકોટ ખાતે જે જૂનાગઢ રાજ્યનો ઉતારો હતો તેનો કબજો લઈ લીધો અને તેનું નામ આઝાદ ભવન પાડી દીધું અને ત્યાંથી આરજી હકૂમતનું સંચાલન માંડ્યું, આ સમયે સૌરાષ્ટ્રના જે રાજાઓ આઝાદીનો પ્રવાહ પારખી ગયા હતા એવા રાજવીઓએ આરજી હકૂમતને માન્યતા આપી દીધી અને વધાવી હતી તેમાં હતા, કોટડા સાંગાણીના ઠા.પ્રદ્યુમ્નસિંહજી, ભાડવા દરબાર ચંદ્રસિંહજી, વાઘણિયા દરબારશ્રી અમરાવાળા ભાણવાળા, લીંબડા રણજીતસિંહજી અને નાગપુર અને ધરમપુરના રાજ્ય હતા. જૂનાગઢની હવેલીના પુરુષોત્તમલાલજી મહરાજ અને કબીરપંથના મહંતશ્રી વિજયદાસ અને મયારામ આશ્રમના મહારાજે પણ આરજી હકૂમતને ટેકો આપીને

જૂનાગઢને બચાવવામાં પોતાનું યોગદાન આપ્યું હતું.

આ સમયે અખિલ હિંદ ઈતિહાસ પરિષદના પ્રમુખ અને અલીગઢ મુસ્લિમ વિદ્યાપીઠના મહમદ હબીબે પણ આરજી હકૂમતને માન્યતા આપી હતી. બીજી બાજુ જૂનાગઢ રાજ્યે લોકો પાસેથી એવી સહીઓ લેવાનું શરૂ કર્યું હતું કે અમે નવાબને જ વફાદાર રહેવા માંગીએ છીએ. આવી અસંખ્ય ગામોની લોકોની સહીઓ આપણા અભિલેખાગારમાં સંગ્રહાયેલી પડેલી જોવા મળે છે. સંઘીઓએ પાકિસ્તાન ઝીંદાબાદના સુત્રો પોકારતા ખુલ્લી તલવારો સાથે ખટારાઓ જૂનાગઢની બજારોમાં પ્રજાજનોને ગભરાવવા માટે ફેરવ્યા હતા, તો બીજી બાજુ “મુજાહિદ” નામનું સાપ્તાહિક કોમવાદ ઓકી રહ્યું હતું. જૂનાગઢ રાજ્યની સાથે કોઈ દેશી રજવાડા આર્થિક લેવડદેવડ ન કરે તેવા પ્રતિબંધો ફરમાવી દીધા હતા, તેથી જૂનાગઢ વહેલી તકે શરણે થઈ જાય એવો વ્યૂહ ગોઠવવામાં આવ્યો હતો. જૂનાગઢ રાજ્યની આર્થિક પરિસ્થિતિ બગડતી જતી હતી તેથી તેમણે મોરબી રાજ્ય પાસે લોનની માંગણી કરી ત્યારે મોરબી રાજ્યએ પણ કહ્યું કે જૂનાગઢ ભારત સાથે જોડાય તો તે લોન આપે, આથી આવી પરિસ્થિતિમાં નવાબ તા.૨૪ ઓક્ટોબર ૧૯૪૭ના રોજ કેશોદથી વિમાન વાટે પાકિસ્તાન ગયા, તેમને એમ હશે કે હું જીવ્યા સાથે વાટાઘાટો કરી પાછો ફરીશ પણ તે કદી પછી પાછા ન આવી શકે એવો તખતો અહીં ઘડાઈ ગયો હતો. નવાબના જવાના બરાબર આ દિવસે આરજી હકૂમતના સૈનિકોએ નવાબના ગામ એવા અમરાપુરનો કબજો લઈ લીધો હતો.

આવી પરિસ્થિતિમાં દીવાન ભુટો મુંજાયો કે આ તો બાજી અવળી પડી રહી છે, ત્યારે તેમણે કાઠિયાવાડ ઈન્ડસ્ટ્રીઝના મુસાભાઈ અને જૂનાગઢ રાજ્યના રેલવેના વડા જે.એમ.પંડ્યાને ગાંધીજીને મળવા દિલ્હી મોકલ્યા, તે ગાંધીજીને મળ્યા તો તેમણે કહ્યું કે જૂનાગઢે સૌથી પહેલા તો પાકિસ્તાનના જોડાણમાંથી મૂક્ત થવું જોઈએ અને તમારે રિયાસતી ખાતાના સત્તાવાળાઓ સાથે મંત્રણા ચલાવવી જોઈએ, આથી આ બન્ને જણા રિયાસતી ખાતાના વડા એવા સરદાર પટેલને મળ્યા, ત્યારે સરદારે પણ બાપુ જેવો જ ઉડાવ અને સમાધાન ન થાય તેવો જવાબ આપ્યો કે તમારે આ બાબતે જૂનાગઢના સાચા પ્રતિનિધિઓની (શામળદાસ ગાંધી) સાથે સમાધાન કરી લેવાની ડાહી સલાહ આપી હતી, આપણને અહીં આજે એ ખ્યાલ આવે છે કે જે (શામળદાસ) માણસે બાબીવંશનું નિકંદન કાઢવા સોગંદ લીધા હોય તે થોડા સમાધાન કરે એ વિચારીને નહીં સમાધાન કરવા આવો જવાબ અપાયો લાગે છે, ત્યારે જૂનાગઢના આ બન્ને પ્રતિનિધિઓએ કહ્યું કે જનતાના પ્રતિનિધિઓએ તો બહુ કડક વલણ અખત્યાર કર્યું છે એટલે તેમની સાથે સમાધાન શક્ય નથી. અહીં સરદારને સમાધાન કરવું નથી એટલે તેમણે જણાવ્યું કે જો સમાધાન જોઈતું જ હોય તો જૂનાગઢના પ્રતિનિધિઓ સાથે જ થઈ શકે. આ બાબત સ્પષ્ટ બતાવે છે હવે સરદાર જૂનાગઢ રાજ્ય સાથે સમાધાન કરવાના મૂડમાં નહોતા કારણ કે સરદારને એ ખટકતું હશે કે જ્યારે મેં મારા મંત્રી વી.પી.મેનનને ૧૯ સપ્ટેમ્બરના

રોજ જૂનાગઢ મોકલ્યા ત્યારે તમે (ભુટોએ) નવાબને તેને મળવા ન દીધા અને માન્યા નહીં અને તેને વીલે હાથે જૂનાગઢથી પાછા ફરવું પડ્યું. આથી સરદાર કે ગાંધીજીએ આ પ્રશ્ન અહીં આ રીતે ઉકેલ્યો હતો એમ માનવું રહ્યું.

આખરે દીવાન ભુટોએ હાર્વેજોન્સને શરણાગતિ સ્વીકારવાની જાણ કરવા રાજકોટ મોકલ્યા અને ૮ નવેમ્બરે ભુટોએ પણ પાકિસ્તાનની વાટ પકડી લીધી હતી, જોકે પાકિસ્તાનથી નવાબે પણ ભુટો ઉપર તાર કર્યો હતો કે “તમારું ન્યાયપૂર્ણ કાર્ય કરી નિર્ણય કરો, જે પરિસ્થિતિ તમોને જણાય, પરંતુ મારી વ્હાલી પ્રજાનું લોહી ન રેડાય તે જોવા વિનંતી છે, તમારી સમજ શક્તિને હું માન આપું છું અને અલ્લાહ તમને બળ આપે તેવી પ્રાર્થના કરું છું.”

આથી જૂનાગઢ રાજ્ય ભારતસંઘને શરણે થઈ ગયું અને ૯ નવેમ્બર ૧૯૪૭ના રોજ સાંજે ૫ વાગ્યે ભારતસંઘના લશ્કરે પ્રવેશ કર્યો અને જૂનાગઢનો કબજો લઈ લીધો.

આ પછી ૧૩ નવેમ્બર ૧૯૪૭ના રોજ સરદાર પટેલ નવા વર્ષના (બેસતું વર્ષ) દિવસે જૂનાગઢ આવ્યા ત્યારે તેમનું ભવ્ય શાનદાર રાજાશાહી અદાથી સ્વાગત કરવામાં આવ્યું અને નવાબના દરબાર હોલમાંથી સોના ચાંદીના સિંહાસનો અને કાશ્મીરી ગાલીચાઓ લાવી જૂનાગઢના રેલવે સ્ટેશનને શણગારવામાં આવ્યું હતું. સરદાર દિલ્હીથી પ્લેનમાં જામનગર અને જામનગરથી રાજકોટ અને ત્યાંથી કેશોદ આવ્યા અને કેશોદથી ખાસ ટ્રેનમાં જૂનાગઢ આવ્યા. સરદારની સાથે (૧) સરદાર (૨) મણીબેન (૩) કાકાસાહેબ ગાડગીલ (૪) વી.પી.મેનન અને શ્રીમતી મેનન (૫) શ્રી શંકર અને શ્રીમતી દેસાઈ (૬) શ્રી શંકરની બે પુત્રીઓ (૭) શ્રી નીલમ બુચ. એટલા વ્યક્તિઓ હતા.

બહાઉદીન કોલેજના મેદાનમાં સરદારની સભા રાખવામાં આવી હતી. જૂનાગઢ રાજ્યની પ્રજાવતી સરદારને માનપત્ર આપ્યું હતું, શામળદાસે આરઝીના સરનસીન તરીકે ધારણ કરેલી અને મુંબઈમાં અમૃતલાલ શેઠે બંધાવેલી તલવાર જૂનાગઢને આઝાદ

કરાવવાનું કાર્ય આજે પૂર્ણ થતા સરદારને ચરણે અહીં પાછી ધરી દીધી, સરદાર પટેલે આરઝી હકૂમતને ગુપ્ત આશીર્વાદ આપ્યા હતા તેથી શામળદાસે અહીં તેમના તરફ કૃતજ્ઞતાનો ભાવ અહીં વ્યક્ત કર્યો હતો.

આ પછી સરદારે પોતાની તેજલી જબાનમાં ખૂબ લાંબુ અને જૂનાગઢના લોકોને મલમ પટો લગાડતું અને પાકિસ્તાન તરફીઓને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જાકારો દેતું અને જે લોકો પ્રેમથી અહીં રહે એવા મુસ્લિમોને સાચવવાની ભલામણ કરતું ભાષણ કર્યું હતું, જે ભાષણ પણ અભ્યાસને પાત્ર અને સરદારના વિચારો જાણવા માટે ખૂબ જ અગત્યનું છે. સરદારે અહીં એ પણ કહ્યું કે હવે જૂનાગઢ રાજ્યના જોડાણ માટે લોકમત લેવાશે, જે લોકોએ ભારત સાથે જોડાવું કે પાકિસ્તાન સાથે તે બાબતે લોકોને હાથ ઊંચા કરવા જણાવ્યું હતું ત્યારે આખી સભામાં પાકિસ્તાનમાં જોડાવાનો કોઈનો હાથ ઊંચો થયો નહોતો અને કોઈ હાથ ઊંચો કરવાની હિંમત પણ કરે નહીં તે દીવા જેવી સ્પષ્ટ વાત છે.

આખરે સરદારના વચન મુજબ તા.૨૦ ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૮ના રોજ લોકમત લેવાયો અને તેમાં લોકોએ પોતાનો મત વ્યક્ત કર્યો અને કુલ ૨૦,૧,૪૧૫૭ મતદારોમાંથી ૧૯૦૮૭૦ લોકોએ મતદાન કર્યું અને તેમાં ૧૯૦૭૭૯ મત ભારતને મળ્યા અને ૯૧ મત પાકિસ્તાનને મળ્યા હતા.

જૂનાગઢની સભાપૂર્ણ કર્યા બાદ તરત જ સરદાર પટેલ ૧ વાગ્યે સોમનાથ પહોંચ્યા અને ભારતની સાંસ્કૃતિક ચેતના અને આધ્યાત્મિક ચેતનાના સ્થાનરૂપ ભગ્ન સોમનાથના મંદિરને જોઈને તેમનું હૃદય દ્રવી ઉઠ્યું અને તેમણે તરત જ કોઈપણ પ્રકારનો વિચાર કર્યા વિના દરિયા કિનારેથી હાથમાં પાણીની અંજલિ ભરીને પ્રતિજ્ઞા કરી કે અહીં ભગવાન સોમનાથનું મંદિર બંધાઈને જ રહેશે, તરત જ જામસાહેબે સરદારના આ કાર્યને વધાવી લીધું અને તેમણે પોતાના તરફથી ડા.એક લાખના દાનની જાહેરાત કરી તે પગલે શામળદાસ ગાંધીએ આરઝી હકૂમતમાંથી ડા.પચાસ હજારની દાનની જાહેરાત કરી અને અન્ય લોકજાળાથી મંદિર બંધાયું અને ૮ મે ૧૯૫૦ના રોજ જામ દિગ્વિજયસિંહજીના હસ્તે શિલારોપણ વિધિ થઈ અને ૧૧ મે ૧૯૫૧ના રોજ રાષ્ટ્રપતિ રાજેન્દ્રપ્રસાદના હાથે મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી, આ રીતે આજે જે સોમનાથનું મંદિર ઊભું છે તેની પાછળ પણ સરદારનો અડગ નિર્ધાર જ જવાબદાર હતો તેમ જરૂર કહી શકાય. આ સિવાય તે દિવસે પ્રભાસપાટણમાં છેલ્લા પાંચ સાત દાયકાથી નવાબીકાળના કોમી ઝઘડા વખતે જે દેહોત્સર્ગ પાસેનું લક્ષ્મીનારાયણનું મંદિર બંધ કરવામાં આવ્યું હતું તેના બારણાઓ પણ ખોલી નાંખવામાં આવ્યા હતા. આથી સોમનાથ મહાદેવના મંદિરને સરદાર પટેલની એક અમર એવી સ્મૃતિ ગણાવી શકાય એટલે તો આપણે સોમનાથના પટાંગણમાં સરદાર પટેલનું પૂરા કદનું બાવલું મૂકી તેમના કાર્યની કાયમ કદર કરી છે.

(સીવીએમસંચાલિત સરદાર પટેલ સંશોધન સંસ્થા ‘સેરલિપ’ના ઉપક્રમે યોજાયેલું વ્યાખ્યાન) •

// પ્રસંગપરાગ //

સુધીર મુખરજી

શ્રી કુંતલ મહેતા, જનક નિવાસ, ચિતનિયા શેરી, સુલતાનપુરા, વડોદરા, હાલ અમદાવાદ. એચ.એલ.કોલેજ ઓફ કોમર્સમાંથી રિટાયર થયા. સાર્ઠના દાયકામાં વિદ્યાનગરની રાજરત્ન વી.ટી.પટેલ આર્ટ્સ અને સાયન્સ કોલેજમાં અને નલિની એન્ડ અરવિન્દ આર્ટ્સ કોલેજમાં અર્થશાસ્ત્રના અધ્યાપક તરીકે કામ કર્યું. અહીંના જૂના માણસો અને અમદાવાદના ઘણા 'કુંતલ મહેતા' શબ્દો સાંભળતાની સાથે જ મલકાતા મલકાતા, કુતૂહલ સહ પૂછે, "How is he?" અને તેમની સાથે માણેલી ક્ષણોની વાત અચૂક કરે. કહે, "કુંતલ એટલે મજાનો માણસ, Sharp man..." કોઈ પણ પ્રસંગમાં humour શોધી જ લે. ગમે તે વાત હોય તેની રજૂઆત રમૂજી રીતે કરે. કુંતલ મહેતાની કંપનીમાં તમે 'બોર' ન થાઓ. I can bet...પહેલી વખત મળવાનું થયું. કહે, "I am one of the two great Mehtas, you see..." ચારસો સવા ચારસો વરસ પહેલાં જન્મેલો 'નરસી' મહેતા and now myself...Both Nagars લોકો નરસી મહેતાને ઓળખે છે... મને નહીં, પણ એ તો લોકોનું અજ્ઞાન છે... હું શું કરું!" હું મોટેથી હસ્યો : "કમાલ કે આદમી હો યાર" અને પછી તો બન્ને મિત્રો થઈ ગયા.

થોડાં વર્ષ પહેલાં 'ઈગ્નોઉ'ના દીક્ષાંત સમારંભમાં અમદાવાદ જવાનું થયું. ત્યાં પ્રિન્સિપાલ બી.એમ.પીરજાદા સાથે પરિચય થયો. વાત વાતમાં પીરજાદા સાહેબ પૂછે, "What is your programme now ?" "I want to see a friend of mine" જવાબ આપ્યો. "May I know who he is?" "I don't know if you know Kuntal Mehta..." 'કુંતલ મહેતા' સાંભળતાની સાથે જ બોલ્યા, "He is my friend too..He is known throughout

the length and breadth of Ahmedabad ! ચલિયે, મેં ભી ઉસ તરફ હી જા રહા હું.આપકો છોડ દૂગા..." અને રસ્તામાં કુંતલ વિશે ઘણી વાતો કરી. પછી બોલ્યા, "મેં ભી ચલતા, લેકિન આજ જલ્દી મેં હું..." I envied his popularity.

કુંતલભાઈ અને મંગલાબેને ઉમળકાભેર સ્વાગત કર્યું. અમે ત્રણ જણ વાતે વળગ્યાં. મુખ્ય વિષય 'વિદ્યાનગર...' હું વારંવાર ઘડિયાળ જોતો હતો. ગાડી પકડવાની હતી. બન્ને જણ ખૂબ જ આગ્રહ કરે, "કલ ચલે જાઈએ...આજ સારી રાત બાતે કરેંગે... ઘર પર ફોન કર દો કિ કલ આયેંગે." બસ, 'અભી ન જાઓ છોડકર યે દિલ અભી ભરા નહીં...' ગાવાનું જ બાકી હતું.

એ અર્થશાસ્ત્ર ઉપરાંત બીજું પણ વાંચે બલ્કે બીજું જ વધારે વાંચે...Radical humanist માનવેન્દ્રનાથ રોયના ભારે પ્રશંસક. વડોદરા યુનિવર્સિટીમાં વિદ્યાર્થી-જીવનના અનુભવોની વાતો કરે. ત્યાંના ખ્યાતનામ અધ્યાપકો કોણ, કેવી રીતે ભણાવે તેની વાતો કરે. ટીચર્સ એસોસિયેશનના પ્રમુખ પ્રો.રાવજીભાઈ પટેલને ખૂબ આદર સાથે યાદ કરે, "Very widely-read man."

અહીં આવે તો અચાનક જ આવે. He would simply rush in. જમવાની કે નાસ્તાની વાત આવે તો કહે, "ડાયબીટીઝ છે..." અને ડાયબીટીઝ શાથી થયો, કઈ દવા લે છે, ડાયબીટીઝ ટાળવા શું શું કરવું જોઈએ વગેરે જીવંત 'કુંતલી' શૈલીમાં સમજાવે. એક વખત કહે, "How many hours can you spare to hear me on Diabetes ?"

બે વરસ પહેલાં એક ઢળતી સાંજે કુંતલ મહેતા સપરિવાર મંગલાબેન અને મેઘાવી પુત્ર સાહિર (નાનપણમાં 'ટીટો')-પ્રકટ થયાં! થોડી વાતો કરી. ઘણા ફોટા પાડ્યા અને જવા લાગ્યાં. મેં પૂછ્યું, "જાનેકી ઈતની જલ્દી ક્યા હૈ? થોડા તો બૈઠો..." "હમ લોગ જલ્દી મેં હૈ... કાલે વહેલી સવારે પ્રો. ડી.એન.પાઠકની અંતિમવિધિ છે. એમાં જવું છે..." જતાં જતાં કહે, "Vidyanagar has overdeveloped...It is no longer that paradise." came like a shadow and so departed.

અહીં હતા ત્યારે તે અને સુદર્શના, આનંદી સ્વભાવનાં મંગલાબેન (ગુજરાત યુનિવર્સિટીના કોમર્સ વિભાગમાંથી રિટાયર થયા પછી આજે પણ એવાં જ આકર્ષક છે!) કેવી રીતે લગ્નગ્રંથિથી જોડાયાં તેની વાતો કરે. કહે, "મંગલાને શાદી કે પહેલે મુઝે લિખા થા કિ હમારે ઘરમેં તીન શીશોં વાલા ડ્રેસીંગ ટેબલ હોનાહી ચાહિયે, તાકિ ઉસમેં મેં અપના ચહેરા અચ્છી તરહ દેખ સકું..." આજે પણ જ્યારે મળું ત્યારે અચૂક પૂછી લેતો હોઉં છું, "મંગલાબેન, વો તીન શીશોં વાલા ટેબલ આયા કિ નહીં?" તેઓ થોડાં શરમાઈ જાય છે... માણે પણ ખરાં. •

**અદ્ભુત ઓલિમ્પિક ખેલાડી :
વોલ્ટર ડેવિસ**

પી. ડી. શર્મા

૧૯૫૨ના ઓલિમ્પિકમાં જ્યારે અમેરિકાના વોલ્ટર ડેવિસ ૬ ફૂટ ૮ ૩/૪ ઈંચની ઊંચાઈ પસાર કરી નવો 'ઓલિમ્પિક રેકોર્ડ' પ્રસ્થાપિત કર્યો હતો, ત્યારે કોઈએ કલ્પના પણ કરી ન હતી કે બાળપણમાં તેના બંને પગે લકવો હતો. નવ વર્ષની નાની વયે જ તેના ઉપર બાળ લકવાનો એવો હુમલો થયો હતો કે તેઓ બે હાથના ટેકાથી પથારીમાંથી માંડ માંડ સહેજ બેઠા થઈ શકતા હતા. આત્મવિશ્વાસ તથા દૃઢ મનોબળથી માણસ ક્યાંથી ક્યાં પહોંચી શકે તે માટે વોલ્ટર ડેવિસ જેવા દાખલાઓ ઓલિમ્પિકના ઇતિહાસમાં ભાગ્યે જ જોવા મળે છે. અસંભવને સંભવ કરી બતાવનાર વોલ્ટર ડેવિસ જેવા ખેલાડીઓ યુગોમાં એકાદ હોય છે.

નાની વયે જ લકવા :

નવ વર્ષની નાની વયે જ બાળ લકવાના રોગનો વોલ્ટર ડેવિસ પર હુમલો થયો હતો. લકવાના રોગનો હુમલો તો એવો થયો હતો કે એક વખત એના શરીરનો એકેય સ્નાયુ એ જાતે હલાવી-ચલાવી શકતો નહીં. એણે પોતાના સ્નાયુને ફરી જીવંત કરવા ભારે પુરુષાર્થ આદર્યો. સતત મહેનત કરે, વારંવાર પડી જાય, પણ હારી જવાની વાત નહીં ! એ લકવાની ઘેરી અસરમાંથી બહાર આવ્યો, પણ એના બંને પગ ગતિહીન રહ્યા. ઉછળવા, કૂદવા અને રમવાની આ ઉમરમાં એ ઊભો પણ રહી શકતો નહીં. દાકતરોએ વધુ સુધારાની આશા છોડી દીધી હતી. એમણે

કહ્યું હતું કે આ બાળક કદીય જાતે પગ હલાવી-ચલાવી શકશે નહીં.

કદી હતાશ નહિ :

વોલ્ટર ડેવિસ કદી નિરાશ કે હતાશ થયો ન હતો. એના દિલમાં તો ઊંડે ઊંડે કાયમ માટે આશાનું કિરણ ચમકતું હતું. એક દિવસ એણે પોતાના નિશ્ચેતન પગ પર હળવેથી ટપલી મારી અને બોલ્યો “મારા પ્યારા દોસ્તો! એ વિશ્વાસ રાખજો કે તમે એક દિવસ ચાલી શકશો. આપણે કૂદકાય લગાવી શકીશું. અરે ! આટલું તો ઠીક, પણ ઊંચામાં ઊંચા કૂદકા મારી શકીશું. પણ મારા શાંત-મૂંગા દોસ્તો, ત્યાં લગી તમે હિંમત ન હારશો, હુંય હિંમત નહીં હારું.”

વોલ્ટરની આ વાતચીત સાંભળીને એની માતા દોડતી આવી. એણે કહ્યું, “બેટા! તું કોની સાથે વાતચીત કરતો હતો?” વોલ્ટરે સહજ ભાવે કહ્યું “મા, મારા પગ સાથે” પગ કદી સાંભળે! પરંતુ વોલ્ટરના પગ ભલે ચાલતા ન હતા, પરંતુ ચોક્કસ સાંભળે છે એવી ખાતરી વોલ્ટરને હતી.

માતા તરફથી પ્રોત્સાહન :

વોલ્ટરને પગભર કરવામાં એમની માતાનો ખૂબ જ મોટો ફાળો હતો. તેઓ કાયમ પગની માલિશ કરતાં હતાં અને વોલ્ટર નિયમિત કરે તેની કાળજી લેતાં હતાં. માતાના વિશ્વાસને કારણે વોલ્ટરમાં પણ આત્મવિશ્વાસ જાગૃત થયો હતો અને તેઓ પણ સંપૂર્ણ કાળજીપૂર્વક પગની સંભાળ રાખતા હતા.

ઊંચીકૂદની સ્પર્ધા :

એક વાર એમના ગામમાં ઊંચીકૂદની સ્પર્ધા યોજવામાં આવી. લાકડાની ઘોડીના સહારે વોલ્ટર પણ આ હરિફાઈ જોવા ગયો. તેઓ આ હરિફાઈ જોઈને એટલા પ્રભાવિત થયા કે તેઓને કૂદવાની ઈચ્છા થઈ ગઈ. પરંતુ પગો પર નજર પડતાં જ નિરાશ થઈ ગયા. જેને પગ પર ઊભા રહેતા મુશ્કેલી પડતી હોય તે કેવી રીતે ઊંચી કૂદ કૂદી શકે! પરંતુ વોલ્ટર કોઈ સામાન્ય માણસ ન હતો, તેઓએ નક્કી કર્યું કે ગમે તે થાય એક દિવસ તે ઊંચીકૂદ કરશે જ !

સ્વાસ્થ્યમાં સુધારો :

વોલ્ટરની જાત મહેનત અને તેમના માતાની શ્રદ્ધાને આધારે વોલ્ટર થોડાક વર્ષોમાં પગ પર ચાલતા થઈ ગયા. ત્યારબાદ ધીમે ધીમે દોડની શરૂઆત અને પગે ઠેક લેવાની શરૂઆત કરી. પછી તો ઊંચીકૂદની પણ શરૂઆત કરી દીધી. શરૂઆતમાં તો વોલ્ટરને ખૂબ જ મુશ્કેલી પડી પરંતુ દૃઢ મનોબળને આધારે તેઓ ઊંચીકૂદમાં પ્રગતિ કરવા માંડ્યા. સતત અને સખત મહેનતને કારણે તેઓએ ઊંચીકૂદમાં સારી નામના મેળવવા માંડી.

ઑલિમ્પિક માટે પસંદગી :

કોઈ દિવસ કલ્પના પણ ન કરાય તે રીતે તેઓના ઊંચીકૂદના સરસ દેખાવને કારણે ૧૯૫૨માં ફિનલેન્ડના હેલસિન્કીમાં આયોજિત થનાર ઑલિમ્પિક રમતોત્સવ માટે અમેરિકાની ટીમમાં પસંદગી થઈ ગઈ. વોલ્ટરની આ રીતે પસંદગી થશે તેવી વાત કોઈને પણ ગળે ઊતરે નહિ. આત્મવિશ્વાસ, સખત મહેનત, સતત મહાવરો અને દૃઢ મનોબળને આધારે વોલ્ટર ડેવિસે અસંભવને સંભવ કરી બતાવ્યું હતું. અમેરિકાની એથલેટિક્સ ટીમમાં પસંદગી કોઈ પણ ખેલાડી માટે ગૌરવશાળી વાત ગણાય.

ઑલિમ્પિક રેકોર્ડ :

ઑલિમ્પિક રમતોત્સવ દુનિયાનો મોટામાં મોટો રમતોત્સવ હોય છે. દુનિયાના સર્વશ્રેષ્ઠ ખેલાડીઓ તેમાં ભાગ લેતા હોય છે. હેલસિન્કી મુકામે પણ દુનિયાના સર્વશ્રેષ્ઠ ઊંચીકૂદ કરનાર ખેલાડીઓ આવ્યા હતા ત્યારે વોલ્ટર ડેવિસને પણ ખ્યાલ ન હતો કે તેઓ આ સ્પર્ધામાં પ્રથમ આવશે. ઊંચીકૂદમાં દરેક ઊંચાઈ પર ખેલાડીને ત્રણ તક મળે છે. ત્રણ તકમાં ઊંચાઈ પસાર નહિ કરનાર સ્પર્ધાની બહાર ગણાય છે. વોલ્ટર ડેવિસ તો એક પછી એક નવી ઊંચાઈ સર કરવા માંડ્યા. આ રીતે તેઓએ ૬ ફૂટ ૮ ૩/૪ ઈંચ ઊંચાઈ પસાર કરી નાંખી. આ ઊંચાઈ પસાર કરી તેઓએ ફક્ત પ્રથમ સ્થાન જ ન મેળવ્યું, પણ 'નવો ઑલિમ્પિક રેકોર્ડ' પણ પ્રસ્થાપિત કરી બતાવ્યો. પ્રેક્ષકોને જ્યારે આ રેકોર્ડની જાણ થઈ ત્યારે તો તેઓએ આનંદની ચિચિયારીઓથી અને તાલીઓના ગડગડાટથી સમગ્ર સ્ટેડિયમને ભરી દીધું.

અમર ખેલાડી :

ઑલિમ્પિકના ઇતિહાસમાં આજે પણ વોલ્ટરની સિદ્ધિને માનપૂર્વક જોવામાં આવે છે. ઑલિમ્પિકના જે થોડા અમર ખેલાડીઓ ગણાય છે તેમાં વોલ્ટર ડેવિસનું નામ આદર સાથે લેવામાં આવે છે. આજે તો વોલ્ટર ડેવિસના રેકોર્ડ વિના ૧૯૫૨ હેલસિન્કી

ઑલિમ્પિકની કલ્પના પણ કરી શકાતી નથી. માતા ઉપરાંત વોલ્ટરની પત્નીએ પણ વોલ્ટરને પ્રોત્સાહન આપવામાં ઘણી મદદ કરી હતી. તેઓ એક સાચા ઑલિમ્પિક વિજેતા બન્યા હતા.

દાક્તરોએ કહ્યું હતું કે આ વોલ્ટર જીવનભર જાતે પોતાના પગ હલાવી-ચલાવી શકશે નહિ. પરંતુ એ જ વોલ્ટર મન અને તનની તાકાતથી જગતમાં ઊંચામાં ઊંચો કૂદકો લગાવનાર બન્યા હતા. એણે કરી બતાવ્યું કે અપંગ કે વિકલાંગ એ લાચાર કે અસહાય નથી. જો માણસ હિંમત ન હારે, તો ધારે એ કરી શકે છે! વોલ્ટર ડેવિસની સિદ્ધિને કોટિ કોટિ વંદન! ●

આ અંકના સર્જકો

શિવપ્રસાદ શુક્લ, ડી-4, નીલકંઠ બંગલોજ, યમુના પાર્ક કે પાસ, વલ્લભ વિદ્યાનગર, આણંદ ગુજરાત-388 120
રામચન્દ્ર પટેલ, ચોતરા બજાર, ઉમતા-૩૮૪૩૨૦, જિ.મહેસાણા
ગૌરીશ પોરીઆ, 'નીલકંઠ' અભિક વિહાર, રોયલ સોસાયટી, ભારતીય વિદ્યાલય પાસે, છાંયા મેઈન રોડ, પોરબંદર-૩૬૦૫૭૫
યોસેફ મેકવાન, સી/૪, સનસાઈન એપાર્ટમેન્ટ્સ, ડૉ.રાધાકૃષ્ણન માર્ગ, પાંજરાપોળ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૫
Kishore Modi, 1407 New York Ave. Glen Allen, AV 23060
જિગર જોશી 'પ્રેમ', ગંગોત્રી પાર્ક / ૫૯ યુનિવર્સિટી રોડ, રાજકોટ-૫ (મો.) ૯૮૨૫૧ ૫૭૪૭૫
ફિલિપ ક્લાર્ક, પ્લોટ નં. ૩૪૨/૨ સેક્ટર-૨-બી, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૦૭, ફોન : ૦૭૯-૨૩૨૪૩૮૮૫
રમેશ એમ. ત્રિવેદી, તુલશી રેસિડેન્સી, વડતાલ રોડ, બાકરોલ
પંકજ ત્રિવેદી, હર્ષ, ગોકુલપાર્ક સોસાયટી, ૮૦ ફૂટ રોડ, સુરેન્દ્રનગર-૩૬૩૦૦૨ (મો) ૯૬૬૨૫ ૧૪૦૦૭
જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટ, ૯, સૂર્યનારાયણ સોસાયટી, (વિ.૧) રન્નાપાર્ક, અમદાવાદ-૬૧ (મો) ૯૪૨૮૧ ૨૪૧૧૫
Preetam Lakhani, 65 Falcon Drive, West Henrietta, NY, 14856, USA, Tel. 585-334-0310
પ્રફુલ્લ રાવલ, ૩, રાજમહેલ ફ્લેટ, આઈઓસી કોલોની રોડ, વીરમગામ-૩૮૨ ૧૫૦
અચિન પ્રજાપતિ, જે.એમ.પટેલ આર્ટ્સ કોલેજ, આણંદ
રાજેન્દ્ર ઉપાધ્યાય, ૧, શિવકમલ એપાર્ટમેન્ટ્સ, સેન્ટ્રલ એક્સાઈઝ ભવન સામે, પોલીટેકનિક સામે, પાંજરાપોળ પાસે, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૫
કેશુભાઈ દેસાઈ, ૧૩, ઐશ્વર્ય-૧, પ્લોટ : ૧૩૨, સે.૧૯, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૨૧ ફોન : ૦૭૯-૨૩૨૩૧૧૮૮ (મો) ૯૮૭૯૫ ૪૩૧૩૨
પ્રદ્યુમ્ન ખાયર, અધ્યક્ષ, ઇતિહાસ વિભાગ, ડૉ.સુભાષ મહિલા કોલેજ, જૂનાગઢ. (મો) ૯૮૭૯૪ ૨૧૦૨૫
શૈલેષ પરમાર, ભીખાભાઈ સાહેબ પી.ટી.સી.કોલેજ, વલ્લભ વિદ્યાનગર
સુધીર મુખરજી, માનસરોવર, નાના બજાર, વલ્લભ વિદ્યાનગર
પી.ડી.શર્મા, બી-૧, સ્વિસ એવેન્યુ, પટેલ કોલોની, માણેક બાગ હોલ સામે, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫ (મો) ૯૮૯૮૮ ૭૦૮૪૦

નલિની આર્ટ્સ કોલેજ :

ચારુતર વિદ્યામંડળ સંચાલિત નલિની-અરવિંદ એન્ડ ટી.વી.પટેલ આર્ટ્સ કોલેજમાં ગુજરાતી વિભાગ દ્વારા ૮.૧૨.૦૮ના રોજ ડૉ.જયંત ખત્રી જન્મ શતાબ્દી વર્ષ નિમિત્તે ‘વાર્તાકાર જયંત ખત્રી’ વિષય અંતર્ગત એક દિવસીય આંતર કોલેજ પરિસંવાદ યોજવામાં આવ્યો હતો. અધ્યક્ષ સ્થાને કોલેજના આચાર્યશ્રી ડૉ.એન.આર. પરમાર અને અતિથિ વિશેષ પદે ડૉ.શિવપ્રસાદ શુક્લ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

આરંભે ગુજરાતી વિભાગના અધ્યક્ષ ડૉ.એસ.વાય.પટેલિયાએ પરિસંવાદની ભૂમિકા સ્પષ્ટ કરી મહેમાનોને આવકાર્યા હતા. અધ્યક્ષીય ઉદ્બોધનમાં પ્રિ.ડૉ.એન. આર.પરમારે જણાવ્યું હતું કે આ પ્રકારના સેમિનારથી શૈક્ષણિક માહોલનું નિર્માણ થાય છે તેમજ શિક્ષણની ગુણવત્તા ઊંચી લાવી શકાય છે. તેમણે અધ્યાપકોની સાથે-સાથે વિદ્યાર્થીઓની સજ્જતા કેળવવા અનુરોધ કર્યો હતો. ડૉ.શિવપ્રસાદ શુક્લએ પોતાના વક્તવ્યમાં પરિસંવાદના અગત્ય વિશે વાત કરતાં કહ્યું હતું કે, ‘પરિસંવાદ ભાષાનું સંરક્ષણ કરે છે’ તેમણે ખત્રીની વાર્તાઓની પ્રેમચંદ્રણી વાર્તાઓ સાથે તુલના કરી, વિદ્યાર્થીઓ-અધ્યાપકોને સર્જનાત્મક અભિગમ કેળવવા અનુરોધ કર્યો હતો. પરિસંવાદમાં આણંદ-વિદ્યાનગર અને બોરીઆવી કોલેજના અગિયાર અધ્યાપકોએ જયંત ખત્રીની વાર્તાઓના જુદા-જુદા પાસાઓ વિશે અભ્યાસપૂર્ણ પેપર રજૂ કર્યા હતા. બેઠકના અંતે ડૉ.એસ.વાય.પટેલિયાએ ખત્રીનું જીવન અને વાર્તાકલા વિશે વિષદ્વતાથી ચર્ચા કરી હતી. રજૂ થયેલા પેપરો વિશે પોતાના અભિપ્રાય અને પૂર્તતા કરી અધ્યાપકોને માર્ગદર્શન પૂરું પાડ્યું હતું. સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન ડૉ.અનિતાબેન સાળુંકેએ કર્યું હતું. ઉદ્ઘાટન બેઠકનું આભારદર્શન ડૉ.સાધના પટેલે અને સમાપન બેઠકનું આભાર દર્શન પ્રા.ગિરીશ ચૌધરીએ કર્યું હતું. આ પરિસંવાદમાં ટી.વાય.બી.એ.ગુજરાતી વિષયના વિદ્યાર્થીઓ સહભાગી થયા હતા.

એમ.એસ.મિસ્ત્રી પ્રાથમિકશાળા

૫મી સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૮ના રોજ એમ.એસ.મિસ્ત્રી પ્રાથમિક શાળામાં આચાર્યશ્રી કાંતિભાઈ બી.પટેલનું રોટરી ક્લબ વલ્લભ વિદ્યાનગર દ્વારા શ્રેષ્ઠ આચાર્ય તરીકે સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. આ સમારંભમાં આચાર્યશ્રી તથા રોટરી ક્લબના પ્રમુખશ્રી અનંતભાઈ પટેલ, સેક્રેટરીશ્રી મીનાબેન દેસાઈ તથા સભ્યો, શિક્ષકગણ વિદ્યાર્થી બાળકો અને મહેમાનો ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. આચાર્યશ્રીના શબ્દો હતા-‘આ સન્માન મારા એકલાનું નથી, પણ શાળાના તમામ શિક્ષકોનું સન્માન છે.’

સેમકોમ કોલેજ :

ચારુતર વિદ્યામંડળ સંચાલિત સેમકોમ કોલેજમાં સતત ત્રણ વર્ષથી ‘નોવેલ્સ ધી એન્ડ મેકિંગ કોનટેસ્ટ’નું આયોજન થઈ રહ્યું છે. તા.૧૪ ડિસેમ્બર ૨૦૦૮ના રોજ આ હરીફાઈના અંતિમ તબક્કામાં પહોંચેલા વિદ્યાર્થીઓ માટે એકદિવસીય કાર્યશાળાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. આ કાર્યશાળાના રિસોર્સ પર્સન તરીકે વિજ્ઞાપન પ્રસાર જગતની જાણીતી હસ્તી પ્રા.કમલ જોષી અને તેમના સહકાર્યકરોએ વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ આપી જરૂરી માર્ગદર્શન આપ્યું હતું. પ્રા.જોષીએ વિદ્યાર્થીઓને વિજ્ઞાપન પ્રસાર માધ્યમને લગતા તમામ પાસાઓનું નિરીક્ષણ કરવું જરૂરી છે તેમ જણાવ્યું હતું, જેમ કે એડ પ્લાન, સ્ટોરી બોર્ડ રાઈટીંગ, એડ ફિલ્મનું શુટીંગ વગેરેની ગહન માહિતી આપી હતી. લગભગ ૧૨૦ જેટલા વિદ્યાર્થીઓએ આ કાર્યશાળામાં ભાગ લીધો હતો. આચાર્યશ્રી ડૉ.નિખિલ ઝવેરીના માર્ગદર્શન હેઠળ કો.ઓર્ડિનેટર પ્રા.પ્રીતિ લોહાના, પ્રા.સ્વાતિ પરબ, પ્રા.ડૉ.વિજ્ઞા ઓઝા, પ્રા.ડૉ.અજયરાજ વ્યાસે કાર્યરશાળાને સફળ બનાવવા પ્રયત્નો કર્યા હતા.

જોસેફ મેકવાનનો અમૃત મહોત્સવ :

જાણીતા સર્જક અને ચરોતરના સપુત શ્રી જોસેફ મેકવાનના અમૃત મહોત્સવનું આયોજન ‘જોસેફ મેકવાન અમૃત મહોત્સવ સમિતિ’એ કર્યું છે. ‘આંગળીયાત’ વ્યથાના વિતક, મારી પરણેતર’ સહિતની પદ જેટલી કૃતિઓના પ્રભાવી સર્જક એવા જોસેફભાઈને કેન્દ્રીય સાહિત્ય અકાદમીએ આંગળીયાત માટે પુરસ્કૃત કર્યા છે. મૂળ હિન્દીના શિક્ષક અને ઓડના વતની એવા શ્રી મેકવાન આણંદની સેન્ટ ઝેવિયર્સ હાયર સેકન્ડરીમાં આચાર્ય રહ્યા અને દલિત સાહિત્ય અકાદમીના અધ્યક્ષ પણ રહ્યા. તેમની કૃતિઓ ‘આંગળીયાત’, ‘વ્યથાના વિતક’ અને મારી પરણેતરના અંગ્રેજીમાં અનુવાદ થયા છે. તેમની સન્માન સમિતિના ડૉ.મોહન પરમારના મુખ્ય સંપાદકપદે એક અભિનંદન ગ્રંથ પણ પ્રકાશિત થશે.

બી.જે.વી.એમ.કોલેજ :

ચારુતર વિદ્યામંડળ સંચાલિત બી.જે.વી.એમ. કોલેજનાં અંગ્રેજી વિષયનાં અધ્યાપિકા બહેન ડૉ.રાજેશ્વરી સિંહે સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ લેતાં તેમનો વિદાય-સન્માન સમારંભ કોલેજનાં આચાર્યશ્રી એન.એલ.સંઘવીના પ્રમુખપદે તા.૧૭-૮-૦૮ ના રોજ યોજાયો હતો. આચાર્યશ્રી એન.એલ.સંઘવીએ જણાવ્યું હતું કે ડૉ.આર.પી.સિંહ

આ કોલેજમાં ૨૦ વર્ષની સેવાઓ બાદ આ કોલેજમાંથી સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ લઈ રહ્યા છે. તેથી કોલેજને તેમની ખોટ પડશે, પરંતુ તેઓ પોતાના અંગત કારણોસર વિદેશ જઈ રહ્યાં હોવાથી તેમને શુભેચ્છાઓ પાઠવી હતી. આચાર્યશ્રીએ ડૉ. સીંગની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ શૈક્ષણિક કારકિર્દી-એન.સી.સી. અંગ્રેજીના સર્ટિફિકેટ કોર્સમાં તેમને આપેલી સેવાઓની ઝાંખી કરાવી. બી.જે.વી.એમ.પરિવાર વતી પુષ્પગુચ્છ તથા પ્રતીક સ્મૃતિ ભેટ અર્પણ કરી હતી. પ્રારંભમાં સમૂહ પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી. કોલેજના અધ્યાપક ભાઈ-બહેનો પ્રા.પી.યુ.વ્યાસ, ડૉ.એસ.જી.પટેલ વગેરેએ પોતાના પ્રતિભાવો વ્યક્ત કર્યાં હતા. સ્ટાફ સેક્રેટરી શ્રી એન.એસ.પરમારે પ્રાસંગિક પ્રવચન કર્યું હતું. સ્ટાફ વતી શ્રીમતી સીંગને પુષ્પગુચ્છ, શ્રીફળ તથા પ્રતિક ભેટ આપવામાં આવી હતી. ડૉ.રાજેશ્વરીબેન સિંહે પ્રતિભાવ આપતાં જણાવ્યું હતું કે આ કોલેજના સંસ્મરણો મને જીવંત રહેશે. તેમના સન્માન બદલ તેમણે બી.જે.વી.એમ. પરિવારનો આભાર વ્યક્ત કર્યો હતો. આ પ્રસંગે કોલેજ સ્ટાફ, કર્મચારીગણ તથા શ્રીમતી સીંગના પરિવારજનો ઉપસ્થિત રહી પ્રસંગને દીપાવ્યો હતો. સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન શ્રી એન.એસ.પરમારે કર્યું હતું.

ઈનામ વિતરણ સમારંભ :

એસ.એસ.સી.બોર્ડની ૨૦૦૮ની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયેલા વિદ્યાર્થીઓનો ઈનામ વિતરણ સમારંભ તા.૫-૧૨-૨૦૦૮ના રોજ શાપુરભાઈ લર્નિંગ સેન્ટરમાં યોજાઈ ગયો. મુખ્ય મહેમાન તરીકે આણંદ જિલ્લાના શિક્ષણાધિકારીશ્રી બી.કે.પટેલ તથા ચારુતર વિદ્યામંડળના અધ્યક્ષ ડૉ.સી.એલ. પટેલના અધ્યક્ષસ્થાને આ કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. પ્રાર્થના શ્રી હસમુખભાઈ સુથાર તથા વિદ્યાર્થીઓએ કરી. પુષ્પગુચ્છથી સ્વાગત કર્યાં બાદ ચારેય શાળાઓના અહેવાલ વાચન થયા. શાળાઓનો વિકાસ તથા થયેલ કાર્યોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો તથા અભ્યાસેતર લેખન-રમત-સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો. વિદ્યામંડળની ચારેય શાળાઓમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ દેખાવ કરનાર તથા દરેક વિષયમાં શ્રેષ્ઠ દેખાવ કરનાર વિદ્યાર્થીઓને મેડલ તથા રોકડ રકમ આપી

તેમને નવાજ્યા તથા ચારુતર વિદ્યામંડળના માનદ સહમંત્રી ડૉ.એસ.જી.પટેલે તેજસ્વી વિદ્યાર્થીઓને આકાશના તારલાની ઉપમા આપીને તેમના સતત ઉજ્જવળ ભવિષ્ય અને તેજસ્વિતા જાળવી રાખવા આશીર્વાદ પાઠવ્યા હતા. અને ધો-૧૦ના વિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચકક્ષાનું રીઝલ્ટ લાવી ચારુતર વિદ્યામંડળનું નામ રોશન કરે તેવી શુભેચ્છા પાઠવી હતી.

મુખ્યમહેમાનશ્રી જિલ્લા શિક્ષણાધિકારીશ્રી બી.કે.પટેલે મંડળના શિસ્ત અને નિયમિતતા અંગે વાત કરતાં પ્રસંગમાં ઉપસ્થિત રહેવા અંગે તેમણે હૃદયથી આનંદ વ્યક્ત કર્યો હતો. અને ભવિષ્યના પ્રોજેક્ટ અને ઉચ્ચ ગુણવત્તા-શિક્ષણ સુધારણા અંગે પોતાની ચિંતા અને ચિંતન સાથે આશીર્વાદ પાઠવ્યા હતા. અધ્યક્ષશ્રી ડૉ.સી.એલ.પટેલે સાહેબે વિદ્યાર્થીઓને શુભેચ્છા પાઠવી હતી. આ ઉપરાંત ખાસ ઈનામ માટે તેજસ્વી પ્રેરણા આપનાર દાતાઓ શિક્ષકશ્રીઓ, આચાર્યશ્રીઓ સૌનો ખાસ આભાર માન્યો હતો. મંડળને શાળા પરિવારને ૨૧મી સદી તરફ લઈ જવા તન-મનથી પૂર્ણ સક્ષમ બની સમાજે જે મંડળમાં વિશ્વાસ મૂક્યો છે તેમાં પાર ઉતરવાની વાત પર ભાર મૂક્યો હતો. ગો.જો.શારદા મંદિરના આચાર્યશ્રી રીટાબહેન પટેલે આભારવિધિ કરી હતી.

આઈ.બી.પટેલ ઈંગ્લિશ સ્કૂલ :

ચારુતર વિદ્યામંડળ દ્વારા સંચાલિત આઈ.બી.પટેલ ઈંગ્લિશ સ્કૂલ દ્વારા એક દિવસીય પ્રવાસ-પર્યટનનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. જેમાં ધોરણ-૮ના કુલ ૧૫૩ વિદ્યાર્થીઓએ સ્વખસૂષ્ટિ વોટર પાર્ક તથા ધાર્મિક સ્થળ મહૂડિની મુલાકાત લીધી. ધો-૮ના કુલ ૧૫૮ વિદ્યાર્થીઓએ કાંકરીઆ પ્રાણીસંગ્રહાલય, બાલવાટિકા તથા સાયન્સ સિટીની મુલાકાત લીધી. શાળા શિક્ષકો તેમજ આચાર્યશ્રીની દેખરેખ તેમજ માર્ગદર્શન હેઠળ તમામ વિદ્યાર્થીઓએ ગમ્મત સાથે જ્ઞાન મેળવ્યું. આમ, કુદરતી વાતાવરણ, વૈજ્ઞાનિક અભિગમ તથા ધાર્મિક સ્થળોની મુલાકાત દ્વારા વિદ્યાર્થીઓ શાળામાં વધુ અભ્યાસર્થે ફરીથી સજ્જ થઈને નવીન ઉત્સાહ પૂર્વક શાળામાં આવી ગયા છે.

આઈ.બી.પટેલ ઈંગ્લિશ સ્કૂલ :

ચારુતર વિદ્યામંડળ સંચાલિત આઈ.બી.પટેલ ઈંગ્લિશ સ્કૂલમાં ધો-૧૦ના વિદ્યાર્થીઓ માટે અભ્યાસ અંતર્ગત વ્યાખ્યાનનું આયોજન કરવામાં આવ્યું, જેનો વિષય હતો 'એસ્ટ્રોનોમી એન્ડ યુનિવર્સ'. આ વ્યાખ્યાનના કી-નોટ સ્પીકર તરીકે સી.સી.પટેલ કોમ્યુનિટી સાયન્સ સેન્ટર(એસ.પી.યુ.)ના ફિઝીક્સ ડિપાર્ટમેન્ટના નિષ્ણાંત ડૉ.બી.વાય.ઠાકોર હતા. જેમણે વિદ્યાર્થીઓને ઉપરોક્ત વિષય અંતર્ગત એનીમેટેડ ફિલ્મ દ્વારા ખૂબ જ રસપ્રદ માહિતી પૂરી પાડી. શાળાના ભૌતિક સાધન સામગ્રી એલસીડી પ્રોજેક્ટરનો ઉપયોગ કરીને તેમણે ઉપરોક્ત વિષય અંતર્ગત આધુનિક માહિતી વિશે વ્યાખ્યાન આપ્યું. આ સાથે વિદ્યાર્થીઓમાં ઉદ્ભવતા પ્રશ્નોની ખૂબ જ સંતોષકારક છણાવટ કરી ચર્ચા કરી હતી. શાળાના વિજ્ઞાન શિક્ષક શ્રી ભાસ્કરભાઈ એ.પટેલે આમંત્રિત કી-નોટ સ્પીકર ડૉ.બી.વાય.ઠાકોરનું પુષ્પગુચ્છથી સ્વાગત કર્યું હતું. ●

-: સૂચના :-

- ૧ 'વિ-વિદ્યાનગર' વલ્લભવિદ્યાનગરના શૈક્ષણિક ટ્રસ્ટ ચારુતર વિદ્યામંડળ તરફથી દર માસે નિયમિત પ્રકાશિત થતું શિક્ષણ, સાહિત્ય અને સંસ્કારવિષયક સામગ્રી પીરસતું સર્વલક્ષી સુરુચિપૂર્ણ સામાયિક છે. માનવજીવનને ઉન્નતિકારક અને યુવાવર્ગને પ્રેરક, શિષ્ટ સરળ શૈલીમાં, મૌલિક, અનુવાદિત ઉપરાંત સંચય સ્વરૂપ (digest)માં પણ સામગ્રી આપવામાં આવે છે.
- ૨ |વિ| માં મોકલેલું લખાણ મૌલિક હોવું જરૂરી છે. પ્રકાશન અર્થે કૃતિ મોકલતી વખતે લેખકે એની ઝેરોક્ષ નકલ પોતાની પાસે અવશ્ય રાખવી. તંત્રીને ઝેરોક્ષ નકલ મોકલવી નહિ. મૂળ લખાણ જ મોકલવું. લખાણ કાગળની એક બાજુએ, ફૂલસ્કેપ કાગળ પર હાંસિયો પાડીને જ મોકલવું જરૂરી છે. પોસ્ટકાર્ડ કે ઈનલેન્ડ પર મોકલેલું લખાણ પ્રકાશન માટે સ્વીકારવામાં આવશે નહિ. કૃતિના સ્વીકાર-અસ્વીકાર અંગેના નિર્ણયનો અધિકાર તંત્રી-સંપાદક મંડળનો રહેશે.
- ૩ સાધારણ રીતે લાંબા લેખોને અવકાશ ઓછો છે. લખાણ ટૂંકું અને મુદ્દાસર હોય એ જરૂરી છે. લખાણમાં અંગ્રેજી શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો હોય ત્યાં સાથે કોંસમાં ગુજરાતી પર્યાય આપવો આવશ્યક છે. લખાણ ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના માન્ય જોડણીકોશ અનુસાર જોડણીમાં હોવું જરૂરી છે. લેખમાંના લખાણના અભિપ્રાયની જવાબદારી સંબંધિત લેખકની જ રહેશે; તંત્રી કે સંપાદક મંડળ એ અંગે જવાબદાર રહેશે નહીં.
- ૪ |વિ| માં મોકલેલું લખાણ પ્રકાશન અર્થે અન્ય સામયિકને પણ મોકલેલું ન હોવું જોઈએ. એ અંગેની કાળજી તેમજ જવાબદારી લેખકે રાખવી જરૂરી છે. સામાન્ય રીતે એક-બે માસમાં કૃતિ પ્રકાશિત ન થાય તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત મોકલવાની પદ્ધતિ નથી. તેથી જવાબી ટપાલખર્ચ ન મોકલવું. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે લેખકે પિનકોડ સાથેનું પૂરેપૂરું સરનામું અવશ્ય લખવું.
- ૫ 'વિ-વિદ્યાનગર' દર માસની પચીસમી તારીખે નિયમિતરૂપે પ્રકાશિત થાય છે. સામયિકનો અંક ચોક્કસાઈથી રવાના કરવામાં આવે છે. ટપાલમાં અંક ગેરવલ્લે જાય તો તે અંગેની જવાબદારી સંસ્થાની નથી. અંક ન મળ્યાની ફરિયાદ અંક પ્રકટ થયા પછી એક માસ સુધીમાં મળશે તો જ તેના પર ધ્યાન આપી શકાશે. અલબત્ત, અંક સિલકમાં હશે તો બીજી નકલ મોકલવામાં આવશે.
- ૬ લવાજમ વાર્ષિક / આજીવન, રૂબરૂમાં - મનીઓર્ડરથી - બેન્ક ડ્રાફ્ટ - ચેકથી મોકલી શકાય. મનીઓર્ડરની કૂપનમાં ગ્રાહકે સ્પષ્ટ અક્ષરે પોતાનું પૂરું નામ-સરનામું પિનકોડ સાથે લખવું. બહારગામના બેન્ક ડ્રાફ્ટ / ચેકમાં લવાજમની રકમ ઉપરાંત રૂપિયા પાંત્રીસ ઉમેરવા. ગમે તે માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. લવાજમ 'ચારુતર વિદ્યામંડળ કાર્યાલય'ના નામે મોકલવું. દિવંગત થયેલા આજીવન ગ્રાહક અંગે તેમનાં સગાં-સંબંધીઓને તે વિશે કાર્યાલયને જાણ કરવા વિનંતી.
- ૭ વ્યવસ્થા અંગેનો તેમજ તંત્રી સાથેનો સઘળો પત્રવ્યવહાર નીચેના સરનામે કરવો :
 - ડૉ. રાજેન્દ્રસિંહ જાડેજા, ચારુતર વિદ્યામંડળ, પો.બો.૨૨, વલ્લભ વિદ્યાનગર ૩૮૮ ૧૨૦, જિ. આણંદ. ફોન: (૦૨૬૯૨) ૨૩૦૧૯૩.
 - પ્રા. હરિ દેસાઈ, નિયામક : સોરલિપ, ભાઈકાકા લાયબ્રેરી સામે, વલ્લભ વિદ્યાનગર- ૩૮૮ ૧૨૦, જિ.આણંદ. ફોન : (૦૨૬૯૨) ૨૩૩૧૯૧ઈ-મેઈલ : editor.vidyanagar@gmail.com

લવાજમ : વાર્ષિક : રૂ. ૧૫૦/- સ્થાનિક વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રોત્સાહક લવાજમ રૂ. ૧૦૦/-
આજીવન: રૂ. ૧૫૦૦/-
વિદેશમાં ૨૫ ડોલર અથવા ૧૫ પાઉંડ; આજીવન ૧૦૦ ડોલર અથવા ૭૦ પાઉંડ
છૂટક નકલની કિંમત રૂ.૧૫+ રવાનગી ખર્ચ રૂ.૧૦/-

Inside Cover Page-3

ચારુતર વિદ્યામંડળના સૌજન્યથી વલ્લભ વિદ્યાનગર ખાતે યોજાયેલા કુમાર ચંદ્રક અર્પણ વિધિ સમારોહમાં સીવીએમના અધ્યક્ષ ડૉ. સી. એલ. પટેલને હસ્તે જાણીતા સર્જક અને સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટીના અનુસ્નાતક ગુજરાતી વિભાગના અધ્યક્ષ ડૉ. ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટને કુમાર ચંદ્રક એનાયત કરાયો હતો. તેમની સાથે સ.પ.યુનિ.ના કુલપતિ ડૉ. બી. જી. પટેલ, 'કુમાર' સામયિકના તંત્રી અને ટ્રસ્ટી શ્રી ધીરુભાઈ પરીખ, નિષ્ણાયક સમિતિના સભ્ય ડૉ. ચંદ્રકાન્ત શેઠ અને સીવીએમના માનદ મંત્રી પ્રિ. આર. પી. પટેલ છે.

ચારુતર વિદ્યામંડળ સંચાલિત શાળાઓ એમ.યુ. પટેલ ટેકનિકલ હાઈસ્કૂલ, ગો. જો. શારદા મંદિર, આઈ.બી. પટેલ ઈંગ્લિશ સ્કૂલ અને એસ. ડી. દેસાઈ હાઈસ્કૂલના સંયુક્ત પારિતોષિક વિતરણ સમારંભમાં મંચ પર ચાવિમંડળના અધ્યક્ષ ડૉ. સી. એલ. પટેલ, આણંદ જિલ્લાના શિક્ષણાધિકારીશ્રી બી. કે. પટેલ, માનદ મંત્રી પ્રિ. આર. પી. પટેલ, માનદ સહમંત્રી ડૉ. એસ. જી. પટેલ, આચાર્ય શ્રી સુરેશ પટેલ, શ્રી કાંતિભાઈ પટેલ, શ્રી બી. ટી. ઠાકોર અને શ્રીમતી રીટાબહેન પટેલ દશ્યમાન છે.

V-Vidyanagar
P.O.Reg. No. G-AND-318
Valid upto 31-12-2011
Date of Posting 25th of Every Month
Posted at Vallabh Vidyanagar

RNI No.Guj/2009-11/5433
January, 2010

Miniature Painting

Kishor Narkhadiwala

Editor: Dr. Rajendrasinh Jadeja

Printed, Published and owned by:

Prin. R.P. Patel, Hon. Secretary, Charutar Vidyamandal and Published at
Vallabh Vidyanagar 388 120., Gujarat

Printed at Anand Press, Anand 388 001.